

ІНСТИТУТ

ОСВІТНЬОЇ АНАЛІТИКИ

Державна наукова установа

ОСВІТНЯ АНАЛІТИКА УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у 2017 р.
Виходить 2–6 разів на рік

ВИПУСК № 2(18)
2022

ISSN 2617-8532 Журнал зареєстровано 7 листопада 2018 року в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж)

Засновник і видавець Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики» (свідоцтво про реєстрацію KB № 22862-12762P від 28.08.2017)

Журнал «Освітня аналітика України» внесено до Переліку наукових фахових видань України (наказ Міністерства освіти і науки України від 09.02.2021 № 157), категорія «Б»; спеціальності: 051 – Економіка, 281 – Публічне управління та адміністрування

ЗМІСТ

УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

Лондар С. Л., Мельник С. В., Терещенко Г. М. Виклики в освітній галузі в період воєнного стану в Україні: необхідність перебудови інформаційного забезпечення 5

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТИ

Юрчишена Л. В. Чинники забезпечення фінансової стійкості університетів в умовах пандемії та військової агресії рф. 23

ВИЩА ОСВІТА

Дашковська О. В., Погребняк В. П. Підсумки та перспективи модернізації системи вищої освіти в Україні 35

Літинська В. А. Формування системи управління кар'єрою працівників у закладах вищої освіти. 45

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

Денисюк О. Я., Титаренко Н. В. Формування компетентної особистості учня початкової школи як можливість подолання викликів. 56

Гапон В. В., Чимбай Л. Л. Оцінювання точності розробленого прогнозу контингенту учнів у денних закладах загальної середньої освіти 72

Ясінська Т. В. Розвиток людського капіталу як основа соціально-економічного відновлення України	88
Городянська Л. В. Структура відтворення інтелектуального потенціалу людини: інноваційний аспект	99
Горна М. О., Пронь Н. Б. Навчання під час війни: забезпечення безперервності освітнього процесу в Україні та за її межами	112

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Лондар Сергій Леонідович, д-р екон. наук, проф. (*головний редактор*); **Литвинчук Андрій Олександрович**, канд. екон. наук (*заступник головного редактора*); **Терещенко Ганна Миколаївна**, канд. екон. наук, ст. наук. співробітник (*заступник головного редактора*); **Кир'янов Андрій Вячеславович** (*заступник головного редактора*); **Пронь Наталія Богданівна**, канд. екон. наук (*відповідальний секретар*); **Бахрушин Володимир Євгенович**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **Буряченко Андрій Євгенович**, д-р екон. наук, доц.; **Гапон Валентина Василівна**, канд. пед. наук; **Гриневич Лілія Михайлівна**, канд. пед. наук, доц.; **Гулова Ленка**, Ph.D.; **Денглерова Деніса**, Ph.D.; **Денисюк Оксана Яківна**; **Затонацька Тетяна Георгіївна**, д-р екон. наук, проф.; **Ковтунець Володимир Віталійович**, канд. фіз.-мат. наук, доц.; **Кононенко Юрій Григорович**; **Криштоф Світлана Дмитрівна**, канд. пед. наук, ст. наук. співробітник; **Кузнєцов Костянтин Володимирович**, канд. наук з держ. упр.; **Лєснікова Марина Валентинівна**, канд. екон. наук; **Лун Марк**, Ph.D.; **Мельник Сергій Вікторович**, канд. екон. наук, доц.; **Мищенко Володимир Іванович**, д-р екон. наук, проф.; **Орлова Наталія Сергіївна**, д-р наук з держ. упр., проф.; **Раков Сергій Анатолійович**, д-р пед. наук, доц.; **Рашкевич Юрій Михайлович**, д-р тех. наук, проф.; **Тимченко Олена Миколаївна**, д-р екон. наук, проф.; **Тутліс Відмантас**, Ph.D.; **Чеберкус Дмитро Вікторович**, канд. екон. наук; **Шевцов Андрій Гаррієвич**, д-р пед. наук, проф.; **Шіп Радім**, Ph.D.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної наукової установи
«Інститут освітньої аналітики». Протокол № 5 від 16 травня 2022 р.

Журнал включено до таких баз даних: «Наукова періодика України», ResearchBib, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, Crossref та Index Copernicus International Journals Master List.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.

Автори несуть повну відповідальність за зміст і достовірність матеріалів, що публікуються, дотримання загальноприйнятих принципів наукової етики, відсутність плагіату у своїх статтях.

Матеріали, надруковані у журналі, є власністю Інституту, захищені міжнародним та українським законодавством і не можуть бути відтворені у будь-якій формі без письмового дозволу видавця.

Редакція залишає за собою право на скорочення та редагування авторських текстів.

INSTITUTE
OF EDUCATIONAL ANALYTICS
State Scientific Institution

EDUCATIONAL ANALYTICS OF UKRAINE

SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

Published since 2017
2–6 issues per year

ISSUE № 2(18)
2022

ISSN 2617-8532 The journal is registered on 7 of November 2018 in ISSN International Centre, Paris

Founder State Scientific Institution «Institute of Educational Analytics»
and publisher (Print media state registration certificate KB № 22862-12762P of 28.08.2017)

The journal «Educational Analytics of Ukraine» is included in the List of scientific professional publications of Ukraine (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 09.02.2021 № 157), category «B»; specialties: 051 - Economics, 281 - Public administration and administration

CONTENTS

EDUCATION MANAGEMENT

Sergiy Londar, Sergii Melnyk, Hanna Tereshchenko. Challenges facing the education sector in the conditions of martial law in Ukraine: the need to restructure information support 5

FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF EDUCATION

Liudmyla Yurchyshena. Factors of ensuring financial stability of universities during the pandemic and military aggression of the russian federation 23

HIGHER EDUCATION

Olena Dashkovska, Vitaliy Pogrebnyak. Results and prospects of modernization of higher education system in Ukraine 35

Valentina Litinska. Formation of employee career management system in higher education institutions. 45

GENERAL SECONDARY EDUCATION

Oksana Denysiuk, Nataliia Tytarenko. Formation of a competent personality of primary school student as an opportunity to overcome challenges..... 56

Valentyna Gapon, Liudmyla Chymbay. Assessment of the accuracy of the developed forecast of the student population in full-time general secondary education institutions 72

HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

Tetyana Yasinska. Development of human capital as a basis for socio-economic recovery of Ukraine	88
Larysa Gorodianska. Structure of reconstitution of the human intellectual potential: innovative aspect	99
Maryna Horna, Natalia Pron. Education during wartime: ensuring the continuity of the educational process in Ukraine and abroad	112

EDITORIAL BOARD

Prof. **Sergiy Londar** (*editor-in-chief*); Dr. **Andrii Lytvynchuk** (*deputy editor-in-chief*); Dr. **Hanna Tereshchenko** (*deputy editor-in-chief*); **Andrii Kyrianov** (*deputy editor-in-chief*); Dr. **Natalia Pron** (*executive secretary*); Prof. **Volodymyr Bakhrushyn**; Dr. **Andrii Buriachenko**; Dr. **Valentyna Gapon**; Dr. **Liliia Hrynevych**; Dr. **Lenka Gulova**; Dr. **Denisa Denglerova**; **Oksana Denysiuk**; Prof. **Tetyana Zatonatska**; Dr. **Volodymyr Kovtunets**; **Yurii Kononenko**; Dr. **Svitlana Kryshtof**; Dr. **Konstantin Kuznietsov**; Dr. **Maryna Lyesnikova**; Dr. **Mark Loon**; Dr. **Sergii Melnyk**; Prof. **Volodymyr Mishchenko**; Prof. **Nataliia Orlova**; Dr. **Sergiy Rakov**; Prof. **Yurii Rashkevych**; Prof. **Olena Tymchenko**; Dr. **Vidmantas Tutlys**; Dr. **Dmytro Cheberkus**; Prof. **Andrii Shevtsov**; Dr. **Radim Ship**.

Recommended for publication by the Academic Council of the State Scientific Institution
«Institute of Educational Analytics». Protocol № 5 of 16.05.2022.

The journal is included in such databases: Scientific Periodicals of Ukraine, ResearchBib, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, Crossref and Index Copernicus International Journals Master List.

The editorial board does not always share the position of the authors.

Responsibility for the content and reliability of published materials, the compliance of general scientific ethics principles, the absence of plagiarism lies entirely with the authors.

Materials published in the journal are the property of the Institute and are protected by international and Ukrainian legislation and may not be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

The editorial staff reserves the right to shorten and edit the original texts.

Лондар С. Л.

доктор економічних наук, професор, директор ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, londar.sergiy@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1838-288X>

Мельник С. В.

кандидат економічних наук, доцент, заслужений економіст України, завідувач сектору професійної освіти ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, s.melnik@iea.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5724-2428>

Терещенко Г. М.

кандидат економічних наук, заступник директора з науково-організаційної роботи ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, tganna@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9458-2843>

ВИКЛИКИ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: НЕОБХІДНІСТЬ ПЕРЕБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена широкому спектру проблем, які постали перед системою освіти внаслідок військової агресії РФ проти України. Зусиллями Міністерства освіти і науки України спільно із закладами освіти, науковими установами, міжнародними й громадськими організаціями забезпечено стійкість системи освіти, доступність та безперервність освітнього процесу майже на всій території України. Попри значні масштаби руйнувань і пошкоджень, освітнім управлінням за безпрецедентної підтримки міжнародної спільноти та громадян України вдалося, використовуючи різні форми навчання, забезпечити продовження освітнього процесу, розробити особливі механізми завершення навчального року й проведення вступної кампанії у 2022 р. За таких умов до аналітичного та інформаційного забезпечення освітньої галузі висуваються особливі вимоги, оскільки для дієвого управління освітою необхідне отримання за короткий час достовірної інформації й аналітичних продуктів про освітні процеси. Надано пропозиції щодо організації інформаційного освітнього забезпечення в період воєнного стану. Виконано аналіз воєнних ризиків, сформульовано низку пропозицій стосовно підвищення ефективності функціонування системи освіти під час дії воєнного стану та щодо повоєнного розвитку. Пропозиції стосуються спрощення умов завершення навчання та/або вступу до закладів освіти різних типів для молоді, яка постраждала від військових дій (перебувала під тимчасовою окупацією); змін у зв'язку із формуванням напрямів і обсягів підготовки кадрів у воєнний та повоєнний періоди; окреслення шляхів подальшого розвитку інформатизації й інформаційних систем у контексті реалізації державної політики у сфері освіти під час війни та після її закінчення.

Ключові слова: система освіти України, воєнний стан, організація освітнього процесу під час війни, аналітичне та інформаційне забезпечення освітньої галузі.

JEL classification: I28.

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-5-22.

Військова агресія РФ проти України, розпочата 24 лютого 2022 р., зламала звичний плин життя в різних сферах суспільного буття, створила багато проблем для галузі освіти, зокрема стала серйозним викликом для аналітичного й інформаційного забезпечення освітньої галузі. Через активні бойові дії та окупацію частини території України порушився освітній процес, а також налагоджені механізми збору освітньої статистичної інформації. Це ускладнило управління й організацію навчання, завершення навчального року, проведення вступної кампанії у 2022 р. На сьогодні збір освітньої інформації відбувається спорадично, фрагментарно, з використанням різних джерел і способів (збір адміністративних даних, опитування, запити до органів влади, що опікуються біженцями та переселенцями, тощо). Отримана таким чином із різних джерел інформація надалі систематизується Міністерством освіти і науки України (МОН) та регулярно оприлюднюється на його офіційному сайті. Вона дає уявлення про процеси, які розгортаються в гуманітарній сфері й, зокрема, в освітній галузі.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 13 травня 2022 р. з України виїхало понад 6,11 млн осіб; за даними Генеральної прокуратури України, із початку війни станом на 14 травня 2022 р. загинуло 227 дітей і 420 поранено. (Ці дані не включають інформацію з районів, де ведуться активні бойові дії.) Станом на 13 травня поточного року від бомбардувань та обстрілів постраждало 1748 закладів освіти, а 144 заклади було повністю знищено [1; 2].

Важкодоступними залишаються системна інформація про внутрішніх переселенців – учасників освітнього процесу, дані про охоплення й доступ різних груп дітей до навчання, чисельність контингенту науково-педагогічного персоналу закладів освіти, стан їх матеріально-технічної бази в умовах військових дій, забезпеченість підручниками тощо та інша інформація, що потрібна для ухвалення управлінських рішень у процесі організації освітнього процесу й розподілу фінансових і матеріально-технічних ресурсів. Такий стан інформаційного та аналітичного забезпечення в період дії воєнного стану вимагає переосмислення в контексті каналів збору освітньої адміністративної інформації, статистики, зв'язку між центральним органом влади й обласними управліннями освіти, використання в цих умовах існуючих освітніх національних інформаційних систем та ін.

З огляду на зазначене, актуальність проведення дослідження, присвяченого аналізу освітніх проблем, у т. ч. аналітичного й інформаційного забезпечення освітньої галузі під час воєнного стану; пошуку науково обґрунтованих у цих умовах шляхів формування державної політики у сфері освіти на основі достовірних даних під час війни та в повоєнний період, не викликає сумнівів.

Аналіз публікацій вітчизняних і зарубіжних науковців показав, що проблеми створення аналітики освітньої галузі в умовах суспільної нестабільності, зокрема воєнного стану, висвітлено лише в небагатьох працях. Це тільки посилює актуальність виконання таких досліджень. Наприклад, у статті «Інноваційне

навчання та навчання в неспокійні часи: динаміка діяльності директорів з дослідження та експлуатації» [3] зазначено, що в турбулентних обставинах, спричинених пандемією COVID-19, школам європейських країн, зокрема ФРН, довелося швидко адаптуватися до умов, які постійно змінювались. Автори згаданої статті досліджували вплив дій керівників закладів освіти (директорів) на функціонування шкіл у нових обставинах, у т. ч. співвідношення між двома складовими організації освітнього процесу в нових умовах (амбідекстрія): використання усталених поточних знань і методів навчання та пошук і впровадження нових знань та методів (серед них – дистанційне навчання, ширше застосування ІТ-технологій тощо).

Результати дослідження засвідчили, що під час пандемії інноваційна діяльність керівників, спрямована на пошук нових підходів до організації навчання, помітно пожвавилася, тоді як експлуатаційна (використання усталених підходів спокійного часу) – істотно скоротилася. Чимало інноваційного ефекту було досягнуто в школах, керівники яких могли швидко переключатися від одного із вказаних двох способів організації навчального процесу на інший.

Загалом системних досліджень з організації роботи освітньої галузі в турбулентних умовах украї недостатньо. Між тим ця тематика вельми актуальна, адже кризові явища можуть повторюватися (внаслідок війн, епідемій, глобального потепління, природних катаклізмів тощо). Тому дуже важливо забезпечити організацію роботи освітньої галузі на основі доказових адміністративних і

статистичних даних задля прийняття ефективних рішень, оптимізації розподілу вкрай обмежених за таких обставин матеріальних, фінансових і людських ресурсів.

У статті «Вимірювання людського капіталу за допомогою глобальних навчальних даних» [4] показано, що без надійного інформаційного забезпечення неможливо оцінити обсяг людського капіталу певної країни й темпи економічного розвитку, які залежать від кількості та якості такого капіталу.

МОН із перших днів російсько-української війни докладає великих зусиль для збереження людських ресурсів у сфері освіти, підтримання матеріально-технічної бази закладів освіти, організації безперервності навчального процесу із застосуванням широкого спектра новітніх освітніх технологій в умовах воєнного стану.

Комітетом з питань освіти, науки та інновацій Верховної Ради України підкреслено, що в цей складний період саме МОН спрямувало зусилля освітян на створення безпечних умов для здобуття освіти, забезпечення доступності й безперервності навчання в регіонах України з різною безпековою ситуацією (дистанційне навчання, організація завершення навчального року та вступної кампанії, використання потенціалу розміщених педагогічних працівників, координація гуманітарної допомоги задля доступності й безперервності навчання тощо). Через військові дії чимало здобувачів освіти й педагогічних працівників зазнали травматичного стресу, наслідком чого став посттравматичний синдром, отже, постала потреба в їх психологічній підтримці та поверненні в освітній

процес (шляхом упровадження програм надання психологічної реабілітації, адаптації та підтримки дітям в умовах війни й у повоєнний період; залучення та підготовки психологів; надання інформаційної підтримки тощо) [5].

Аналіз процесів, які відбувалися впродовж трьох місяців війни, свідчить, що МОН зроблено безпрецедентні кроки для забезпечення неперервності освітнього процесу в усіх сегментах системи освіти України, наповнення його додатковим змістом.

Зокрема, у сегменті дошкільної освіти ще до початку бойових дій (під час карантину, пов'язаного з COVID-19) почали широко впроваджуватися нові технології для дошкільнят та їхніх батьків. Альтернативою очному навчанню (з безпосереднім відвідуванням закладів дошкільної освіти) стали технології дистанційного навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. На сайті МОН широко представлено нові навчальні матеріали, організовуються комунікаційні заходи задля підтримки дошкільної освіти в Україні, створено рубрики «Сучасне дошкілля під крилами захисту», де розміщено різноманітні матеріали, покликані сприяти розвитку спілкування з дітьми дошкільного віку. Вони містять відео для розвитку сенсорних здібностей, про зміст природних явищ і цікаві досліді, а також авторські казки, пластилінові мультфільми, поробки з паперу та природних матеріалів, музичні й фізкультурні заняття, поради психологів [6].

Вагомі результати отримано також від співпраці з міжнародними та громадськими організаціями. Зокре-

ма, ЮНІСЕФ разом із МОН запущено дитячий онлайн-садок НУМО з відеозаняттями для дітей віком від 3 до 6 років. Надано доступ до перегляду на YouTube-каналах МОН і ЮНІСЕФ та на платформі MEGOGO [7]. ЮНІСЕФ запустив мобільний додаток *Bebbo*, що допомагає батькам дбати про дітей під час війни. Його створено для підтримки батьків і осіб, які доглядають за дітьми віком від 0 до 6 років. Додаток містить необхідні матеріали та інструменти, що допоможуть дорослим слідкувати за здоров'ям і розвитком дітей [8]. Із метою психологічної підтримки МОН створено Telegram-канал, де розміщено прості рекомендації, ігри й розвиваючі вправи, які можна виконувати у сховищі, вдома чи під час евакуації [9].

Завдяки зусиллям освітян витримала початковий воєнний шок шкільна та позашкільна освіта. За оперативною інформацією обласних органів управління освітою, станом на середину травня 2022 р. у дистанційному форматі працювали 12 478 загальноосвітніх закладів, 81 заклад використовував змішаний підхід до навчання, 53 заклади мали офлайн-класи. Канікули запроваджено у 293 школах, а в 255 школах на територіях, де ведуться бойові дії та ситуація залишається напруженою, навчальний процес призупинено. На тимчасово окупованих територіях опинилися 815 загальноосвітніх закладів. У Херсонській області завершили навчальний процес 279 шкіл. На цю дату загалом навчалися 3 670 343 учні, 92 497 внутрішньо переміщених школярів долучилися до навчання в школах за місцем їх тимчасового проживання (найбільше таких школярів у Львівській області – близько

25 тис.). Із відновленням навчального процесу в школах ширше використовується дистанційне навчання, у т. ч. для дітей, які виїхали за кордон разом із батьками [10]. Для дітей шкільного віку розширився спектр інноваційних навчальних інтернет-технологій, мобільних додатків, різноманітних освітніх платформ із навчальним контентом тощо. Працює платформа «Всеукраїнська школа онлайн», розроблено загальний по країні розклад для всіх класів, котрий розміщено на сайті МОН. У свою чергу, зарубіжні країни, що прийняли тимчасово переміщених школярів, забезпечують їм можливість продовжувати здобувати загальну середню освіту; крім того, дітям та їхнім батькам надається психологічна підтримка.

Чималі зусилля докладаються МОН також для забезпечення навчального процесу в сегменті професійної, фахової передвищої й вищої освіти. Навчання відбувається за змішаною формою, але переважно дистанційно, з використанням різних технологій навчання.

МОН посилило інтенсивність співпраці з міжнародною спільнотою, яка надає різноманітну підтримку українській освіті. До допомоги в різних форматах долучилися провідні зарубіжні заклади освіти, урядові й міжнародні організації. Така підтримка є дуже цінною під час війни та спроби геноциду української нації з боку рф. Після вторгнення держави-агресора в Україну 24 лютого 2022 р. європейська вища освіта та наукове співтовариство висловили свою повну солідарність вітчизняним університетам, їх студентам і співробітникам, висунули ініціативи щодо конкретної освітньої допомоги

тим, хто її потребує, виразили солідарність і надали допомогу в інших формах [11].

Яскравим є приклад ФРН, де для українських біженців значно спрощено вступ до університетів. Наявність шкільного атестата – одна з обов'язкових умов навчання в німецькому ЗВО. Проте для тих, кому довелося тікати від війни в Україні, у Німеччині зроблено виняток. Нововведення стосується тих, хто навчався останній рік у школі в Україні та через російське військове вторгнення не зміг скласти випускні іспити й отримати атестат, а також тих, хто розпочав навчання у вітчизняному ЗВО, але з тієї ж причини не закінчив перший курс.

Стандартні умови вступу до університетів у ФРН передбачають подання документів здобувачів, чия освіта формально відповідає німецькому атестату зрілості (Abitur). Німецькі школярі навчаються 12–13 років, тобто довше, ніж українські. Тому нашим підліткам ці додаткові роки необхідно компенсувати. Для цього українці з атестатом про повну загальну середню освіту повинні додатково навчатись один рік у коледжі довузівської підготовки у ФРН – лише після цього вони отримують право на здобуття вищої освіти в німецькому ЗВО. Зазвичай важливою умовою при вступі є наявність довідки з вітчизняного університету та шкільного атестата.

Однак тепер, за рішенням Конференції міністрів освіти та культури федеральних земель Німеччини, для тих, хто виїхав від війни в Україні, зроблено виняток. Без відповідного документа студенти першого курсу можуть подавати заявку на навчальне

місце безпосередньо до одного з університетів ФРН. Вступні іспити зазвичай відсутні, але обов'язковим є знання німецької мови, якщо спеціальність не англomовна. Одинадцятикласникам дозволено вступати до коледжу довузівської підготовки без атестата. Коледж довузівської підготовки (Studienkolleg) – це підготовчі курси для абітурієнтів із країн, що не входять до ЄС. Тут можна перебудуватися під німецьку систему освіти, покращити знання з німецької мови й профільних предметів до рівня, необхідного для початку навчання. Коледжі довузівської підготовки є майже в усіх федеральних землях, проте не в кожному місті. Подавати заявку зазвичай потрібно через ЗВО, у якому абітурієнт хотів би навчатись. Оскільки до одного коледжу прикріплено одразу кілька ЗВО, існує можливість вибору. Більшість коледжів є державними. Навчання переважно безкоштовне: студенти сплачують лише семестровий внесок – від 170 до 300 євро на півріччя. Викладання проводиться німецькою мовою, тому потрібно знати її хоча б на рівні B1. Для зарахування до коледжу необхідно скласти вступний тест з німецької мови або профільного предмета [12].

Аналогічні спрощені правила для українських учнів-біженців запроваджено й в інших країнах-членах ЄС, зокрема в Польщі, Чехії, Литві, Словаччині. У багатьох європейських країнах істотно спрощено умови вступу та передбачено фінансову допомогу для наших студентів і абітурієнтів. З одного боку, це є позитивним прикладом безумовної підтримки, а з другого – вітчизняна вища освіта може «недорахуватися» в цьому році

студентів, які вирішують залишитися навчатися в європейських професійних школах, коледжах і університетах. Зазначене має стати сигналом для українських освітніх управлінців щодо вжиття заходів для збереження (повернення) учнів/студентів на Батьківщину.

На сьогодні, на жаль, відсутня достовірна статистична інформація про чисельність учнів/студентів, які вимушено опинилися за кордоном: хто з них планує повернутися, а хто хоче залишитися. Це значно ускладнює планування процесу вступу до вітчизняних ЗВО.

Викладене обумовлює актуальність зміни підходів до організації інформаційного освітнього забезпечення в період війни. Схему такого забезпечення наведено на рисунку. Як бачимо, респондентами є заклади освіти, їх засновники, органи освітнього управління на місцях, учасники освітнього процесу (батьки, здобувачі освіти, педагоги). У воєнний час необхідно використовувати широкий спектр форм збору інформації. Зокрема, каскадний збір засобами інформаційних освітніх систем (EMIS) є основним у мирний час та може застосовуватися для охоплення генеральної сукупності респондентів. Робота із фокус-групами, які є близькими до репрезентативної вибірки респондентів, може вестися різноманітними способами. Дуже часто в турбулентних обставинах можна використати тільки опитування, причому питання повинні ретельно підбиратися, їхня кількість має бути незначною, тому що респонденти, від яких намагаються отримати інформацію, зазвичай в екстремальних умовах мають інші пріоритети. Тому великого значен-

Рисунок. Основні характеристики освітнього інформаційного забезпечення в турбулентних суспільних умовах

Побудовано авторами.

ня набувають можливості непрямого отримання потрібної інформації за допомогою ІТ-засобів (наприклад, підрахунок чисельності респондентів за їхніми ІР-адресами, якщо такі є), технологій data mining тощо.

Інформація, що збирається в той чи інший спосіб, характеризується часовими параметрами її збору (щоденна, щотижнева, помісячна, річна), статусом (статистична, адміністративна) та, що дуже важливо, способом верифікації. Лише на основі верифікованої (достовірної) інформації можна приймати дієві управлінські рішення. Надійну верифікацію в турбулентних суспільних умовах провести досить важко – необхідно використовувати комплекс доступних заходів. Це можуть бути засоби

системи електронного документообігу (СЕД) із захищеним каналом передавання інформації, ключі електронного підпису респондента (КЕП), двофакторний контроль, зустрічна верифікація тощо.

Зібрана й верифікована одним із цих способів інформація надалі обробляється. Якщо виявляються певні суперечності, то їх усувають шляхом прямої взаємодії з тими небагатьма респондентами, у котрих вони виникли. І після цього з вивіреної інформації формується база даних, що готова для використання освітніми управліннями в центральних і місцевих органах влади, закладами освіти, учасниками освітнього процесу.

Дуже актуальними завданнями є оцінювання чисельності внутрішньо

й зовнішньо переміщених здобувачів освіти, їхніх освітніх потреб. За наявності такої інформації управлінці краще розуміють, які рішення треба приймати.

Для забезпечення ефективного функціонування системи освіти України в умовах війни необхідно створити інформаційну модель поліпшення управління освітою, забезпечення стійкості функціонування сфери освіти в умовах суспільної нестабільності. Надалі така модель може бути уніфікована для можливості її використання в інших країнах, що можуть опинитись у турбулентних умовах з різних причин (через війни, епідемії, фінансово-економічні кризи, стихійні лиха техногенного та природного характеру тощо).

Наразі потрібно створити інформаційні інструменти з метою швидкого відстеження й порівняння освітніх потреб груп школярів і вчителів, у першу чергу переміщених осіб. Серед цих груп моніторингу мають підлягати: внутрішньо переміщені особи (група 1); особи, що виїхали за кордон (група 2); особи, які перебували під тимчасовою окупацією (група 3); особи, котрі постійно були на підконтрольній території та не переміщалися (група 4); особи шкільного віку, що опинилися поза школою через складні життєві обставини й тимчасово позбавлені можливості здобувати освіту (група 5). Порівняння цих груп дасть змогу сформуванню необхідну управлінську освітню інформацію для швидкого реагування та ухвалення відповідних рішень.

Перші кроки вже зроблено. За ініціативи МОН, міжнародної підтримки ЮНІСЕФ-Україна, міжнародної неурядової організації «Save the

Children» та інших партнерів співробітниками ДНУ «Інститут освітньої аналітики» розроблено опитувальник для громад, метою якого є передусім швидке виявлення освітніх потреб внутрішньо переміщених осіб (здобувачів освіти, педагогічних працівників закладів освіти всіх рівнів, у першу чергу тих, чиї заклади освіти пошкоджено/зруйновано внаслідок агресії РФ). Передбачено передання цієї інформації міжнародним донорам, котрі, зокрема, декларують готовність надати ІТ-техніку (комп'ютери, ноутбуки, інтернет-обладнання, тощо), іншу технічну підтримку відповідно до виявлених потреб, якої має бути достатньо для надійного забезпечення дистанційного процесу навчання. Інформаційна база дослідження зазначених потреб формується шляхом електронного дистанційного опитування місцевих органів управління освітою з використанням інструментарію Kobo Toolbox [13].

Системним підходом є створення вузькопрофільної інформаційної системи для обліку біженців або спеціального блоку розвинутої інформаційної освітньої системи (у разі залучення ПАК «АІКОМ») для відстеження переміщення українських здобувачів освіти й педагогів у різні країни світу, виявлення їхніх потреб і проблем, із котрими вони стикаються. У рамках створення такої системи можуть бути використані різноманітні, у т. ч. інноваційні, способи збору, обробки, поширення інформації, а також взаємодії цієї системи з наявними освітніми інформаційними системами.

Наразі існують невеликі прототипи вузькопрофільних інформаційних систем для взаємодії з біженцями в

разі надзвичайних ситуацій, наприклад Refugee Panel Data [14; 15].

Для отримання ґрунтовнішої інформації необхідні також порівняльні освітні дослідження, що повинні дати відповіді на низку питань із метою покращення організації освіти в повоєнний період, приміром таких: як через певний час зміниться освітній рівень зазначених груп осіб; наскільки вдалося залучити до навчання осіб, тимчасово позбавлених можливості здобувати освіту через надзвичайну суспільну ситуацію? Для опрацювання цих питань можуть бути застосовані методи опитування з використанням можливостей зазначеної вузькопрофільної інформаційної системи, а також інформаційна база, котра формується в процесі міжнародних оцінювань, наприклад PISA. У цьому контексті для України вже на етапі планування заходів PISA на 2022 р. необхідно погодити на національному рівні та з міжнародними організаторами, що проводять опитування PISA, можливість включення українських школярів вказаних груп у загальну вибірку. Це важливо, адже в такому разі через три роки можна буде виконати порівняльні оцінювання.

Реалізація окреслених підходів може бути корисною не тільки для вітчизняних управлінців, а й для урядів інших країн, що можуть опинитися в екстремальних суспільних умовах через різні несприятливі для соціального розвитку факторів; для міжнародних організацій, які можуть скоригувати свої дії з гуманітарної допомоги таким країнам; для України загалом, котра повинна мінімізувати втрати людського капіталу внаслідок російської агресії та забез-

печити участь своїх освічених громадян у післявоєнній відбудові.

Як уже зазначалося, за оцінками ООН, чисельність біженців, що виїхали з України до інших країн, становить понад 6 млн осіб. Переважно це жінки, діти, особи похилого віку. Серед них багато школярів і студентів. Дуже важливо створити передумови для їх повернення на Батьківщину.

Одним із заходів щодо повернення студентської молоді до України є розроблення спрощеного механізму вступу та забезпечення фінансової підтримки вітчизняних абітурієнтів, особливо тих, хто безпосередньо постраждав від збройної військової агресії рф. У межах вступної кампанії 2022 р. для вступу на бакалаврат передбачено проведення національного мультипредметного тестування (НМТ). Загальна кількість завдань мультипредметного тесту – 60, на їх виконання буде відведено 120 хв. Випробування включає три блоки завдань: з української мови, математики, історії України. Вони оцінюватимуться відповідно до схеми нарахування балів, застосовуваної в ЗНО. За виконання кожної складової тесту учасник після завершення тестування отримає окремий результат. Згодом результат кожного блоку буде також переведено в шкалу 100–200 балів. Для одержання результату за цією шкалою достатньо набрати хоча б один тестовий бал [16].

Важко передбачити, як пройде тестування та вступ до вітчизняних ЗВО в разі продовження військових дій, бомбардувань усієї території України, наявності тимчасово окупованих територій, що фактично відрізані від неї (потенційні вступники фактично не мають можливості виї-

хати з цих територій). Для прийняття дієвих рішень із цих питань потрібно мати в розпорядженні достовірну інформацію про майбутніх абітурієнтів і місце їх перебування.

На жаль, не достатньо й міжнародного досвіду дій у подібних ситуаціях (є лише часткова інформація із країн колишньої Югославії). Аналіз дає підстави вважати за доцільне запровадити такі спрощення умов для завершення навчання та/або вступу до закладів освіти української молоді, яка постраждала від військових дій (перебувала під тимчасовою окупацією):

1) зараховувати випускників закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти, бакалаврату, магістратури до закладів освіти вищого рівня без проходження вступних процедур. Надалі відповідні заклади освіти протягом 1–2 семестрів оцінюватимуть результати навчання цього контингенту учнів/студентів/аспірантів і на цій основі ухвалюватимуть рішення щодо продовження навчання чи відрахування. Паралельно має бути розроблено відповідний фінансовий механізм підтримки (бюджетне фінансування, залучення донорів тощо). Доцільно, щоб перелік закладів освіти, на випускників яких поширюється вказана норма у воєнний період (ідеться про регіони, які найбільше постраждали від військових дій), затверджував КМУ;

2) розробити механізм психологічної підтримки осіб, що постраждали від військових дій. Відповідні фахівці-психологи можуть залучатися, зокрема, за підтримки міжнародних фондів (організацій);

3) затвердити (КМУ) перелік спеціальностей, кваліфікацій і професій,

підготовка за якими у воєнний і повоєнний періоди здійснюватиметься за кошти державного бюджету та орієнтуватиметься на зарахування без випробувальних/вступних процедур учнів/студентів/аспірантів із найбільш потерпілих регіонів.

Запропоновані заходи не повинні поширюватися на молодь із інших регіонів країни, котрі не постраждали від військових дій, мали змогу продовжувати навчання з подальшим вступом за регульованими спеціальностями.

Наступним, дуже важливим питанням є зміни в системі освіти в частині формування напрямів і обсягів підготовки кадрів із проєкцією на повоєнний час. Серед ключових ризиків, які впливають і впливатимуть у найближчому майбутньому на потребу в кадрах, їх підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації у воєнний і повоєнний періоди, можна виокремити такі:

– переміщення, пошкодження, руйнація, перебування на окупованих територіях багатьох ЗВО, закладів фахової передвищої (ЗФПВО) та професійної (професійно-технічної) (ЗП(ПТ)О) освіти. Наразі найбільше постраждала від агресії інфраструктура освіти Луганської, Донецької, Харківської, Сумської, Чернігівської, Київської, Миколаївської, Херсонської й Запорізької областей;

– евакуація, хаотичний виїзд працівників і студентів/учнів цих закладів освіти зі згаданих та інших регіонів у західну частину України й за кордон;

– зростаюча імовірність істотного скорочення контингенту для формування державного замовлення на наступні навчальні роки. Однією з причин цього є те, що в повоєнний

період велика частка студентської/учнівської молоді, старшокласників, викладачів та інших працівників цих закладів освіти може не повернутися в Україну й залишитися за її межами для пошуку кращого життя;

- згортання роботи навчально-виробничих комбінатів (центрів, комплексів тощо) провідних і великих підприємств, які через різні обставини призупинили/зупинили свою діяльність;

- кардинальні зміни кадрової потреби, що динамічно виникають у воєнний (виникатимуть у повоєнний) час та потребують оперативних урядових рішень і дій;

- попередні помилки (управлінські, законодавчо-нормативні, методологічні, інституційні та ін.) у сфері реформування ЗВО, ЗФПВО і ЗП(ПТ)О. Зокрема, спостерігається відсутність у координації діяльності сфери освіти дорослих, незрозумілість в очікуваних та кінцевих результатах підготовки кадрів ЗФПВО, підготовка фахівців за теоретичними освітніми кваліфікаціями без чіткої прив'язки до реальних потреб ринку праці й надання студентам, окрім знань, умінь і навичок, викристалізованих цим ринком.

МОН сформулювало своє бачення майбутньої (повоєнної) освітньої системи: вона не буде відновлюватись у довоєнному вигляді, а відразу створюватиметься в новому, потрібному суспільству, національній економіці форматі. Актуальними пропозиціями щодо системних змін освіти у воєнний та повоєнний періоди, на нашу думку, є такі:

- Спрощення за визначенням переліком спеціальностей, професійних кваліфікацій, освітніх програм, процедур, стандартів, інструментарію та

інших механізмів підготовки, підготовки й підвищення кваліфікації громадян, які вже мають освітні та професійні кваліфікації (доросле населення). Орієнтиром є скорочення термінів навчання у 2–5 разів, чого можна досягати за рахунок визнання попереднього досвіду роботи (результатів неформальної освіти й інформального навчання), підготовки за частковими, найбільш нагальними кваліфікаціями. Потребують тимчасового скасування регуляторні норми щодо ліцензування та акредитації відповідних освітніх програм, а також перевірки з боку контролюючих органів.

- Поширення права формування державного замовлення на підготовку кадрів на заклади освіти всіх форм і видів господарювання, на навчально-виробничі підрозділи підприємств, центри професійного навчання Державної служби зайнятості тощо. Залучення на воєнний період до цієї роботи всіх без винятку військово-цивільних адміністрацій. Формування державного замовлення на підготовку кадрів, передусім для ЗВО і ЗФПВО, виключно за професійними кваліфікаціями, їх групами, а не лише за спеціальностями, що унеможливить подовження практики з підготовки теоретиків, котрі не затребувані ринком праці. Визнання підготовки кадрів європейськими закладами освіти, центрами з підготовки та іншими провайдерами освітніх послуг за професійними кваліфікаціями громадян України та її результатів такими, що відповідають/верифікуються вітчизняній(-ою) законодавчо-нормативній(-ою) базі(-ою).

Пропозиції з підготовки кадрів за сучасними частковими професійними

кваліфікаціями (мікрокваліфікаціями) у короткотермінові воєнний і повоєнний періоди для потреб України є такими:

1. Розроблення інструментарію (навчальних програм, кваліфікаційних вимог, засобів і методів оцінювання тощо) підготовки кадрів за сучасними частковими професійними кваліфікаціями та/або мікрокваліфікаціями через короткотривалий термін навчання за мікрокредитами (МК) і спрощену процедуру визнання результатів навчання має здійснюватися з урахуванням певних принципів, а саме:

- сучасності професійних навичок, їх технологічного й технічного рівнів, адаптованості до міждержавних/міжрегіональних ринків праці, тривалого застосування в європейських країнах тощо;

- адаптованості цих МК до потреб України у воєнний і повоєнний час;

- спрямованості на різні категорії населення, насамперед на доросле населення, яке потребуватиме перенавчання та зміни професійної орієнтації відповідно до ситуації;

- короткотерміновості навчання й отримання часткових професійних кваліфікацій (мікрокваліфікацій), їх мобільності між різними професійними групами та видами економічної діяльності;

- урахування можливості застосування МК для жінок-біженок до країн ЄС із орієнтиром на їх подальше тимчасове працевлаштування й використання МК після повернення на Батьківщину;

- мінімізації бюрократичної тяганини, передусім відмови/спрощення процедур ліцензування провайдерів освітніх послуг, акредитації суб'єктів

присвоєння професійних кваліфікацій, акредитації програм із МК тощо.

2. Спрощення бюрократичної тяганини, скорочення термінів запровадження МК на практиці здійснюється з урахуванням таких підходів:

- професійні навички враховують актуальні потреби, зорієнтовані на навчання за МК і на задоволення попиту Міністерства оборони, Міністерства з надзвичайних ситуацій, Міністерства внутрішніх справ та інших структур (Держприкордонслужби, Держспецзв'язку тощо);

- питання щодо широкого, підтримуваного державою запровадження відповідних МК і процедур їх визнання повинне бути врегульоване окремою постановою уряду (можливо, рішенням Ради національної безпеки та оборони України). Це рішення, крім іншого, має закріпити визнання результатів навчання за МК, тобто надати їм статус окремого типу професійних кваліфікацій на національному рівні;

- серед партнерів у навчанні за МК для жінок-біженок з української сторони можуть бути активні вітчизняні професійні об'єднання/асоціації;

- усі напрацювання за МК слід визнати як підходи й матеріали у сфері кваліфікацій, що відповідають намірам і заходам України стосовно членства в ЄС.

3. До часткових професійних кваліфікацій (мікрокредитів), підготовка яких може відбуватися за МК, можна віднести:

- управління безпілотним літальним апаратом (дрonom) за призначенням відповідного спрямування;

- надання першої (долікарської) допомоги у визначеному обсязі;

- поводження з відходами війни (невибуховими речовинами) та їх утилізацію;

- поведінку й дії на територіях, де відбувалися військові дії (стихійні захоронення, кинуті трупи, мінні поля, розтяжки, не розірвані вибухові пристрої – бомби, міни, снаряди тощо);

- сучасні навички з «реабілітації довкілля»;

- заходи й засоби від ураження хімічною, бактеріологічною та ядерною зброєю;

- навички зі створення безпечних умов у помешканнях/громадах для запобігання наслідкам бомбардування, артилерійських обстрілів тощо (бомбосховища, підвали та ін.);

- психологічну реабілітацію, подолання наслідків воєнного й повоєнного синдромів, догляд за постраждалими від війни тощо;

- основи валеології, життєзабезпечення та життєіснування в повоєнний період;

- адаптацію до нових умов життя, підвищення рівня регіональної, освітньої й професійної мобільності, толерантність до оточення та цілеспрямованість у досягненні поставлених завдань;

- навички з розмінування й ліквідації вибухових речовин;

- кінологічну діяльність відповідного спрямування;

- монтаж і обслуговування енергозберігаючих технологій та установок із відновлювальної енергії;

- виробництво профільної продукції із застосуванням 3G-принтерів тощо.

Таким чином, завдяки діям Міністерства освіти і науки України, місцевих органів влади система освіти вистояла в перші дні війни та продовжує працювати, збільшуючи свою стійкість. Органи влади з перших днів російсько-української вій-

ни докладають величезних зусиль для збереження людських ресурсів у сфері освіти, підтримання матеріально-технічної бази закладів освіти, організації безперервності навчального процесу із застосуванням широкого спектра новітніх освітніх технологій в умовах воєнного стану.

Важливою складовою процесу формування дієвої освітньої політики в період воєнного стану є організація інформаційного та аналітичного освітнього забезпечення на нових засадах. Без достовірної інформації важко втілити будь-які ініціативи в частині вдосконалення, забезпечення стійкості системи освіти під час війни. Необхідно визначити тип інформації, що має збиратися, способи її збору, часові параметри (щоденна, щотижнева, помісячна, річна), статус (статистична, адміністративна), спосіб верифікації. Зокрема, дуже актуальним завданням є оцінювання чисельності різних груп внутрішньо й зовнішньо переміщених здобувачів освіти, їхніх освітніх потреб. За наявності такої інформації управлінці краще розуміють, які рішення треба приймати в першу чергу, управління стає ефективнішим. Авторами представлено загальну інформаційну модель поліпшення управління освітою в умовах суспільної нестабільності. Надалі така модель може бути деталізована та уніфікована з метою її використання в інших країнах у разі виникнення там турбулентних умов із різних причин (через війни, епідемії, фінансово-економічні кризи, стихійні лиха техногенного й природного характеру тощо).

Воєнні реалії України зумовили низку відмінностей щодо збору необхідної інформації в розрізі різних за

статусом територій і груп учасників освітнього процесу. Зокрема, на територіях, які не зазнали окупації та на яких не велися активні бойові дії, можуть бути застосовані традиційні методи організації освітнього процесу (відповідь на запит суспільства з наданням переваги очному навчанню) і збору статистичної інформації (використання усталених методів та інструментів відповідно до норм чинного законодавства). Утім, ситуація може раптово змінитися, тож система освіти має бути готовою швидко адаптуватися до нової реальності.

Через наявність окупованих територій і тих, де ведуться активні бойові дії, а також невизначеність щодо тривалості небезпеки постає потреба в розробленні диференційованого підходу як до організації освітнього процесу, так і до збору необхідної освітньої інформації. Дистанційне навчання, що за останні роки досить розвинулося в Україні, може не дати бажаного ефекту через дії ворога. В інтересах збереження життя учасників освітнього процесу навчальний контент має бути розміщено на доступних платформах, а заняття повинні відбуватися не в режимі реального часу, а тоді, коли дитина матиме змогу навчатися (технічну, психологічну тощо). Проблематичним залишається оцінювання навчання в таких умовах. У частині збору статистичної й адміністративної інформації найнадійнішим джерелом є військові адміністрації, які мають для цього більше засобів, ніж місцеві органи управління освітою. Серед методів швидкого отримання інформації найбільш використовуваним виявилось опитування. Проте в умовах війни цей метод поряд із певною

ефективністю має низку недоліків, пов'язаних зі стресовим станом респондентів. Тому доцільно широко застосовувати й опосередковані високотехнологічні методи збору інформації. Управлінські рішення повинні прийматися на основі аналізу інформації, зібраної різними методами.

На деокупованих територіях, що зазнали значних руйнувань, у багатьох учасників освітнього процесу є психологічні проблеми (передусім посттравматичний синдром). Отже, потрібен диференційований підхід до організації освітнього процесу, що передбачає, зокрема, застосування різних форм навчання (очне, дистанційне, екстернат, домашнє, педагогічний патронаж тощо), посилення роботи соціальних педагогів і психологів. У свою чергу, збір статистичної й адміністративної інформації може буде налагоджений відповідно до чинного законодавства традиційними методами та інструментами.

Дуже складним є облік внутрішньо переміщених педагогічних працівників. Маючи статус ВПО, вони ніде не обліковуються за фахом. При цьому такі працівники або перебувають у режимі простою, або викладають дистанційно. Частина з них бажають працювати, але не мають такої можливості (через відсутність відповідної техніки, інтернету тощо). Збір даних про їхні потреби ускладнений, вони можуть бути виявлені знову ж таки шляхом опитування. Військові дії супроводжуються також масовими випадками вибуття дітей з освіти (*out of learning*), більшість яких належать до соціально вразливих груп.

Особливу проблему становлять учасники освітнього процесу, що

виїхали за кордон із різних регіонів України та до різних країн, а також внутрішньо переміщені. З огляду на різні юрисдикції збір достовірної інформації про місцезнаходження учня/студента/педагога, тривалість його перебування за кордоном значно ускладнений. Не відомі й перспективи повернення таких осіб та продовження їх навчання у вітчизняних закладах освіти. Для вирішення питання отримання інформації про осіб, тимчасово переміщених за кор-

дон, доцільно залучати міжнародну спільноту й українські дипломатичні представництва.

Отже, можна зробити загальний висновок про актуальність продовження наукового пошуку шляхів інформаційного та аналітичного забезпечення в умовах суспільної турбулентності й невизначеності, необхідність розроблення відповідних науково обґрунтованих підходів і методів із залученням широкого кола зацікавлених осіб.

Список використаних джерел

1. Overview of the current state of education and science in Ukraine in terms of russian aggression (as of May 01-07, 2022) / М-во освіти і науки України. URL: <https://drive.google.com/file/d/14MRg7lOUrS7wOKguAdR7AgmsAtQ6qF7X/view>.
2. Освіта під загрозою / М-во освіти і науки України. 2022. URL: <https://saveschools.in.ua/>.
3. Pietsch M., Tulowitzki P., Cramer C. Innovating teaching and instruction in turbulent times: The dynamics of principals' exploration and exploitation activities. *Journal of Educational Change*. 2022. May, 24. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10833-022-09458-2>.
4. Angrist N., Djankov S., Goldberg P. K., Patrinos H. A. Measuring human capital using global learning data. *Nature*. 2021. No. 592. P. 403–408. URL: <https://www.nature.com/articles/s41586-021-03323-7#citeas>.
5. Матеріали до засідання Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій / М-во освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2022/05/13/Inform.MON.shchodo.pyt.vynesen.na.zasid.Kom.VRU.z.pytan.osvity.pdf>.
6. Нові матеріали: «Сучасне дошкілля під крилами захисту» / М-во освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/novi-materiali-suchasne-doshkillya-pid-krilami-zahistu>.
7. ЮНІСЕФ та МОН запустили дитячий онлайн-садок НУМО / М-во освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/yunisef-ta-mon-zapustili-dityachij-onlajn-sadok-numo>.
8. ЮНІСЕФ запускає мобільний додаток Bebbi, щоб допомогти батькам піклуватися про дітей під час війни / UNICEF. 2022. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/unicef-launches-bebbi-mobile-app-help-parents-care-children-during-war>.
9. «Підтримай дитину»: канал створено з турботою про батьків і дітей / М-во освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/pidtrimaj-ditinu-kanal-stvoreno-z-turbotoyu-pro-batkiv-i-ditej>.
10. Підтримка освіти і науки України під час війни / М-во освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni>.

11. European support to Ukrainian higher education community / European University Association. 2022. URL: <https://www.eua.eu/issues/32:european-support-to-ukrainian-higher-education-community.html>.

12. Украинским беженцам упростили поступление в вузы Германии / Deutsche Welle. 2022. URL: <https://www.dw.com/ru/shkolnikam-iz-ukrainy-budet-prosche-postupit-v-germanii/a-61523538>.

13. Ukraine Education Cluster Rapid Assessment Tool / Kobo Toolbox. 2022. URL: <https://ee.humanitarianresponse.info/x/i4CXPzCn>.

14. Refugee Panel Data / Yale University. 2022. URL: <https://economics.yale.edu/undergraduate/sro/summer-2019/refugee-panel-data>.

15. Current Project / German Institute for Economic Research (DIW Berlin). URL: https://www.diw.de/en/diw_01.c.538695.en/research_advice/iab_bamf_soep_survey_of_refugees_in_germany.html.

16. Складники національного мультипредметного тесту / Український центр оцінювання якості освіти. 2022. URL: <https://testportal.gov.ua/skladnyky-nmt/>.

Sergiy Londar

Dr. Sc. (Economics), Professor, SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, londar.sergiy@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1838-288X>

Sergii Melnyk

Ph. D. (Economics), Associate Professor, Honored Economist of Ukraine, SSI «Institute of Educational Analytics» Kyiv, Ukraine, smelnykukr@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5724-2428>

Hanna Tereshchenko

Ph. D. (Economics), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, tganna@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9458-2843>

CHALLENGES FACING THE EDUCATION SECTOR IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE: THE NEED TO RESTRUCTURE INFORMATION SUPPORT

Abstract. *The article deals with the study of a wide range of problems facing the education system as a result of Russia's military aggression against Ukraine. The urgency of this study is conditioned by the need to analyze educational problems, including analytical and information support of the educational sector during the martial law; search for science-based state policy in the field of education, using reliable data in wartime and post-war time. An analysis of the processes that occurred during the first three months of the war shows that the Ministry of Education of Ukraine (MES) has taken unprecedented steps to ensure the continuity of the educational process in all segments of the Ukrainian education system. In particular, the efforts of the MES together with educational and research institutions, international and NGOs, have ensured the stability of the education system, the availability and continuity of the educational process almost throughout Ukraine. It was found that, despite the significant scale of destruction and damage, educational managers with the unprecedented support of the international community and Ukrainian citizens, using various forms of education, managed to ensure the continuation of the educational process. Special*

procedures have been elaborated for the completion of the school year 2021/2022 and the launch of the university admission campaign in 2022. The main characteristics of educational information support in turbulent social conditions are outlined. In such circumstances, specific requirements were set for analytical and information support to the education sector, since effective management of education requires reliable information and analysis of educational processes within a short period of time. Proposals have been prepared for the organization of informational educational support during martial law. Analysis of military risks was carried out, and a number of suggestions for improving the efficiency of the educational system during the period of martial law and post-war development were formulated. The article summarizes the relevance of continuing the scientific search for ways of information and analytical support under conditions of social turbulence, and, consequently, the need to develop appropriate, evidence-based approaches and methods involving a wide range of stakeholders.

Keywords: education system of Ukraine, martial law, organization of the educational process during the war, analytical and information support of education.

References

1. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *Overview of the current state of education and science in Ukraine in terms of russian aggression (as of May 01-07, 2022)*. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/14MRg7lOUrS7wOKguAdR7AgmsAtQ6qF7X/view>.
2. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *Education is under threat*. Retrieved from <https://saveschools.in.ua/> [in Ukrainian].
3. Pietsch, M., Tulowitzki, P., & Cramer, C. (2022). Innovating teaching and instruction in turbulent times: The dynamics of principals' exploration and exploitation activities. *Journal of Educational Change*. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s10833-022-09458-2>.
4. Angrist, N., Djankov, S., Goldberg, P. K., & Patrinos, H. A. (2021). Measuring human capital using global learning data. *Nature*, 592, 403–408. Retrieved from <https://www.nature.com/articles/s41586-021-03323-7#citeas>.
5. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *Materials for the sitting of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Education, Science and Innovation*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2022/05/13/Inform.MON.shchodo.pyt.vynesen.na.zasid.Kom.VRU.z.pytan.osvity.pdf> [in Ukrainian].
6. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *New materials: "Modern preschool under the wings of protection"*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/novi-materiali-suchasne-doshkillya-pid-krilami-zahistu> [in Ukrainian].
7. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *UNICEF and the Ministry of Education and Science of Ukraine launched NUMO online kindergarten*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/yunisef-ta-mon-zapustili-dityachij-onlajn-sadok-numo> [in Ukrainian].
8. UNICEF. (2022). *UNICEF launches the Bebbo mobile app to help parents take care of children during the war*. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/unicef-launches-bebbo-mobile-app-help-parents-care-children-during-war> [in Ukrainian].
9. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *"Support the child": the channel was created with care for parents and children*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/pidtrimaj-ditinu-kanal-stvoreno-z-turbotoyu-pro-batkiv-i-ditej> [in Ukrainian].

10. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *Support for education and science in Ukraine during the war*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni> [in Ukrainian].
11. European University Association. (2022). *European support to Ukrainian higher education community*. Retrieved from <https://www.eua.eu/issues/32:european-support-to-ukrainian-higher-education-community.html>.
12. Deutsche Welle. (2022). *Ukrainian refugees have simplified admission to universities in Germany*. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/shkolnikam-iz-ukrainy-budet-prosche-postupit-v-germanii/a-61523538> [in Russian].
13. Kobo Toolbox. (2022). *Ukraine Education Cluster Rapid Assessment Tool*. Retrieved from <https://ee.humanitarianresponse.info/x/i4CXPzCn> [in Ukrainian].
14. Yale University. (2022). *Refugee Panel Data*. Retrieved from <https://economics.yale.edu/undergraduate/sro/summer-2019/refugee-panel-data>.
15. German Institute for Economic Research (DIW Berlin). (n. d.). *Current Project*. Retrieved from https://www.diw.de/en/diw_01.c.538695.en/research_advice/iab_bamf_soep_survey_of_refugees_in_germany.html.
16. Ukrainian Center for Educational Quality Assessment. (2022). *Components of the national multidisciplinary test*. Retrieved from <https://testportal.gov.ua/skladnyky-nmt/> [in Ukrainian].

Юрчишена Л. В.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи
Донецького національного університету імені Василя Стуса, Вінниця, Україна,
l.yurchishena@donnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5904-0758>

ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ УНІВЕРСИТЕТІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ ТА ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ

Анотація. Метою статті є дослідження чинників та виявлення класифікаційних ознак фінансової стійкості університету шляхом їх систематизації й обґрунтування. Дослідження здійснювалося з використанням таких методів: діалектичного – для обґрунтування дискусійних підходів до визначення чинників фінансової стійкості закладів вищої освіти; аналізу – для ідентифікації впливу чинників відповідно до класифікаційних ознак; синтезу – для об'єднання виявлених ознак і чинників впливу на фінансову стійкість у цілісну класифікацію. Досліджено погляди наукової спільноти щодо визначення чинників фінансової стійкості ЗВО, запропоновано цілісну класифікацію чинників фінансової стійкості університету за такими ознаками: залежно від терміну дії, за характером впливу, за ступенем впливу на фінансовий результат, відносно компонентів економічної моделі, поведінкові, або опосередковані. Встановлено, що відносно компонентів економічної моделі університету, таких як ціннісна пропозиція, ключові ресурси, ключові види діяльності, ключові партнери, стейкхолдери, канали надання й просування, фінансова модель, чинники можуть мати прямий чи опосередкований вплив. Визначальний вплив на фінансову стійкість університету справляють поведінкові чинники, що включають такі групи: іміджеві, репутаційні; стимулюючі (маркетингові); інституційні; управлінські. Систематизація чинників відповідно до запропонованої класифікації є інструментом прийняття управлінських рішень щодо забезпечення поточної та стратегічної фінансової стійкості університету.

Ключові слова: університет, фінансова стійкість, чинники фінансової стійкості університетів, драйвери, класифікація чинників фінансової стійкості.

JEL classification: I22, I23, C38.

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-23-34.

Світова криза, зумовлена пандемією COVID-19, не оминула вищу школу, призвівши до зростання фінансового тиску внаслідок обмеження бюджетних видатків, зміни форматів навчання, втрати додаткових доходів, неготовності до швидкої реакції на зміну моделей навчання й запити потенційних здобувачів освітніх послуг, інерції щодо здатності продукувати іннова-

ційні продукти, відчувати тенденції ринку освітніх послуг тощо. Скорочення бюджетного фінансування за рахунок зменшення здобувачів, що навчаються за бюджетні кошти, та зниження результативних показників, включених у формульне фінансування, негативно позначилося на основному джерелі доходів державних університетів, а отже, й на їхній спроможності забезпечувати фінан-

© Юрчишена Л. В., 2022

сування поточної діяльності і стратегічних напрямів розвитку.

Військова агресія РФ проти України призводить до повного або часткового руйнування матеріально-технічної бази ЗВО в регіонах, де ведуться активні бойові дії. Зниження фінансової стійкості університетів передбачає нові статті витрат на відновлення кампусів, що потребуватиме зовнішнього фінансування, у т. ч. міжнародних проєктів для відновлення. Стане проблематичним зарахування на перший курс, забезпечення стійкості наявного контингенту, утримання кадрового ядра, здатного працювати в умовах невизначеності та при цьому надавати якісні освітні послуги й продукувати наукові проєкти.

Університетський менеджмент стикається з безліччю труднощів, які пов'язані з війною, новою парадигмою і трансформаційними процесами в ЗВО, що потребує ідентифікації чинників забезпечення фінансової стійкості, під впливом яких формується сприятливий фінансовий простір за рахунок перевищення доходів над витратами університету. Питання забезпечення фінансової стійкості ЗВО стає дедалі актуальнішим, отже, є потреба в ідентифікації й систематизації її чинників.

Метою статті є дослідження чинників і виявлення класифікаційних ознак фінансової стійкості університету шляхом їх систематизації та обґрунтування. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: дослідити теоретичні підходи до визначення чинників фінансової стійкості ЗВО, розробити їх класифікацію, ідентифікувати вплив цих чинників за класифікаційними ознаками, напрямками дії, видами, підвидами.

Визначальним чинником фінансової стійкості європейських університетів є їх здатність до диверсифікації. Так, за результатами проєкту EUDIST Т. Естерманн і Е. Беннетот Прувот серед чинників диверсифікації доходів виокремлюють економічний стан країни, глобалізацію й інтернаціоналізацію, управління ризиками, місію і стратегію університету, гнучкість, конкурентоспроможність ЗВО, партнерські взаємозв'язки з бізнесом, інформаційне поле та ін. [1].

Б. Коллінз, Дж. Фонтейн і К. Дотч досліджують фінансові проблеми вищої освіти в умовах пандемії COVID-19 крізь призму доходів та витрат. Науковці визначають такі чинники величини доходів університету, як: чисельність зарахованих здобувачів, їх структура, скорочення бюджетних асигнувань на освіту, вартість навчання, зниження попиту й доходів від надання додаткових освітніх послуг, вплив дистанційного навчання на зарахування, інтернаціоналізація, зменшення доходів від плати за проживання в гуртожитках, харчування тощо. В умовах кризи інструментом забезпечення фінансової стійкості є впровадження стратегії скорочення витрат, що зумовлено фізичною відсутністю здобувачів в аудиторіях, переходом на онлайн-навчання, зменшенням витрат на енергоносії, опалення тощо [2].

Група італійських учених до чинників фінансової стійкості ЗВО відносять: стримування витрат, диверсифікацію доходів, достатнє й стає державне фінансування з визначеним механізмом одержання та підзвітності [3].

Стійкість італійських університетів забезпечується за рахунок: отримання стабільного доходу (завдяки не лише бюджетному фінансуванню, а й зміні структури доходів, за якої втрата одного джерела доходу компенсується іншим); позитивних тенденцій щодо зарахування здобувачів (здатність ЗВО відчувати регіональні й державні потреби, попит потенційних абітурієнтів); правильної фінансової поведінки (здатність формувати фінансові резерви для задоволення поточних і стратегічних потреб, резерви на технічне обслуговування); невеликого розміру боргу; функціонування в рамках бюджету (здатність витратити кошти відповідно до фінансових можливостей – затверджених річних бюджетів); виваженого фінансового менеджменту (професійний досвід керівників щодо прийняття фінансових рішень) тощо [4].

К. Патель і Ф. Ассаф поділяють чинники фінансової стійкості ЗВО на: економічні (недосконалість бюджетного фінансування, невідповідність очікувань ЗВО та студентів щодо фінансування, перехід до кредитного фінансування студентів та, як наслідок, накопичення боргів у довгостроковому періоді, неспроможність вчасно їх погашати); соціальні (тайм-менеджмент, тобто здатність студентів поєднувати навчання й роботу); демографічні (соціально-економічний статус студентів, етнічна приналежність, вік, стать) [5]. Через відмінності у фінансуванні й умовах здобуття освіти в різних країнах деякі із зазначених чинників не актуальні для українських ЗВО (надання кредитів, етнічна приналежність, вік, стать).

У свою чергу, І. Ндлову виокремлює три групи чинників фінансової стійкості приватного університету: 1) адаптивність, за рахунок відповідності інфраструктури запитам клієнтів, що збільшує конкурентні переваги університету та формує потенціал розширення чисельності студентів; 2) обслуговування клієнтів, у ролі яких виступають студенти, котрі забезпечують основне джерело доходів університету – плату за навчання (неякісне обслуговування й неефективне спілкування спричиняють резонанс, що може призвести до зменшення потенційних доходів як у поточному, так і в довгостроковому періоді); 3) потоки доходів, їх збільшення за рахунок фінансової моделі діяльності, упровадження альтернативних видів діяльності, у т. ч. шляхом інвестицій у природні ресурси [6]. Таким чином, дослідниця доводить, що досягти фінансової стійкості можливо за рахунок позитивного впливу зазначених чинників, при цьому пріоритетними є якісні показники, котрі впливають на кількісні показники університетів, зокрема їхню спроможність генерувати та диверсифікувати доходи.

Фінансова стійкість ЗВО є обов'язковою умовою реалізації стратегічних напрямків розвитку. А. Афріє запропонував регресійну модель впливу п'яти факторів – організаційної культури, автентичного лідерства, зв'язків із громадськістю, інвестиційного портфеля та мережі – на стійкість ЗВО [7]. Згідно з результатами його досліджень, автентичне лідерство опосередковано впливає на стійкість, оскільки сприяє добробуту та стабільній роботі працівників, підвищуючи їхню продуктивність, демонструє

свідоме прагнення лідера забезпечити реалізацію стратегічних напрямків розвитку. Організаційна культура розглядається крізь призму командної роботи задля досягнення спільних результатів, визначається здатністю співпрацювати зі стейкхолдерами, перейти до бізнес-моделі. Одним із опосередкованих чинників є структура зв'язків із громадськістю, яка через розвиток балансу взаємодії ЗВО та громадськості, формування позитивного соціального простору сприяє фінансовій стійкості. Наявність інвестиційного портфеля в різних варіаціях із динамікою в часі формує дохідний потенціал установи, а мережа взаємозв'язків, партнерів сприяє формуванню й реалізації ціннісної пропозиції університету, а отже, його фінансовій стійкості.

Як бачимо, підходи вчених щодо чинників фінансової стійкості є неоднозначними, потребують виокремлення класифікаційних ознак та систематизації їх видів.

Фінансова стійкість університету досліджується крізь призму кількісних і якісних показників, що зумовлено новою парадигмою вищої освіти, драйверами трансформаційних процесів. Скорочення бюджетного фінансування є викликом для державних університетів та вимагає зміни підходів до управління, у т. ч. фінансами. Визначення чинників фінансової стійкості ґрунтується на ціннісному підході, який покладено в основу економічної моделі університету [8]. Ідентифікацію чинників відповідно до класифікаційних ознак відображено на рис. 1.

Рис. 1. Класифікація чинників фінансової стійкості університету

Побудовано автором.

Отже, залежно від терміну дії чинники поділяються на:

- поточні – такі, що впливають на здатність університету забезпечувати поточну фінансову стійкість за рахунок збалансованого або профіцитного бюджету, покривати поточні зобов'язання тощо;

- стратегічні, тобто пов'язані зі здатністю університету контролювати витрати на реалізацію освітніх програм, адміністративні й інші витрати, генерувати доходи в довгостроковій перспективі задля досягнення стратегічних напрямків розвитку.

За ступенем впливу на фінансовий результат розрізняємо такі чинники:

- дохідні – ті, які обумовлюють зміну обсягів і структури доходів у поточному й довгостроковому періодах;

- витратні – такі, що зумовлюють зміну обсягів і структури витрат у поточному та довгостроковому періодах.

Відносно компонентів економічної моделі (рис. 2) чинники поділяються на *прямі* (безпосередньо відображаються на фінансових показниках університету, отже, впливають на фінансову стійкість) та *опосередковані* (справляють опосередкований вплив на фінансову стійкість, переважно не можуть бути виміряні вартісно, проявляються в якісних показниках і здатності університету конкурувати на ринку освітніх послуг).

У цій групі чинників доцільно виокремити ті, що впливають на:

1. Ціннісну пропозицію (ЦП): *прямі* (здатність до диверсифікації освітніх програм (ОП), зокрема наявність у їх структурі масових, іміджевих, бізнес-програм тощо; відповідність змісту ОП запитам стейкхолдерів; комерціалізація наукових проєктів, досліджень) – зазначені чинники

позитивно впливають на здатність ЗВО генерувати основні й додаткові доходи, диверсифікувати їх структуру; *опосередковані* (попит на ОП; відчуття сучасних трендів щодо формування ЦП; наявний людський капітал задля реалізації іміджевих, бізнес-програм, тренінгів, курсів, проєктів, досліджень тощо) – це чинники, що визначають лідерські риси менеджерів університету, їхню здатність до стратегічного мислення, відчуття сучасних трендів і тенденцій розвитку ринку ОП, адже здатність створювати затребувані ціннісні пропозиції є умовою отримання основного й додаткового джерел доходу.

2. Ключові ресурси, до яких відносять людський капітал, матеріально-технічну базу (МТБ), фінансові ресурси, інформаційні ресурси й технології: *прямі* (фізичний і моральний знос МТБ – чим вищий ступінь зносу, тим витратнішим є обслуговування, ефективність використання МТБ знижується, що негативно позначається на фінансовій стійкості, й навпаки; структура та обсяги фінансування ЗВО (диверсифікація джерел фінансування забезпечує гнучкість в умовах кризи, оскільки скорочення якихось джерел фінансування компенсується іншими, що позитивно впливає на фінансову стійкість ЗВО, проте в більшості випадків бюджетне фінансування на одного здобувача вищої освіти переважає приватне, тому більша частка бюджетного фінансування наразі позитивно впливає на фінансову стійкість університетів); наявність власного кампусу, що, з одного боку, виключає потребу ЗВО в оренді та здійсненні додаткових витрат, а з другого – уможливорює надання вільних площ в оренду

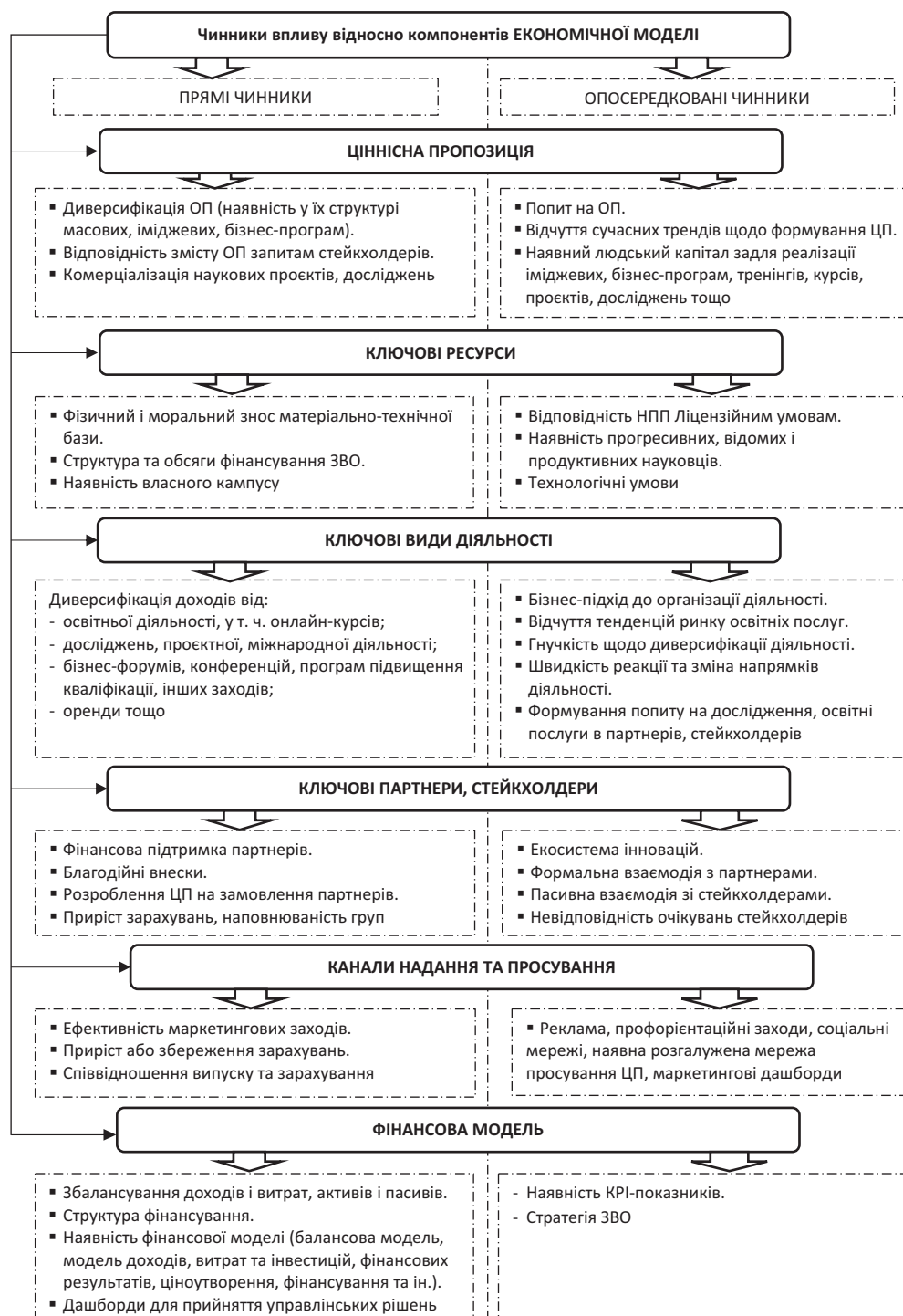

Рис. 2. Чинники фінансової стійкості університету відносно компонентів економічної моделі

Побудовано автором.

й отримання додаткових доходів, що позитивно впливає на фінансову стійкість); *опосередковані* (відповідність науково-педагогічних працівників (НПП) Ліцензійним умовам провадження освітньої діяльності (у разі невідповідності ЗВО не може диверсифікувати ЦП, а в критичних ситуаціях – набирати на існуючі ОП, отримати акредитацію, що негативно вплине на здатність ЗВО генерувати доходи, його репутацію, попит із боку абітурієнтів та, як наслідок, на фінансову стійкість); наявність прогресивних, відомих і продуктивних науковців (підвищує здатність формувати ЦП і генерувати додаткові доходи від ОП і досліджень); технологічні умови (наявність сучасних інформаційних ресурсів, потужної технологічної бази поліпшує конкурентоспроможність університету, якість надання послуг, а отже, позитивно відображається на фінансовій стійкості ЗВО)).

3. Ключові види діяльності: *прямі* (диверсифікація доходів від освітньої діяльності, у т. ч. онлайн-курсів, досліджень, проектної, міжнародної діяльності, бізнес-форумів, конференцій, програм підвищення кваліфікації, інших заходів, оренди тощо) – здатність ЗВО до диверсифікації доходів позитивно впливає не лише на їх обсяг, а й на формування сприятливого фінансового простору як у поточному, так і в довгостроковому періодах, що є невід’ємною умовою фінансової стійкості університету; *опосередковані* (бізнес-підхід до організації діяльності; відчуття тенденцій ринку освітніх послуг; гнучкість щодо диверсифікації діяльності; швидкість реакції та зміна напрямків діяльності; формування попиту на

дослідження, освітні послуги в партнерів, стейкхолдерів) – усі ці чинники характеризують якість і прогресивність рішень університетського менеджменту, зміну традиційних підходів до управління на бізнесові тощо, а це згодом підвищує фінансову стійкість ЗВО.

4. Ключові партнери, стейкхолдери: *прямі* (фінансова підтримка партнерів, благодійні внески, розроблення ЦП на замовлення партнерів, приріст зарахувань, наповнюваність груп) – ці чинники безпосередньо впливають на фінансову стійкість ЗВО, його можливість нарощувати й диверсифікувати доходи в поточному та довгостроковому періодах, формувати сприятливий фінансовий простір; *опосередковані* (екосистема інновацій, формальна взаємодія з партнерами, пасивна взаємодія зі стейкхолдерами, невідповідність очікувань стейкхолдерів та ін.) – хоча ці чинники безпосередньо не впливають на фінансову стійкість, їх відсутність чи неякісна реалізація негативно позначаються на здатності ЗВО генерувати доходи.

5. Канали надання та просування: *прямі* (ефективність маркетингових заходів проявляється в прирості зарахованих завдяки популяризації програм, формуванню попиту на ЦП, просуванню програм тощо, що призводить до зростання доходів ЗВО в поточному й довгостроковому періодах (залежно від терміну реалізації програм); приріст або збереження зарахувань (основним джерелом доходів університетів є здобувачі, тому максимальне наближення зарахованих до випуску сприяє фінансовій стійкості)); *опосередковані* (реклама, профорієнтаційні заходи, соціальні

мережі, наявна розгалужена мережа просування ЦП, маркетингові дашборди) – наявність каналів надання та просування ЦП у ЗВО свідчить про бізнес-підхід до організації діяльності, проте ефективність цих заходів не завжди є прийнятною, оскільки потребує додаткових джерел фінансування, які в більшості ЗВО наразі не надаються, а також професіоналів, здатних просувати ЦП на ринку освітніх послуг; проте, якщо такі заходи професійно реалізуються в університеті, це позитивно впливає на фінансову стійкість.

6. Фінансову модель: *прямі* (збалансування доходів і витрат, активів та пасивів, структура фінансування; наявність фінансової моделі (балансова, модель доходів, витрат та інвестицій, фінансових результатів, ціноутворення, фінансування та ін.); фінансові дашборди для прийняття управлінських рішень) – зазначені чинники є ознакою здійснення в уні-

верситеті професійного фінансового менеджменту, інструментами діагностики фінансової стійкості, прийняття управлінських рішень щодо забезпечення сталого розвитку; *опосередковані* (наявність КРІ-показників, стратегія ЗВО).

Поведінкові, або опосередковані, чинники (рис. 3) безпосередньо не впливають на фінансову стійкість університету, зазвичай їх вплив на його діяльність неможливо оцінити фінансово, проте саме вони є інструментами досягнення поточної і стратегічної фінансової стійкості. Поведінкові чинники великою мірою визначають рішення стейкхолдерів і партнерів щодо вибору ЦП, взаємодії зі ЗВО, а також спроможність отримувати потенційні доходи.

Чинники цієї групи доцільно поділити на:

1) іміджеві, репутаційні: лідерство, місце ЗВО в міжнародних і національних рейтингах, якісний склад

Рис. 3. Поведінкові (опосередковані) чинники фінансової стійкості університету

Побудовано автором.

НПП, якість реалізації ЦП, академічна репутація, ірраціональність очікувань потенційних стейкхолдерів, перспективи працевлаштування здобувачів, здатність продукувати престижні, іміджеві, інноваційні, бізнес-програми;

2) стимулюючі (маркетингові): реклама, проведення профорієнтаційних заходів у школах, ЗВО, наявність партнерських взаємовідносин із ключовими партнерами та стейкхолдерами, популяризація ЦП, успішні проекти;

3) інституційні: наявність сучасного матеріально-технічного забезпечення (МТЗ), місце розташування, ресурсне забезпечення, цінова політика, наявність кампусу, академічного містечка;

4) управлінські: практика стратегічного й тактичного планування, корпоративна модель управління, ефективність рішень управлінського менеджменту, здатність формувати

попит на ціннісні пропозиції на рівні як університету, так і його структурних підрозділів (інститутів, факультетів, кафедр тощо).

За характером впливу на фінансову стійкість чинники поділяються на зовнішні та внутрішні (рис. 4). Дія перших обумовлена зовнішнім середовищем, тож до них університети можуть лише адаптуватися, гнучко реагуючи на їх вплив. Такими чинниками є: законодавче регулювання діяльності ЗВО, наявне конкурентне середовище, динаміка народжуваності, зміна чисельності випускників, обсяг бюджетних асигнувань на освіту, підходи до розподілу фінансування між ЗВО, інтернаціоналізація освітніх послуг та ін.

Внутрішні чинники є керованими та визначаються ефективністю діяльності ЗВО, а їх вплив на фінансову стійкість – наявним ресурсним забезпеченням, професіоналізмом університетського менеджменту,

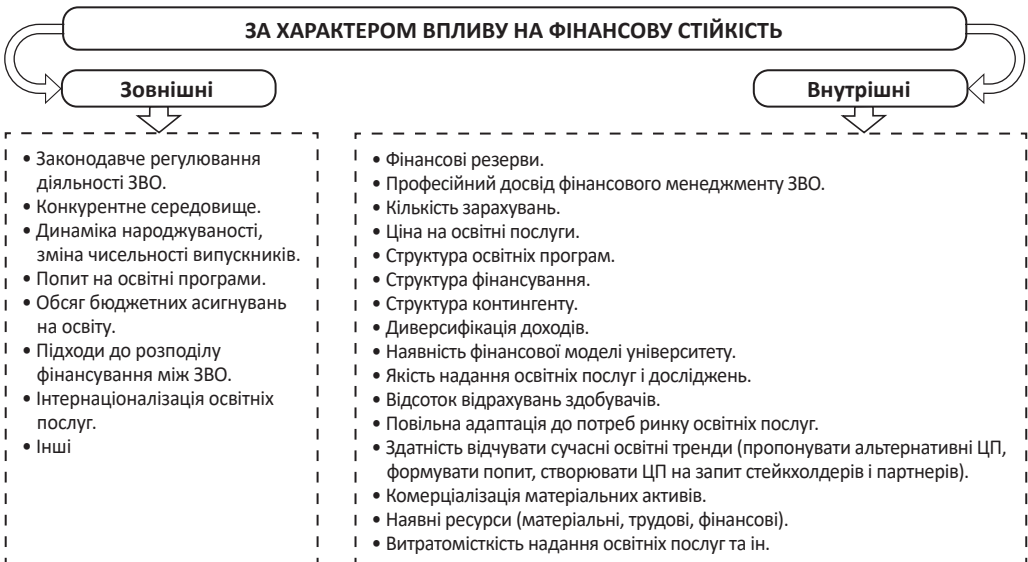

Рис. 4. Розподіл чинників за характером впливу на фінансову стійкість університету

Побудовано автором.

сукупністю поведінкових чинників. Серед них доцільно виокремити такі, як: наявність фінансових резервів, професійний досвід фінансового менеджменту ЗВО, тенденції зміни кількості зарахувань, ціни на освітні послуги, структура освітніх програм, структура фінансування, структура контингенту, диверсифікація доходів, наявність фінансової моделі університету, якість надання освітніх послуг і досліджень, відсоток відрахувань здобувачів, повільна адаптація до потреб ринку освітніх послуг, здатність відчувати сучасні освітні тренди (пропонувати альтернативні ціннісні пропозиції, формувати попит, створювати ЦП на запит стейкхолдерів і партнерів), комерціалізація матеріальних активів, наявні ресурси (матеріальні, трудові, фінансові), витратомісткість надання освітніх послуг та ін.

Підставою для обґрунтування ознак і формування цілісної класифікації чинників якісного й кількісного впливу на фінансову стійкість ЗВО став аналіз поглядів наукової спільноти. Традиційно чинники поділяються: за характером впливу – на зовнішні та внутрішні; залежно від терміну дії – на поточні і стратегічні. Фінансова стійкість ЗВО розглядається здебільшого крізь призму його здатності отримувати позитивний фінансовий результат за рахунок диверсифікації доходів та оптимізації витрат. В умовах скорочення бюджетного фінансування визначення чинників за ступенем впливу на фінансовий результат є необхідним для їх поділу на дохідні

й витратні. Особливу групу становлять поведінкові, або опосередковані, чинники, що включають іміджеві, репутаційні, стимулюючі (маркетингові), інституційні, управлінські. Вплив цієї групи чинників неможливо безпосередньо оцінити в розрізі фінансової стійкості університетів, проте саме вони великою мірою визначають рішення стейкхолдерів, партнерів щодо вибору ціннісної пропозиції, встановлення та продовження партнерських відносин, що є підґрунтям для отримання доходів університетами.

Визначено чинники відносно компонентів економічної моделі університету, котрі загалом поділяються на прямі й опосередковані, справляють як кількісний, так і якісний вплив на діяльність ЗВО, забезпечуючи певну фінансову стійкість. Відносно таких компонентів економічної моделі, як ціннісна пропозиція, ключові ресурси, ключові види діяльності, ключові партнери, стейкхолдери, канали надання та просування, фінансова модель, визначено чинники прямого й опосередкованого впливу.

Запропонована класифікація чинників забезпечення фінансової стійкості університетів не є вичерпною та може доповнюватися залежно від індивідуальних особливостей ЗВО (типу, видів діяльності, місця розташування, переліку спеціальностей тощо), національних і глобальних викликів вищої освіти. Подальші дослідження будуть спрямовані на оцінювання чинників забезпечення фінансової стійкості університетів.

Список використаних джерел

1. *Estermann T., Bennetot Pruvot E.* Financially Sustainable Universities II: European universities diversifying income streams. Brussels : EUA, 2011. URL: <https://www.eua.eu/resources/publications/405:financially-sustainable-universities-ii-european-universities-diversifying-income-streams.html>.
2. *Collins B., Fountain J. H., Dortch C.* The COVID-19 Pandemic and Institutions of Higher Education: Contemporary Issues. 2021. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46666>.
3. Changing the Accounting System to Foster Universities' Financial Sustainability: First Evidence from Italy / F. Di Carlo, G. Modugno, T. Agasisti, G. Catalano. *Sustainability*. 2019. No. 11 (21). P. 6151. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11216151>.
4. 3.10.1 Financial Stability / Francis Marion University. URL: <https://www.fmarion.edu/sacscoc/compliancereport/3-10-1-financial-stability/>.
5. *Patel K., Assaf F.* Improving the Financial Stability of Community College Students. 2014. URL: https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/files/Patel_FINAL.pdf.
6. *Ndlovu I.* Factors that Affect University Financial Sustainability: A Case Study of a Private University in Zimbabwe. *East African Journal of Education and Social Sciences*. 2020. Vol. 1, Issue 2. P. 193-200. DOI: <https://doi.org/10.46606/eajess2020v01i02.0034>.
7. *Afriyie A.* Sustainable Factor of Higher Education Institutions: Why Investment Portfolio Matters Most. *Journal of Business Management and Economics*. 2015. No. 3 (3). P. 16-22. DOI: <http://dx.doi.org/10.15520/jbme.2015.vol3.iss3.4.pp16-22>.
8. *Юрчишена Л. В.* Формування нової парадигми вищої освіти: драйвери та економічна модель університетів. *Економіка і організація управління*. 2021. № 2(42). С. 142–152. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.2.14>.

Liudmyla Yurchyshena

Ph. D. (Economics), Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine, lyurchyshena@donnu.edu.ua
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5904-0758>

FACTORS OF ENSURING FINANCIAL STABILITY OF UNIVERSITIES DURING THE PANDEMIC AND MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. *The issue of identification and systematization of factors to ensure the financial stability of universities is due to the transformations and a new paradigm of the higher education institutions' activities. Covid-19 crisis, reduction of budget funding, a decrease of the students' enrollment, change of the forms of the learning process, requests of potential applicants for educational services, lack of income by universities in a pandemic, ability to adapt and maintain educational and scientific activities during uncertainty are tools to ensure the financial stability of universities. The aim of the article is to study the impact factors and to determine the classification features of the financial stability of the university by systematizing and explaining them. The research was carried out using a dialectical method to substantiate discussion approaches to determining the factors of financial stability of the higher education institutions; a method of analysis to identify and determine the influence of factors in accordance with the classification features; synthesis method for*

combining certain features and factors influencing financial stability into a holistic classification. The main scientific result of the study is a holistic classification of factors to ensure the financial stability of universities according to certain features. Preliminary research in this direction and views of the scientific community are the scientific basis for identifying the factors of financial stability of the higher education institutions. The classification contains the distribution of factors based on the following: depending on the duration – current and strategic; regarding the nature of the impact – external and internal; by the degree of impact on the financial result – incomes and expenses; concerning the components of the economic model – factors of direct and indirect influence, distributed in relation to the value proposition – key resources, key activities, key partners, stakeholders, channels of supply and promotion, financial model. Significant influence on the financial stability of the university is exerted by behavioral or indirect factors, in particular: image, reputation; stimulating (marketing); institutional; managerial. Systematization of factors according to the proposed classification is a tool for making managerial decisions to ensure the current and strategic financial stability of the university.

Keywords: university, financial stability, factors of financial stability of universities, drivers, classification of factors of financial stability.

References

1. Estermann, T., & Bennetot Pruvot, E. (2011). *Financially Sustainable Universities II: European universities diversifying income streams*. Brussels: EUA. Retrieved from <https://www.eua.eu/resources/publications/405:financially-sustainable-universities-ii-european-universities-diversifying-income-streams.html>.
2. Collins, B., Fountain, J. H., & Dortch, C. (2021). *The COVID-19 Pandemic and Institutions of Higher Education: Contemporary Issues*. Retrieved from <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46666>.
3. Di Carlo, F, Modugno, G., Agasisti, T., & Catalano, G. (2019). Changing the Accounting System to Foster Universities' Financial Sustainability: First Evidence from Italy. *Sustainability*, 11(21), 6151. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11216151>.
4. Francis Marion University. (n. d.). *3.10.1 Financial Stability*. Retrieved from <https://www.fmarion.edu/sacscoc/compliancereport/3-10-1-financial-stability/>.
5. Patel, K., & Assaf, F. (2014). *Improving the Financial Stability of Community College Students*. Retrieved from https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/files/Patel_FINAL.pdf.
6. Ndlovu, I. (2020). Factors that Affect University Financial Sustainability: A Case Study of a Private University in Zimbabwe. *East African Journal of Education and Social Sciences*, 1(2), 193-200. DOI: <https://doi.org/10.46606/eajess2020v01i02.0034>.
7. Afriyie, A. (2015). Sustainable Factor of Higher Education Institutions: Why Investment Portfolio Matters Most. *Journal of Business Management and Economics*, 3(3), 16-22. DOI: <http://dx.doi.org/10.15520/jbme.2015.vol3.iss3.4.pp16-22>.
8. Yurchyshena, L. V. (2021). Formation of a new paradigm of higher education: drivers and the economic model of universities. *Economics and organization of management*, 2(42), 142-152. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.2.14> [in Ukrainian].

Дашковська О. В.

кандидат хімічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення підвищення якості освіти ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», Київ, Україна, dashkovskaya@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3289-8858>

Погребняк В. П.

кандидат технічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, старший науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення інтеграції в європейський освітній простір ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», Київ, Україна, ya_osvita@imzo.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3315-7122>

ПІДСУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ¹

Анотація. У статті розглянуто стан імплементації положень Закону України «Про вищу освіту», орієнтованих на модернізацію вітчизняної вищої освіти; проведено оцінку євроінтеграційної спрямованості реалізованих заходів та використаних інструментів. Висвітлено результати комплексного дослідження всіх складників системи вищої освіти, а саме динаміку змін кількісних і якісних характеристик мережі закладів освіти та контингентів учасників освітнього процесу, структури вищої освіти й методології формування змісту освіти (введення сучасних рівнів і ступенів, переліку спеціальностей, упровадження нових стандартів та освітніх програм). Оцінено процес розв'язання ключової освітньої проблеми – створення прозорої й ефективної системи забезпечення якості вищої освіти, у т. ч. Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти як органу управління в цій сфері. Проаналізовано зміни та доповнення, внесені до Закону, їх цільову спрямованість і обґрунтованість окремих із них. Окреслено напрями подальших досліджень. Установлено, що в процесі імплементації положень Закону України «Про вищу освіту», який за період його чинності теж змінювався, у вітчизняній вищій школі вибудовано цілісні системи вищої освіти та забезпечення її якості, що робить українську вищу освіту більш конкурентоспроможною на міжнародному ринку освітніх послуг і ринку праці, наближаючи її до європейських стандартів якості, а також прискорює процес інтеграції України в європейський освітній простір вищої освіти.

Ключові слова: модернізація, система, імплементація, якість вищої освіти, євроінтеграція, конкурентоспроможність.

JEL classification: I21, I23.

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-35-44.

Висвітлення в пропонованій статті результатів багаторічного комплексного дослідження процесу мо-

дернізації структури і змісту вищої освіти, формування у вітчизняній вищій школі завершеної системи

¹ Матеріал базується на результатах прикладної науково-дослідної роботи «Дослідження модернізації структури і змісту вищої освіти у контексті імплементації Закону України «Про вищу освіту», яка виконується співробітниками ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» протягом 2016–2022 рр.

вищої освіти, ефективної системи забезпечення якості освітнього процесу та якості вищої освіти, а також оцінювання авторами відповідності прийнятих рішень і використаних механізмів міжнародних критеріїв та стандартів якості зумовлює актуальність цієї публікації.

Метою статті є підбиття підсумків досліджень щодо:

- стану впровадження в освітню практику положень Закону України «Про вищу освіту» (*далі* – Закон) у частині модернізації складників системи вітчизняної вищої освіти (*далі* – система ВВО), а саме: мережі закладів вищої освіти; контингентів учасників освітнього процесу; рівнів та ступенів (кваліфікацій) вищої освіти; галузей знань і спеціальностей, стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти; освітніх і наукових програм; органів управління у сфері вищої освіти;

- побудови цілісної системи забезпечення якості вищої освіти (*далі* – система ЗЯВО), утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) та його діяльності як одного з органів управління у сфері вищої освіти, організаційно-методичного складника системи ЗЯВО;

- відповідності заходів, реалізованих Міністерством освіти і науки України, іншими зацікавленими органами та структурами, й використаних ними механізмів, спрямованих на модернізацію освітнього процесу та поліпшення якості вищої освіти, європейським критеріям і стандартам якості Європейського простору вищої освіти (*далі* – ЄПВО);

- змін та доповнень, внесених до Закону, їх цільової спрямованості та обґрунтованості окремих із них.

Окрім того, актуальність статті зумовлена комплексним характером дослідження процесів побудови в українській вищій школі цілісної системи ВВО та системи ЗЯВО, що робить вітчизняну вищу освіту більш конкурентоспроможною на міжнародному ринку освітніх послуг і ринку праці, прискорює процес її інтеграції в ЄПВО. Важливим також є інформування науково-педагогічної громадськості про ці сучасні процеси в освітньому середовищі.

Методика досліджень базувалася на аналізі динаміки змін статистичних показників мережі ЗВО й контингентів учасників освітнього процесу, окресленні стійких тенденцій розвитку та формулюванні пропозицій щодо зменшення впливу негативних проявів на процеси в освітньому середовищі вищої школи; порівнянні й встановленні відповідності прийнятих органами управління рішень і реалізованих заходів завданням та цілям, визначеним положеннями Закону щодо модернізації структури, змісту й підвищення якості вищої освіти.

Фундаментальні та окремі прикладні проблеми розвитку системи освіти в Україні, у т. ч. стосовно реформування вищої освіти, поліпшення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти вивчаються науковцями, організаторами вищої освіти й широко обговорюються в науково-педагогічній пресі. Серед фундаментальних праць варто відзначити дослідження Національної академії педагогічних наук України під загальною редакцією В. Г. Кременя про стан і перспективи розвитку вітчизняної освіти [1], монографію Ю. М. Рашкевича щодо нових підходів до розроблення стандартів вищої

освіти в умовах євроінтеграції [2]. Методологію та методику побудови сучасних освітніх програм висвітлено В. М. Захарченком зі співавторами [3]. Водночас комплексне системне дослідження впровадження в освітню практику положень Закону, спрямованих на модернізацію структури і змісту вищої освіти, створення системи ЗЯВО та побудову цілісної системи ВВО, не проводилося.

Згідно із Законом [4], складовими системи ВВО є: заклади вищої освіти всіх форм власності; учасники освітнього процесу; рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти; галузі знань і спеціальності; стандарти освітньої діяльності (СОД) та стандарти вищої освіти (СВО)¹; освітні й наукові програми; органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти. Розглянемо, як розвивалися та модернізувалися складники системи ВВО в процесі імплементації положень Закону.

Аналіз змін базових складників системи ВВО (мережі ЗВО та контингентів учасників освітнього процесу) свідчить, що протягом 1990–2008 рр. кількість ЗВО в Україні неконтрольовано збільшилася зі 149 до 353 закладів (у 2,4 раза), а чисельність студентів – із 881 тис. до майже 2,4 млн осіб (у 2,7 раза). За 2008–2021 рр. мережа скоротилася на 62 заклади (17,7 %), а контингент студентів – на 1 042 498 осіб (43,9 %); більш ніж на 2 тис. осіб (31,9 %) зменшилось і середнє число здобувачів вищої освіти в розрахунку на один ЗВО. Знижується частка викладачів із вченим званням доцента. Нині в 287 вітчизняних ЗВО навчається 1,3 млн осіб, працює

110 тис. викладачів, середній контингент становить 4,6 тис. студентів на один заклад [5].

Зменшення контингенту студентів є загрозою ефективному функціонуванню як окремого закладу освіти, так і системи ВВО в цілому. Існування певних ЗВО може стати економічно необґрунтованим і недоцільним. За таких умов посилюватимуться міграційні процеси в студентському середовищі та серед науково-педагогічних кадрів, зростатиме їх вплив до більш престижних вітчизняних університетів чи за кордон. Інтенсивнішими стануть процеси скорочення мережі ЗВО через їх укрупнення (об'єднання) для забезпечення якісного освітнього процесу й ефективної наукової діяльності; слід очікувати системної оптимізації мережі державних ЗВО, створення дослідницьких університетів, розвитку закладів освіти, орієнтованих на потреби регіонів. Погіршення якісних показників науково-педагогічного персоналу ЗВО (особливо зменшення чисельності молодих викладачів із вченим званням доцента) є сигналом для проведення глибокого аналізу теперішньої системи підготовки й атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, підвищення їх соціального статусу, мотивації та відповідальності за якість освітніх послуг.

Аналіз реалізації положень Закону, спрямованих на модернізацію структури вищої освіти, оновлення її змісту, впровадження сучасних принципів і механізмів організації освітнього процесу, показав, що в галузі вітчизняної вищої освіти:

– створена та постійно вдосконалюється багаторівнева правова й нормативно-методична база з питань

¹ У Законі редакції 2021 р. СОД замінено на ліцензійні умови провадження освітньої діяльності, а СВО – на ліцензійні умови провадження вищої освіти.

імплементатії Закону, яка налічує понад 120 нормативно-правових і організаційно-методичних документів, у т. ч. більш ніж 30 законодавчих актів, 15 постанов КМУ, 80 наказів та листів МОН;

- сформовані й регулярно оновлюються організаційні структури, відповідальні за імплементатію положень Закону, а саме: Науково-методична рада МОН (НМР), Сектор вищої освіти НМР, науково-методичні комісії (НМК); організовано їх взаємодію зі ЗВО, іншими стейкхолдерами. На конкурсних засадах за галузевим принципом створено 19 НМК, у роботі яких беруть участь майже 300 осіб (остання ротація їхніх персональних складів відбулась у 2019 р.);

- із урахуванням європейських стандартів модернізовано структуру вищої освіти. Національну рамку кваліфікацій (НРК) частково приведено у відповідність із Рамкою кваліфікацій ЄПВО (РК ЄПВО). Рівні: початковий (короткий цикл), перший (бакалаврський), другий (магістерський), третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий), науковий. Ступені: молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії / доктор мистецтв, доктор наук, які відповідають (беручи до уваги зміни, внесені Законом України «Про освіту») 5–8-му кваліфікаційним рівням НРК і частково РК ЄПВО;

- упроваджено в освітню практику новий, наближений до європейського, перелік галузей знань та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Він став більш інтегрованим і зрозумілим для студентів. Замість 48 галузей знань, 144 напрямів та понад 500 спеціальностей уведено 29 галузей знань і 122 спеціальності. Крім того, у спе-

ціальності 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)» запроваджено 14 предметних спеціальностей;

- розроблено та введено в дію СВО бакалавра, завершується затвердження стандартів магістра. З 2019 р. затвердження СВО здійснюється в передбачений Законом спосіб – за погодженням із НАЗЯВО. Станом на кінець липня 2021 р. затверджено й уведено в дію 107 бакалаврських і 88 магістерських стандартів. Відсутні СВО магістерського рівня більш ніж 20 спеціальностей. Хоча на початок 2020 р. було розроблено та розміщено для обговорення понад 10 проєктів стандартів доктора філософії / доктора мистецтва, до цього часу не затверджено жодний із них [6];

- введено в законодавче поле процес акредитації освітніх програм (освітньо-професійних, освітньо-творчих, освітньо-наукових), через реалізацію яких здійснюється змістове наповнення освітнього процесу. Відповідно до положень Закону, програми розробляються ЗВО згідно з вимогами СВО та акредитуються НАЗЯВО. Проблемою було те, що університети мусили це робити в умовах відсутності затверджених стандартів, Положення про акредитацію освітніх програм і діючого НАЗЯВО. У цій ситуації Законом України «Про освіту» було внесено зміни до чинного Закону, що дали змогу МОН акредитувати освітні програми в порядку, передбаченому нормативними актами, які були розроблені у 2001 та 2012 рр. для акредитації напрямів і спеціальностей [7]. З 2019 р. акредитація освітніх програм здійснюється НАЗЯВО, як передбачено Законом. За цей час НАЗЯВО акредитовано 1498 освітніх програм бакалавра

(у 2019 р. – 10, у 2020 і 2021 рр. – по 744), 871 освітню програму магістра (у 2019 р. – 132, у 2020 р. – 546, у 2021 р. – 193), 827 освітніх програм доктора філософії (у 2020 р. – 226, у 2021 р. – 601) [8]. Слід зазначити, що, за інформацією МОН, на кінець 2021 р. жодний стандарт доктора філософії не був затверджений.

Проаналізуємо результати створення й діяльності НАЗЯВО – постійно діючого колегіального органу управління у сфері забезпечення якості вищої освіти, важливої ланки системи ЗЯВО. До 2019 р. у вітчизняній вищій освіті були відсутні рекомендовані стандартами якості ЄПВО складники цієї системи, такі як зовнішнє оцінювання якості діяльності ЗВО та незалежні установи оцінювання й забезпечення якості. Тому всі документи та процеси, у розробленні й впровадженні котрих мала би брати участь незалежна агенція забезпечення якості, створювалися, вводилися в дію та оцінювалися МОН самостійно або через підпорядковані йому установи. Нині в законодавче поле введено процедури й механізми забезпечення і контролю якості освітньої діяльності та якості вищої освіти, зокрема акредитації освітніх програм та інституційна акредитація ЗВО, погодження СВО. Створення НАЗЯВО розпочалося згідно зі ст. 17 Закону, прийнятого 1 липня 2014 р. і введеного в дію постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р., а перше робоче засідання відбулося аж 21 січня 2019 р. Із початком діяльності НАЗЯВО фактично працювала цілісна система ЗЯВО разом зі всіма її складовими (внутрішнє й зовнішнє забезпечення якості освітнього процесу та якості вищої

освіти, забезпечення якісної діяльності самого агентства) [9].

Варто зауважити, що 13 жовтня 2021 р. Верховний Суд України скасував рішення конкурсної комісії та відповідне розпорядження КМУ про затвердження чинного складу НАЗЯВО через недотримання процедури обрання членів, заблокувавши таким чином його діяльність. Утім, менш ніж через місяць, а саме 2 листопада, Верховна Рада України законодавчо розблокувала роботу агентства й доручила КМУ затвердити його тимчасовий склад, зупинити оголошений конкурс та внести зміни до Закону щодо порядку формування персонального складу НАЗЯВО. 2 грудня 2021 р. КМУ затвердив тимчасовий склад НАЗЯВО відповідно до того, що був визначений до рішення Верховного Суду [10], а вже наступного дня відбулося чергове засідання агентства.

Розглянемо зміни й доповнення, внесені до Закону [4]. Порівняння текстів Закону в редакції 2014 р. та 2021 р. свідчить, що за час його чинності 51 із 79 статей зазнала змін і доповнень. Для цього Верховною Радою України прийнято додатково 42 відповідних законодавчих акти: у 2014 р. – 1, у 2015 р. – 9, у 2016 р. – 7, у 2017 р. – 8, у 2018 та 2019 рр. – по 2, у 2020 р. – 7, у 2021 р. – 6. Зміни, зокрема, стосувались і статей п'яти перших розділів Закону, реалізація положень яких була предметом нашого дослідження.

Принципово змінено зміст і структуру розділу III «Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти». У редакції 2021 р. він має назву «Ліцензійні умови та стандарти вищої освіти». Статтю 9 «Стандарти освітньої діяльності» змінено, й тепер вона має назву

«Ліцензійні умови, галузі знань та спеціальності». Правомірність вилучення СОД є дискусійною виходячи з того, що в редакції 2021 р. положення про розроблення стандартів збережено без змін (абз. 1 ч. 6 ст. 13 «Повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки»). Слід зазначити, що ст. 9 у редакції 2014 р. (під назвою «Стандарти освітньої діяльності», якими встановлювалися вимоги до кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення освітнього процесу) не була реалізована й у 2019 р. вилучена із Закону. Також із переліку складників системи ВВО вилучено СОД і СВО та замінено на ліцензійні умови провадження освітньої діяльності й ліцензійні умови провадження вищої освіти. При цьому останній термін відсутній в освітньому законодавстві.

Суттєві зміни та доповнення внесено до положень розділу IV «Управління у сфері вищої освіти». У п. 5 ст. 11 «Система вищої освіти» слово «стандарти» замінено на «ліцензійні умови провадження».

Зміни до розділу V «Забезпечення якості вищої освіти» спрямовані переважно на уточнення статусу та обмеження повноважень НАЗЯВО. Про це свідчать вилучення: із ч. 1 ст. 17 «Статус Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти» фрази «уповноваженим цим Законом на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти»; із ч. 1 ст. 18 «Повноваження НАЗЯВО» пункту 3 стосовно проведення ліцензійної експертизи та підготовки експертного висновку щодо видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності; пункту 4 про фор-

мування й подання МОН пропозицій стосовно переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у ЗВО; пункту 9, яким надавалися повноваження розробляти положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад, здійснювати їх акредитацію та контролювати діяльність.

Практично повністю оновлено зміст ст. 19 «Склад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти». Принципово новою (та, як виявилось, ефективною) є ч. 6 цієї статті, якою встановлюється порядок організації та проведення конкурсного відбору членів НАЗЯВО, формування конкурсної комісії й визначаються її повноваження. Суттєвим доповненням стало введення до складу конкурсної комісії (загальним числом 9 осіб) чотирьох іноземних фахівців, делегованих структурами ЄПВО.

Статтю 24 «Ліцензування освітньої діяльності» розширено положеннями, спрямованими на реалізацію вимог щодо провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти, встановлених Ліцензійними умовами. Вилучено положення ч. 2 цієї статті, яким передбачалося проведення НАЗЯВО ліцензійної експертизи. Визначено роль Єдиної державної електронної бази освіти (ЄДЕБО) в ліцензійному процесі, введено термін «орган ліцензування», яким замінено «центральный орган виконавчої влади у сфері освіти і науки».

Статтю 25 «Акредитація» доповнено положеннями про визнання в Україні сертифікатів про акредитацію освітніх програм, виданих іноземними акредитаційними органами чи агентствами із забезпечення якості вищої освіти, перелік яких затверджує Уряд. Додатково внесено

ст. 25¹ «Інституційна акредитація закладів вищої освіти», якою НАЗЯВО вповноважується проводити інституційну акредитацію ЗВО. Сертифікат про отримання інституційної акредитації надає право університету самостійно акредитувати власні освітні програми.

Суттєво змінено статус національного ЗВО (ст. 29): ч. 3 «Національний заклад вищої освіти має право» вилучено, як і строк дії статусу та участь НАЗЯВО у процесі його надання. Нині статус національного ЗВО – це лише почесний рівень, що зазначається в офіційній назві університету.

Зі ст. 30 «Дослідницький університет» вилучено вимогу мати статус національного ЗВО для здобуття статусу дослідницького університету, а також зменшено термін дії такого статусу – із семи до п'яти років. ЗВО, що претендують на нього, повинні мати інституційну акредитацію, протягом кількох років бути присутніми в міжнародних рейтингах, отримувати найвищі показники за підсумками державної атестації результатів наукової діяльності. МОН розмістив на власному сайті проект положення про дослідницький університет для обговорення ще у 2018 р., проте конкретні рішення в цій справі досі відсутні [11].

Дослідженнями нормативно-методичної й організаційно-практичної діяльності МОН, НМР, ЗВО, інших стейкхолдерів установлено, що в процесі імплементації положень Закону України «Про вищу освіту» в частині модернізації її структури і змісту в українській вищій школі вбудовано цілісні системи вищої освіти та забезпечення якості вищої освіти, що робить вітчизняну вищу освіту більш конкурентоспроможною на

міжнародному ринку освітніх послуг і ринку праці, наближаючи її до європейських стандартів якості, прискорює процес її інтеграції в ЄПВО. Зокрема:

- базові показники системи ВВО (мережа ЗВО й контингенти учасників освітнього процесу) приводяться у відповідність із потребами держави та суспільства;

- створено необхідну нормативно-правову базу й організаційні структури, відповідальні за впровадження законодавчих норм;

- структуру вищої освіти приведено у відповідність із оновленою НРК і частково РК ЄПВО;

- упроваджено новий, наближений до європейського, перелік галузей знань та спеціальностей;

- уведено в дію більшість стандартів вищої освіти бакалавра й магістра;

- створено НАЗЯВО – ключову ланку системи забезпечення якості вищої освіти;

- із початком діяльності НАЗЯВО в законодавчому полі застосовуються процедури та використовуються механізми забезпечення й контролю якості освітньої діяльності та якості вищої освіти, рекомендовані стандартами.

Додаткового дослідження й вирішення в найближчій перспективі потребують такі питання:

- 1) оптимізація мережі ЗВО з урахуванням глобальних інтеграційних процесів, потреб соціально-економічного розвитку України в умовах децентралізації та забезпечення збалансованості потреб ринку праці й можливостей ринку освітніх послуг;

- 2) прискорення процесу створення дослідницьких університетів як бази для розвитку третього (докторського) циклу вищої освіти та вне-

сення суттєвих змін в організацію підготовки кадрів вищої наукової кваліфікації;

3) здійснення заходів, спрямованих на активізацію й розширення участі вітчизняних університетів у міжнародних освітніх рейтингах;

4) взаємодія між МОН, НАЗЯВО та ЗВО в розв'язанні проблем модернізації підготовки здобувачів докторського рівня (доктор філософії / доктор мистецтв) шляхом упровадження відповідних СВО й освітніх програм, приведення галузей і спеціальностей вищої освіти у відповідність із науковими;

5) активізація академічних обмінів учасників освітнього процесу через розширення участі вітчизняних університетів у міжнародних (міждержавних, міжуніверситетських) програмах;

6) проведення правової експертизи тексту Закону України «Про вищу освіту» (у редакції 2021 р.) щодо правомірності терміна «ліцензійні умови провадження вищої освіти» (п. 5 ст. 11 «Система вищої освіти») та необхідності вилучення слів «стандарти освітньої діяльності» в абз. 1 ч. 6 ст. 13 «Повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки».

Список використаних джерел

1. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.
2. *Рашкевич Ю. М.* Болонський процес та нова парадигма вищої освіти : монографія. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2014. 168 с. URL: <https://iepor.org.ua/edu-docs/rashkevych-yu-2014.html>.
3. *Захарченко В. М., Луговий В. І., Рашкевич Ю. М., Таланова Ж. В.* Розроблення освітніх програм : метод. рекомендації. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. 120 с
4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
5. *Погребняк В. П., Ямковий В. А., Дашковська О. В., Солоденко А. К.* Заклади вищої освіти – фундаментальна складова системи вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2019. № 17. С. 143–150.
6. *Дашковська О. В., Погребняк В. П.* Як імплементується Закон України «Про вищу освіту». *Нові технології навчання*. 2020. Вип. 93. С. 76–82.
7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>.
8. Протоколи засідань НАЗЯВО. URL: <https://naqa.gov.ua/протоколи>.
9. *Солоденко А. К., Погребняк В. П., Дашковська О. В.* Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти – довгий шлях створення. *Вісник НТУ «ХПІ». Сер. : проблеми автоматизованого електроприводу. Теорія і практика*. 2019. № 9 (1334). С. 4–8.
10. Про затвердження тимчасового складу Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2021 № 1586-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1586-2021-%D1%80#Text>.
11. МОН пропонує для громадського обговорення проект Положення про дослідницький університет / М-во освіти і науки України. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-polozhennya-pro-doslidnickij-universitet>.

Olena Dashkovska

Ph. D. (Chemistry), Associate Professor, SSI «Institute of Education Content Modernization», Kyiv, Ukraine, dashkovskaya@ukr.net
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3289-8858>

Vitaliy Pogrebnyak

Ph. D. (Engineering), Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, SSI «Institute of Education Content Modernization», Kyiv, Ukraine, ya_osvita@imzo.gov.ua
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3315-7122>

RESULTS AND PROSPECTS OF MODERNIZATION OF HIGHER EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE

Abstract. *This publication summarizes the results of applied scientific work carried out in the State Scientific Institution "Institute of Education Content Modernization" (IECM) during 2016-2022. The article studies the state of implementation of the provisions of the Law of Ukraine "On Higher Education", focused on the modernization of domestic higher education, and assesses the European integration orientation of the measures and tools introduced. The results of a comprehensive study of all components of the higher education system are highlighted. In particular, the dynamics of changes in the quantitative and qualitative characteristics of the network of educational institutions and contingents of participants in the educational process, the modernization of the structure of higher education and the methodology for forming the content of education were analyzed (introduction of modern levels and degrees, list of specialties, introduction of new standards and educational programs). The article evaluates the process of solving the key educational problem – creation of a transparent and effective system of higher education quality, including the National Agency for Higher Education Quality Assurance (NAQA). The paper analyses changes and additions made to the legislative base, its target orientation and the validity of some of them. It has been established that in the process of implementation of the provisions of the Law of Ukraine "On Higher Education", which were also changed during its operation, an integral system of higher education and a system of ensuring the quality of educational services were built in the higher education system of Ukraine. It has been concluded that all of this makes domestic higher education more competitive in the international market of educational services and the labor market, bringing it closer to European quality standards, and speeding up the process of integration into the European educational space of higher education.*

Keywords: *modernization, system, implementation, quality of higher education, European integration, competitiveness.*

References

1. Kremen, V. H. (2016). *National report on the state and prospects of education in Ukraine*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
2. Rashkevych, Yu. M. (2014). *The Bologna Process and the New Paradigm of Higher Education*. Lviv: Lvivska politekhnik. Retrieved from <https://iepor.org.ua/edu-docs/rashkevych-yu-2014.html> [in Ukrainian].
3. Zakharchenko, V. M., Luhovyi, V. I., Rashkevych, Yu. M., & Talanova, Zh. V. (2014). *Development of educational programs*. Kyiv: DP «NVTs «Priorytety» [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *On Higher Education* (Act No. 1556-VII, July 1). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> [in Ukrainian].

5. Pohrebniak, V. P., Yamkovyi, V. A., Dashkovska, O. V., & Solodenko, A. K. (2019). Higher education institutions are a fundamental component of the higher education system. *Innovative pedagogy*, 17, 143–150 [in Ukrainian].
6. Dashkovska, O. V., & Pohrebniak, V. P. (2020). How the Law of Ukraine "On Higher Education" is implemented. *New learning technologies*, 93, 76–82 [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *On education* (Act No. 2145-VIII, September 5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
8. National Agency for Quality Assurance in Higher Education. (n. d.). *Minutes of meetings*. Retrieved from <https://naqa.gov.ua/протоколи> [in Ukrainian].
9. Solodenko, A. K., Pohrebniak, V. P., & Dashkovska, O. V. (2019). The National Agency for Quality Assurance in Higher Education is a long way to go. *Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Series: problems with automated electric drive. Theory and practice*, 9(1334), 4–8 [in Ukrainian].
10. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). *On approval of the temporary composition of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education* (Resolution No. 1586-p, December 2). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1586-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
11. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2018). *The Ministry of Education and Science of Ukraine proposes a draft Regulation on the Research University for public discussion*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-polozhennya-pro-doslidnickij-universitet> [in Ukrainian].

Літинська В. А.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом і економіки праці Хмельницького національного університету, Хмельницький, Україна, litinskav@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9272-4118>

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КАР'ЄРОЮ ПРАЦІВНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню теоретико-методичних засад управління кар'єрою працівників у закладах вищої освіти. Зокрема, розкрито сутність поняття «кар'єра» та наведено його авторське трактування, згідно з котрим кар'єру персоналу доцільно розглядати як поетапне просування працівників за службовою ієрархією, що відбувається в міру набуття ними практичного досвіду та розвитку їхніх професійних, ділових і особистісних рис. Розглянуто підходи науковців до поняття кар'єри персоналу в рамках різних дисциплін. Систематизовано підходи до класифікаційних ознак і видів кар'єри. Також проаналізовано фактори впливу на кар'єру працівників закладів освіти та окреслено системний підхід до їх класифікації. Найбільшу увагу приділено формуванню системи управління кар'єрою працівників у закладах вищої освіти. Зокрема, запропоновано науково-методичний підхід до управління кар'єрою персоналу, що передбачає визначення системи управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти як сукупність планування, організації, оцінювання, контролю та мотивації кар'єрного просування працівника.

Ключові слова: кар'єра, управління, персонал, система, заклад, вища освіта.

JEL classification: I20, M10.

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-45-55.

Сучасна система вищої освіти є одним із найголовніших чинників підвищення якості людського капіталу, генератором нових ідей, запорукою динамічного розвитку економіки й суспільства в цілому. Неодною умовою поліпшення функціонування системи вищої освіти України є її вдосконалення з урахуванням світових тенденцій розвитку вищої освіти, що передбачає підвищення ефективності використання кадрового потенціалу. Як показують сучасні дослідження, чільне місце у сфері управління персоналом у закладах вищої освіти посідає кар'єра персоналу, що дає змогу цим закладам повніше розкривати та використо-

вувати інтелектуальний потенціал своїх працівників, а останнім – будувати кар'єру, що передбачає отримання задоволення від своєї роботи, посади тощо.

Управління кар'єрою працівників досліджували такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як Л. В. Балабанова, В. Р. Веснін, В. М. Годшалк, Д. Х. Грінхаус, Г. А. Калланан, О. В. Кисельова, Т. Н. Крисковець, Л. В. Меркулова, С. В. Мішина, О. Ю. Мішин, М. Е. Морозова та ін. Теоретичний аналіз наукових праць названих учених засвідчив, що управління кар'єрою домінує в системі професійного розвитку персоналу. Водночас недослідженою залишається проблема формування

системи управління кар'єрою працівників у закладах вищої освіти. З огляду на зазначене є потреба в пошуку швидких, дієвих і актуальних рішень щодо вдосконалення та розвитку кар'єри працівників у зв'язку з новими завданнями, які постають перед вітчизняною системою вищої освіти. Зокрема, актуальними питаннями є: визначення сутності кар'єри, її видів, факторів і основних засад формування системи управління кар'єрою працівників закладів вищої освіти.

Мета дослідження – окреслити теоретично-методичні засади формування системи управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти. Відповідно до мети у статті поставлено такі завдання:

- на основі аналізу наукової літератури визначити зміст ключових дефініцій дослідження;
- систематизувати класифікаційні ознаки й види кар'єри персоналу в закладах вищої освіти;
- розкрити дієві фактори впливу на управління кар'єрою персоналу;
- розробити науковий підхід до формування системи управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти.

Дослідження сутності та змісту управління кар'єрою персоналу в ЗВО потребує попереднього уточнення її поняття. Протягом останніх декількох років це поняття набуло широкої популярності серед українських учених і практиків, що, у свою чергу, спричинило зміну ставлення до багатьох процесів та явищ, які стосуються управління кар'єрою працівників. Саме тому на сьогодні кар'єра вважається надзвичайно важливим показником розвитку працівника в системі управління персоналом, особливо в закладах вищої освіти, та

є вагомим фактором і обов'язковою умовою покращення соціально-психологічного клімату в трудовому колективі, підвищення продуктивності праці працівника та його конкурентоспроможності.

Звернення цілого ряду дослідників до проблематики кар'єри персоналу породило багато визначень поняття кар'єри. Сам термін «кар'єра» з'явився в першій половині ХХ ст. Уперше як інструмент соціологічного аналізу та опису процесів сфери праці його вжив американський соціолог Е. Х'юз у своїй монографії «Люди та їх робота».

Група авторів розглядають кар'єру як швидке й успішне просування у службовій, суспільній, науковій та іншій діяльності, досягнення популярності, вигоди; рід діяльності [1–3]. Інші дослідники надають цьому поняттю ширшого змісту, трактуючи кар'єру як просування людини щаблями виробничої, соціальної, адміністративної або іншої ієрархії [4; 5]. Загалом у вітчизняній практиці найбільшого поширення набуло визначення кар'єри як просування ієрархічними сходами.

На основі аналізу тлумачення науковцями поняття кар'єри варто виокремити його найпопулярніші визначення [1–5]:

- отримання винагороди;
- обіймання високої посади;
- набуття престижного статусу;
- можливість отримання високого престижу;
- одержання більших посадових повноважень.

Загалом науковці кар'єру персоналу досліджували в рамках різних дисциплін, а саме: менеджменту людських ресурсів, менеджменту ор-

ганізацій, кадрового менеджменту, соціології, психології та соціальної психології (табл. 1) [5–8].

У науковій літературі поняття «кар'єра» вживається в широкому й вузькому розумінні. Широке тлумачення кар'єри як загальної схеми життя, що складається з низки епізодів і подій, охоплює не тільки просування життєвим шляхом, а й усі істотні зміни в ньому. У вузькому розумінні кар'єру персоналу визначають як «передбачуваний шлях сходами бюрократії» [1, с. 8].

Вітчизняні науковці, досліджуючи питання управління кар'єрою персоналу, поєднують два вказаних підходи. Це дає можливість проводити глибший аналіз кар'єри працівників, однак не забезпечує створення необхідних умов для розв'язання нагальних проблем у рамках кар'єрного просування персоналу в закладах вищої освіти.

Виходячи із зазначеного кар'єру персоналу доцільно розглядати як

поетапне просування працівників за службовою ієрархією в міру збільшення їхнього практичного досвіду та розвитку професійних, ділових і особистісних рис. Такий підхід до трактування кар'єри персоналу дає змогу розкрити її зміст як об'єкта управління та планувати кар'єрне зростання кожного працівника в межах закладу.

Аналіз великого переліку визначень поняття «кар'єра» дає підстави для таких висновків:

- кар'єра – це особисте, індивідуальне просування сходами вертикального сходження;
- кар'єра охоплює просування індивіда службовою ієрархією в будь-якій сфері діяльності;
- кар'єра пов'язана з мобільністю особистості;
- для кар'єри характерні такі поняття, як «шлях до успіху», «просування щаблями», «трудова мобільність»;
- кар'єра пов'язана з трудовою діяльністю.

Таблиця 1

Погляди на поняття «кар'єра персоналу»

Сфера наукового дослідження	Поняття «кар'єра персоналу»
Менеджмент людських ресурсів	Взаємозв'язок між прагненнями індивіда та еволюцією соціальних структур. На кар'єру персоналу великий вплив мають досвід роботи, стиль життя, культура, соціальні норми та цінності
Менеджмент організацій	Поступове просування службовими сходами, зміна навичок, здібностей, кваліфікаційних можливостей і розмірів винагороди, що пов'язані з діяльністю працівника. Досить важливою умовою розвитку кар'єри людини є не тільки трудова діяльність, а й її побутове життя
Кадровий менеджмент	Напрямок процесу управління персоналом, тобто індивід є найважливішою ланкою організації
Соціологія	Просування людини щаблями виробничої, майнової, соціальної, адміністративної чи іншої ієрархії, розгляд її як послідовності занять, виконаних індивідом протягом його трудового життя
Психологія	Поетапний розвиток індивіда, тобто в психології, як і в соціології, основна увага зосереджена на особистості
Соціальна психологія	Залежність від типу особистості, котра формується під впливом певних соціальних факторів, її взаємодії з мікросередовищем

Складено автором за: [1–5].

Отже, змістовною складовою поняття кар'єри є просування, тобто рух уперед. Вживаються й такі поняття, як зростання, досягнення, перехід та ін. У такому сенсі кар'єра – це процес, що визначається як проходження, послідовність зміни робочого стану людини, тобто тут розглядається не статичний, стабільний стан, а процес зміни подій, активного просування людини в освоєнні й удосконаленні способів життєдіяльності.

Кар'єра – це процес руху на шляху оволодіння певними цінностями, благами, які дістають визнання в суспільстві чи організації. Ними є:

- посадові ступені;
- ступені кваліфікаційних сходів і пов'язані з ними навички та знання людей за рівнем майстерності;
- рівні ієрархії;
- ступені влади як міри впливу в організації (участь у прийнятті важливих рішень, наближеність до керівництва);
- ранги, що відображають величину внеску працівника в розвиток організації (вислуга років, унікальні раціональні пропозиції, вирішальні для організації), його положення в колективі;
- рівні матеріальної винагороди, доходу (рівень заробітної плати й різноманітність соціальних пільг) [4, с. 93].

Для кращого розуміння сутності кар'єри важливо визначити її мету та цілі. Як свідчить аналіз наукової літератури, кар'єра передбачає [4; 6]:

- відповідність виду діяльності чи займаної посади самооцінці працівника, а отже, його моральне задоволення;
- умови праці, які підсилюватимуть можливості людини та сприятимуть їх розвитку;

– високу оцінку праці або можливість отримання чималих побічних доходів;

– можливість продовжувати навчання, займатися вихованням дітей і домашнім господарством;

– творчий характер роботи та можливість досягти певного рівня незалежності;

– розташування місця роботи в території, природні умови якої сприятливо діють на стан здоров'я й дають змогу організувати дозвілля.

Отже, можна стверджувати, що основою управління кар'єрою в закладах вищої освіти є програма її розвитку, яка містить:

- способи виявлення працівників із великим потенціалом з урахуванням віку, освіти, досвіду, ділових рис, рівня досягнень;
- стимули для створення індивідуальних планів кар'єрного зростання;
- методи поєднання кар'єри з результатами оцінювання діяльності;
- шляхи створення сприятливих умов для розвитку працівників;
- організацію ефективної системи підвищення кваліфікації [4, с. 73].

Для глибшого розуміння теоретичних засад управління кар'єрою персоналу в ЗВО, доцільно визначити її види в розрізі сучасних класифікаційних ознак. У науковій літературі види кар'єри розрізняють за досить широким переліком класифікаційних ознак (табл. 2).

Таким чином, головним завданням ефективного управління кар'єрою є забезпечення взаємодії всіх її видів, що передбачає виконання конкретних кроків, а саме:

- пов'язати цілі закладу вищої освіти та окремого працівника;

Таблиця 2

Класифікаційні ознаки та види кар'єри персоналу

Ознаки	Види кар'єри
За середовищем вивчення	Професійна кар'єра. Внутрішньоорганізаційна кар'єра. Спеціалізована кар'єра працівника. Неспеціалізована кар'єра
За напрямком руху працівника у структурі організації	Вертикальна кар'єра персоналу. Горизонтальна кар'єра працівників
За приналежністю до визначеної сфери професійної діяльності	Кар'єра менеджера. Кар'єра юриста. Кар'єра вчителя та ін.
За характером змін, що відбуваються в процесі кар'єрного руху	Впливова кар'єра. Кваліфікаційна кар'єра. Статусна кар'єра. Монетарна (кар'єра доходу)
За характером напрямку процесу	Лінійна кар'єра. Нелінійна кар'єра
За ступенем стійкості	Стійка кар'єра. Нестійка кар'єра
За ступенем неперервності	Перервна кар'єра. Неперервна кар'єра
За можливістю здійснення	Потенційна кар'єра. Дійсна кар'єра
За часом проходження ступенів кар'єри	Нормальна кар'єра. Стрімка кар'єра. Призупинена кар'єра. Згасаюча кар'єра. Монотонна кар'єра
За стабільністю перебігу	Безперервна кар'єра. Епізодична кар'єра
За часовою ознакою	Реальна кар'єра. Перспективна кар'єра
За етапами кар'єрного процесу	Кар'єра становлення. Інтенсивна кар'єра. Кар'єра збереження. Згасаюча кар'єра

Складено автором за: [4–6].

– планувати кар'єру конкретного працівника з урахуванням його потреб і ситуації;
– забезпечити відкритість процесу управління кар'єрою;
– підвищувати якість планування кар'єри;
– визначити шляхи просування, що дають змогу задовольнити кількісні та якісні потреби організації в персоналі.

З метою визначення особливостей управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти доцільно проаналізувати фактори, які мають істотний вплив на цей процес. Також необхідно розуміти, що основним у виборі шляхів просування (кар'єри) людини є розуміння того, що на нього діють не лише фактори й не особистість сама по собі, а способи взаємодії цих важливих факторів.

Так, ряд науковців виокремлює:

- об'єктивні фактори, тобто пов'язані з науково-технічними й соціально-економічними умовами;

- суб'єктивні фактори, що пов'язані з перебудовою інтересів працівника, зміною його орієнтації та безпосередньо ухваленням рішення про зміну місця;

- характерологічні фактори, пов'язані зі стійкими властивостями особи, її підготовленістю і схильністю до зміни діяльності [4; 6].

Інші науковці об'єднують фактори кар'єри в чотири групи:

- соціально-професійні (загальні та спеціальні знання, кваліфікація, виробничі успіхи, професійні здібності);

- особисті (працездатність, трудова й соціальна активність, орієнтації та установки, соціально-психологічні риси);

- випадкові (вдалий збіг обставин, походження, добрі взаємини з керівництвом);

- демографічні (стать, вік, природні здібності тощо) [2; 3; 7].

Цікавим є підхід, згідно з яким усі фактори слід поділити на такі групи [1, с. 118]:

- особові (психофізіологічні дані, соціально-психологічні характеристики, індивідуальні здібності, таланти, адаптивно-розвиваючий потенціал, рівень соціалізації);

- фактори соціально-трудової ситуації (територіальне розташування й галузева приналежність організації, партнерські зв'язки; місце організації у структурі концерну, організаційна структура, ієрархія робочих місць; формальні та неформальні відносини, друзі, сім'я);

- ринкові (ринкові можливості організації, її рентабельність, управ-

лінський потенціал команди, попит і пропозиція на ринку праці, кон'юнктура);

- соціальні – пріоритети й дієвість соціальних «ліфтів» і «підйомників» соціальних переміщень (освіта, родина, влада, організація створення матеріальних цінностей, армія, церква, професійні асоціації).

З огляду на викладене можна визначити фактори, які мають найбільший вплив на процес управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти (рис. 1).

Управління кар'єрою персоналу, як і будь-який процес, зазнає впливу сил, що уповільнюють розвиток процесу аж до його припинення, зміни напрямків та ін. На окремих ділянках руху за певних умов може статися кар'єрна криза, наслідки якої впливають на майбутнє людини й організації.

Так, за характером впливу виокремлюються такі фактори гальмування: стримування та опору [6, с. 130]. Фактори першої групи мають індивідуальне походження й визначаються недостатністю внутрішніх ресурсів і способів їх мобілізації, до них належать: низький рівень потреб, слабкість мотивів, брак знань і досвіду, хвороба, порушення вольової сфери [6, с. 132]. Фактори другої групи діють від зовнішнього джерела – середовища діяльності. Вони можуть бути відповіддю на кар'єрну активність, наслідком кар'єрної конкуренції, жорсткого порядку просування, вільних обмежень, дисбалансу в системі інтересів працівника й організації.

За іншою класифікаційною ознакою, а саме, за природою, фактори гальмування поділяються на фізичні, психологічні, соціальні та ідеальні. До фізичних факторів відносять ті,

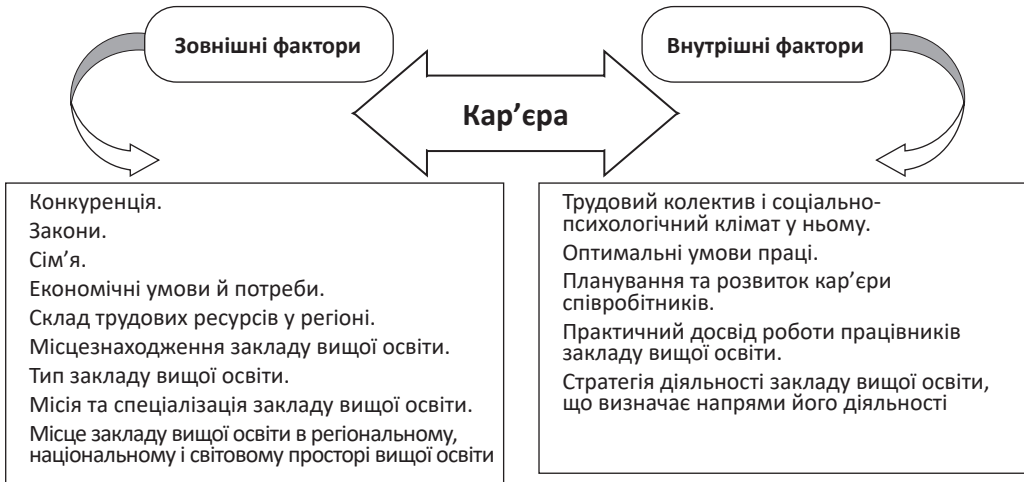

Рис. 1. Фактори, що впливають на процес управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти

Побудовано автором за: [1–7; 9].

що обумовлені станом організму, – дефекти мови, зовнішності, низьку працездатність у зв'язку із хворобою. Психологічні фактори пов'язані з вимогами суб'єкта кар'єри до себе й оточення, зі станом нерішучості, боязливості, страху, проблемами інтелекту. Фактори соціальної природи спричинені дезорганізацією на різних рівнях соціального устрою, а саме: політичному (переваги політичної орієнтації); державному (низький престиж професії); організаційно-адміністративному (відсутність чітких правил призначення на посаду); правовому (правова незахищеність посади та працівників); економічному (відсутність матеріальних стимулів); неформально-груповому (напруженість у відносинах) [5, с. 203]. Ідеальні фактори гальмування кар'єри пов'язані зі сферами культури, моралі, ідеології та ін.

Ще однією класифікаційною ознакою, яка дає можливість визначити фактори гальмування кар'єри, є час. За цією ознакою фактори гальмуван-

ня (стримування та опору) можуть бути короткостроковими (втома, гостре захворювання); стійкими (дезорганізація в роботі з кадрами, економічні перепади, порушення традицій тощо); постійно діючими (вікові зміни) [5, с. 208].

Як свідчить практика, до факторів гальмування можна також віднести фактори змішаного типу – це спади й піднесення активності. Глибина цих перепадів може як сприяти просуванню, так і уповільнювати кар'єрний процес.

Таким чином, визначення факторів впливу на кар'єру персоналу в ЗВО зумовлює необхідність дослідження особливостей управління нею. Управління кар'єрою – це безперервний процес інвестування ресурсів протягом усього життя для досягнення майбутніх кар'єрних цілей, який дає змогу адаптуватися до мінливих вимог вищої освіти. Процес управління кар'єрою являє собою послідовність дій, які мають бути виконані для формування управлінського впливу, що включає визначення мети

управління кар'єрою персоналу та інструментів її планомірної реалізації. Цей процес має бути організований на основі науково обґрунтованого концептуального підходу.

Управління кар'єрою персоналу в ЗВО є однією з найскладніших кадрових технологій, оскільки передбачає розроблення комплексної програми впливу керівників і кадрових служб на цілеспрямований розвиток здібностей працівників, раціональне використання їхнього потенціалу в інтересах як самих працівників, так і закладу освіти.

Вважаємо за доцільне визначити сторони процесу управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти. По-перше, це співробітники, котрі відповідають за активне управління своєю кар'єрою, поліпшення навичок, збільшення досвіду та підтримання високого рівня продуктивності. По-друге, це керівники, які несуть відповідальність за активне заохочення й підтримку персоналу в плануванні його кар'єри, використовуючи доступні ресурси, інструменти та процеси, щоб допомогти співробітникам знайти найкраще співвідношення їхніх здібностей і потреб організації. По-третє, це заклад вищої освіти, що відповідає за створення й надання можливостей для зростання на основі досконалості, таланту та потенціалу, а також за заохочення мобільності між відділами.

Коли керівництво ЗВО має чітке уявлення про сильні й слабкі сторони співробітників, їхні ставлення до роботи та поведінку, цінності й майбутні прагнення, а також навички та компетенції, воно зможе краще використовувати навички співробітників і розмістити їх у потрібному місці.

Заклад вищої освіти може поширювати важливі деталі й інформацію на всіх організаційних рівнях, щоб забезпечити ефективну комунікацію. Це сприяє налагодженню спілкування в закладі загалом, а також збереженню цінних співробітників, адже вони отримують те, що хочуть. Оскільки керівництво ЗВО здатне зібрати всю необхідну інформацію про конкретну людину, воно може докласти зусиль для її збереження.

Стосовно управління варто зауважити, що воно може здійснюватися лише за наявності реально діючої системи, яка розв'язує його завдання. Система – це набір взаємопов'язаних частин, складених у такому порядку, що дає змогу відтворити ціле. Відповідно, система управління кар'єрою являє собою низку заходів з організації, контролю й планування службового зростання працівника з урахуванням його цілей, можливостей, потреб і талантів. Така система стимулює працездатність персоналу, прискорює кадрові переміщення, що дають змогу працівнику якнайшвидше підвищити своє становище в суспільстві, а також збільшує задоволеність працівника своєю працею [2, с. 75].

Отже, управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти насамперед допомагає вказаним організаціям ефективно використовувати здібності своїх працівників, а працівникам – найповніше реалізувати свої здібності, сприймати роботу в ЗВО як діяльність, що сприяє розвитку закладу та кожної окремої особистості. Практика показала: більшість працівників ставляться до своєї кар'єри дещо пасивно, вважаючи, що рішення про їх просування буде ініційова-

не керівниками та не залежить від їхніх особистих потреб і мети. Тому створення й застосування в закладі вищої освіти технології управління професійною кар'єрою персоналу має велике значення.

Як свідчить аналіз наукової літератури, науково обґрунтованого підходу до визначення системи управління кар'єрою персоналу в ЗВО немає. Саме тому пропонується розглядати цю систему як сукупність планування, організації, оцінювання, контролю та мотивації кар'єрного просування працівника, зважаючи на можливості закладу освіти забезпечити вказані процеси. Такий підхід є універсальним, однак він дасть змогу всебічно займатися питанням управління кар'єрою персоналу в ЗВО за рахунок такої складової системи, як контроль кар'єрного просування співробітника.

На рис. 2 схематично зображено систему управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти.

Реалізація системи управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти передбачає, з одного боку, професійний розвиток співробітника, тобто набуття ним бажаного дос-

віду, кваліфікації через професійне навчання, стажування, підвищення кваліфікації, а з другого – послідовне обіймання посад, досвід роботи на яких потрібен для виконання обов'язків на цільовій посаді.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що розроблення дієвої системи управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти є актуальним. Зокрема, дослідження теоретико-методичних засад такого управління дає підстави стверджувати, що кар'єру персоналу в ЗВО доцільно розглядати як поетапне просування працівників за службовою ієрархією в міру набуття ними практичного досвіду та розвитку професійних, ділових і особистісних рис.

Наукова новизна цього дослідження полягає в такому:

1) узагальнено підходи до тлумачення поняття «кар'єра» та запропоновано авторський підхід до трактування цього поняття, згідно з котрим кар'єру персоналу доцільно розглядати як поетапне просування працівників за службовою ієрархією відповідно до зростання їхнього практичного досвіду та професійних, ділових і особистісних рис;

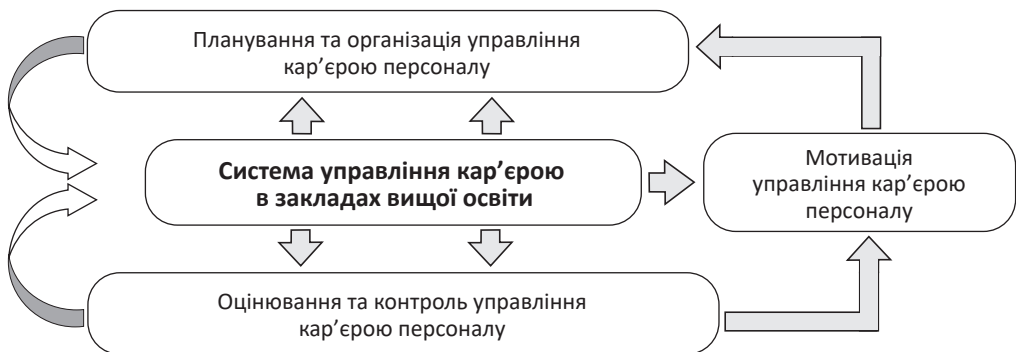

Рис. 2. Система управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти

Побудовано автором за: [1–9].

2) систематизовано класифікаційні ознаки та види кар'єри персоналу, а також визначено фактори, що мають найбільший вплив на кар'єру працівників закладів освіти;

3) запропоновано науково-методичний підхід до управління кар'єрою персоналу, котрий передбачає визначення системи управління нею в

зкладах вищої освіти як сукупність планування, організації, оцінювання, контролю й мотивації просування працівника службовими сходами.

Перспектива подальших наукових досліджень в окресленому напрямі полягає в розробленні дієвого механізму управління кар'єрою персоналу в закладах вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом : підручник. Київ : ЦУЛ, 2011. 468 с. URL: https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07/Upravl_personalom_Balabanova2011.pdf.
2. Киселева Е. В. Планирование и развитие карьеры : учеб. пособ. Вологда : Легия, 2010. 332 с.
3. Мішина С. В., Мішина О. Ю. Економічна сутність поняття «кар'єра». *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2014. № 47. С. 155–159.
4. Greenhaus J. H., Callanan G. A., Godshalk V. M. Career Management. L. A. : Sage Publications Inc., 2010.
5. Веснин В. Р. Основы менеджмента : учебник. М. : Проспект, 2016.
6. Kriskovets T. N., Merculova L. V. The role of the scientific communication in the development of postgraduates 'professional career strategy. *Innovations in education*. Vienna, 2014. P. 121-134.
7. Морозова М. Е. Організаційні засади управління професійною кар'єрою як процес розвитку. *Теорія та методика управління освітою*. 2011. Вип. 7. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_7/10.pdf (дата звернення: 23.03.2022).
8. Мішина С. В., Мішина О. Ю. Формування системи управління діловою кар'єрою персоналу на засадах логістичного підходу. *Ефективна економіка*. 2019. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6884> (дата звернення: 21.03.2022).
9. Морозова М. Е. Особливості управління персоналом у вищому навчальному закладі. *Теорія та методика управління освітою*. 2015. № 1 (15). URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_17/18.pdf (дата звернення: 18.03.2022).

Valentina Litinska

Ph. D. (Economics), Associate Professor, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine, litinskav@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9272-4118>

FORMATION OF EMPLOYEE CAREER MANAGEMENT SYSTEM IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. *The problems of career management in higher education institutions are topical and require the study of the nature of the career, the types of career, its factors and the basic principles of the system of career management in higher education institutions. Personnel*

career management in higher education is one of the most complex human resources technologies. The purpose of the study is to determine the theoretical and methodological foundations of the formation of a personnel career management system in higher education institutions. The article explains the concept of "career" and defines the author's interpretation of it, according to which it is advisable to consider the career of personnel as a step-by-step progression of employees in the hierarchy, what happens according to the growth of their practical experience and professional, business and personal qualities. It is through this approach that it is possible to reveal the meaning of the career as an object of management in higher education. Given the existence of a number of career types, the article systematizes approaches to classification features and career types. Factors influencing the career development of the employees of educational institutions are also analyzed and a systematic approach to their classification is determined. Thus, these factors are proposed to be divided into external and internal factors. The article focuses on the issues of the formation of a career management system for the employees in higher education institutions. In particular, a scientific and methodological approach to personnel career management was proposed, providing for the definition of the system of career management of personnel in higher education institutions as a set of planning, organization, evaluation, monitoring and motivation of the employee's career development. The prospect of further scientific research in this direction lies in the development of an effective mechanism for managing the career of staff in higher education institutions.

Keywords: career, management, staff, system, institution, higher education.

References

1. Balabanova, L. V., & Sardak, O. V. (2011). *Personnel management*. Kyiv: TsUL. Retrieved from https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07/Upravl_personalom_Balabanova2011.pdf [in Ukrainian].
2. Kyseleva, E. V. (2010). *Career planning and development*. Vologda: Legiya [in Russian].
3. Mishyna, S. V., & Mishyna, O. Yu. (2014). The economic essence of the concept of "career". *Bulletin of Transport Economics and Industry*, 47, 155–159 [in Ukrainian].
4. Greenhaus, J. H., Callanan, G. A., & Godshalk, V. M. (2010). *Career Management*. L.A.: Sage Publications Inc.
5. Vesnin, V. R. (2016). *Fundamentals of Management*. Moscow: Prospekt [in Russian].
6. Kriskovets, T. N., & Merculova, L. V. (2014). The role of the scientific communication in the development of postgraduates' professional career strategy. *Innovations in education*, 121-134. Vienna.
7. Morozova, M. E. (2011). Organizational principles of professional career management as a development process. *Theory and methods of education management*, 7. Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_7/10.pdf [in Ukrainian].
8. Mishyna, S. V., & Mishyna, O. Yu. (2019). Forming a business career management system based on a logistical approach. *Efficient economy*, 2. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6884> [in Ukrainian].
9. Morozova, M. E. (2015). Features of personnel management in higher education. *Theory and methods of education management*, 1(15). Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_17/18.pdf [in Ukrainian].

Денисюк О. Я.

очільниця відділу освітньої статистики і аналітики ДНУ «Інститут освітньої аналітики»,
Київ, Україна, denysyuk.oksana@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8584-0647>

Титаренко Н. В.

завідувачка сектору дошкільної, загальної середньої і позашкільної освіти відділу освітньої
статистики і аналітики ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна,
nataliatytarenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5837-393X>

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК МОЖЛИВІСТЬ ПОДОЛАННЯ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті досліджено питання впливу різноманітних чинників у процесі організації освітньої діяльності в початковій школі на розвиток учня. Моніторингові дослідження, що проводяться ДНУ «Інститут освітньої аналітики» з моменту започаткування реформи загальної середньої освіти, дають змогу отримувати статистичні дані про стан реалізації реформи Нової української школи (НУШ). У статті, з огляду на воєнний стан в Україні, розглянуто дві сфери розвитку учнів, а саме когнітивна та соціально-емоційна. Напрямок дослідження зумовлений тим, що вказані сфери допомагають учню набути таких рис, як стресостійкість, здатність реагувати на виклики та розв'язувати проблеми, активно комунікувати з оточенням, мати власний критичний погляд на події в країні. Ці риси є особливо важливими для адаптації особистості до умов військової агресії росії проти України. У статті проаналізовано вплив різноманітних чинників на формування в учнів зазначених сфер розвитку. Для аналізу використано статистичні дані, одержані під час моніторингового дослідження стану реалізації реформи НУШ у закладах загальної середньої освіти, виконаного Інститутом у травні–червні 2021 р. Ці дані дали змогу провести науковий аналіз і виявити, які види освітньої діяльності найбільше вплинули на розвиток зазначених сфер. Серед них застосування під час уроку групових або комбінованих форм, формування в учнів само- та взаємооцінювання як мотиваційного чинника до навчання, залучення батьків до організації освітньої діяльності їхніх дітей.

Ключові слова: сфера розвитку, заклад загальної середньої освіти, моніторинг, компетентна особистість, надпредметні компетентності, тверді навички, м'які навички.

JEL classification: I21.

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-56-71.

Світовий економічний форум, що відбувся в січні 2020 р. у Давосі, акцентував на ТОП-10 навичках на наступних п'ять років (top 10 skills of 2025) [1]. Усі вони об'єднують чотири базових види діяльності сучасної лю-

дини, а саме: розв'язання проблем, управління собою, взаємодію з іншими та використання новітніх технологій. Отже, знання стають засобом підготовки компетентної особистості, яка володіє навичками досягнення

© Денисюк О. Я., Титаренко Н. В., 2022

(спільно чи особисто) поставленої мети, здатна розв'язувати проблеми та комфортно співіснувати в технологічному суспільстві. Четвертий рік реформи загальної середньої освіти основним завданням визначив саме формування компетентностей в українського школяра, котрий успішно діятиме в суспільстві, зможе реагувати на виклики й розв'язувати проблеми, залишаючись стресостійким. Ці навички є особливо актуальними в період воєнного стану, спричиненого військовою агресією російської федерації в Україні. Для фіксації процесу формування компетентностей в учнів початкової школи, що навчаються в межах реформи НУШ, Міністерством освіти і науки України започатковано низку моніторингових досліджень. Їх метою є збір статистичних даних про те, як упроваджується реформа, які інноваційні методики використовують учителі початкових класів для формування встановлених у Державному

стандарті початкової освіти компетентностей та які чинники вплинули на цей процес.

У звіті Світового економічного форуму про майбутнє робочих місць (2020 р.) наголошується, що освіта, яка сприяє розвитку здібностей особистості, її навчання та змістовна робота мають стати рушійною силою економічного успіху, індивідуального добробуту кожного члена суспільства та його згуртованості перед викликами [1]. Саме освіта повинна формувати певні навички, найактуальнішими з котрих є активне навчання й особистісні риси, які сприятимуть цьому: витривалість, стресостійкість, гнучкість, уміння адекватно реагувати на виклики, активно комунікувати з оточенням (рис. 1).

У свою чергу, Організація економічного співробітництва та розвитку у своєму звіті «OECD Future of Education and Skills 2030. OECD Learning Compass 2030» [2] визначає три групи навичок: когнітивні та метакогні-

Базові види людської діяльності	ТОП навичок
Розв'язання проблем	1. Аналітичне мислення та інновації 2. Розв'язування складних проблем 3. Критичне мислення й аналіз 4. Креативність, оригінальність та ініціативність 5. Логічна аргументація, подолання проблем і генерування ідей
Управління собою	6. Активне навчання та стратегії навчання 7. Витривалість, стресостійкість, гнучкість
Взаємодія з іншими	8. Лідерство та соціальний вплив
Використання технологій	9. Використання технологій, моніторинг і контроль 10. Створення технологій та програмування

Рис. 1. ТОП-10 навичок та базових видів людської діяльності 2025 р.

Побудовано авторами за: The Future of Jobs Report. World Economic Forum. 2020. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf.

тивні, соціальні й емоційні, практичні та фізичні, які будуть актуальними до 2030 р. (рис. 2).

Порівняння переліку навичок Світового економічного форуму та ОЕСР демонструє універсальний підхід цих інституцій до розвитку особистості, яка володіє комплектом навичок, котрі сприятимуть її успішності в сучасному світі. Натомість привертаємо увагу до певної тенденції: на найближчу перспективу (до 2025 р.) пріоритетом є формування критичного мислення, активне навчання, саморегуляція й використання технологій, що охоплюють когнітивні та метакогнітивні навички. Стосовно віддаленої в часі перспективи (до 2030 р.) варто зауважити, що акценти зміщуються на інші групи навичок, як-то соціальні й емоційні (уміння працювати в команді, емпатія тощо) [3]. Отже, йдеться про необхідність за допомогою різноманітних засобів формувати компетентну особистість, тобто таку, яка застосовує тверді на-

вички (*hard skills*) для набуття м'яких (*soft skills*).

Україна перебуває в тренді сучасних поглядів на зазначені навички й також змінює акценти в освітній політиці. Так, у Законі України «Про освіту» наголошується на тому, що освітній процес є системою заходів, основним завданням яких є розвиток особистості через формування та застосування її компетентностей. Компетентність, у свою чергу, розглядається як динамічний набір особистих рис (знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей та ін.), що дасть змогу особі успішно розвиватися в соціумі й реалізувати себе в подальшому житті та навчанні [4]. Державний стандарт початкової освіти, розглядаючи компетентність учня, акцентує на тому, що головну роль у формуванні ключових компетентностей відіграють досвід і потреби власне здобувача освіти, котрі мотивують його до навчання. У нормативному документі також наго-

Групи навичок	ТОП навичок
1. Когнітивні та метакогнітивні	1. Критичне мислення 2. Креативне мислення 3. Уміння вчитись
2. Соціальні й емоційні	4. Саморегулювання (вміння керувати своєю поведінкою) 5. Емпатія 6. Впевненість у собі та своїх силах 7. Відповідальність 8. Вміння працювати в команді
3. Практичні та фізичні	9. Використання нових пристроїв інформаційних та комунікаційних технологій

Рис. 2. ТОП навичок 2030 р.

Побудовано авторами за: OECD Future of Education and Skills 2030. OECD Learning Compass 2030. A Series of Concept Notes. URL: https://www.oecd.org/education/2030-project/teaching-and-learning/learning/learning-compass-2030/OECD_Learning_Compass_2030_Concept_Note_Series.pdf.

лошується, що на формування компетентності впливають як освітнє середовище (заклад освіти, родина), так і *різноманітні соціальні ситуації*, у котрих перебуває учень та які сприяють виробленню ставлення до них і вміння адекватно на них реагувати [5]. Останнє положення звучить особливо актуально сьогодні, коли діти шкільного віку живуть та продовжують здобувати освіту в умовах воєнного стану й у межах України, й за ними. Саме зараз критично необхідно розвивати та закріплювати в дитячій свідомості такі топові навички, як критичне мислення, вміння вчитися, саморегулювання (вміння керувати своєю поведінкою), упевненість у собі і своїх силах, відповідальність, вміння працювати в команді. Не слід забувати й про практичні навички, а саме про вміння використовувати нові інформаційні та комунікаційні технології, володіння якими в критичних ситуаціях, без перебільшення, сприятиме збереженню здоров'я, навіть життя. Для реалізації зазначених завдань потрібно застосовувати сучасні методики, практикувати на уроках форми організації навчальної діяльності, котрі показали себе найбільш результативними. Цьому сприяє сучасне і дружнє до дитини освітнє середовище.

Саме організація освітнього середовища спрямовується на виявлення й розвиток обдарувань та індивідуальних здібностей особистості в закладі загальної середньої освіти (ЗСО). Таке середовище допоможе досягти результатів освітньої діяльності через формування й застосування певних компетентностей [6]. Оцінювання результатів освітньої діяльності також має бути спрямоване

на визначення ключових компетентностей і наскрізних умінь, передбачених навчальними програмами в рамках реформи НУШ. Зауважимо, що за воєнного стану відбувається розширення підходів до оцінювання: воно стає гнучкішим та орієнтується, у першу чергу, на умови й форми освітнього процесу. Безперечно, при цьому зберігається його функція, а саме визначення рівня якості освітнього процесу та шляхів підвищення його ефективності [7].

Отже, можемо розглядати навчання та його результат як взаємодоповнюючі компоненти єдиного цілого, що однаковою мірою впливають один на одний і залежать один від одного.

Процес формування емоційної сфери учня початкової школи досліджували, зокрема, І. Бех, Н. Лейтес, Г. Костюк, П. Якобсон; методичні прийоми навчання, які сприяють розвитку особистості учня молодшого шкільного віку, визначали М. Вашуленко, І. Підласий, О. Савченко та ін.

Зосереджуючись на аналізі й інтерпретації результатів досліджень, проведених ДНУ «Інститут освітньої аналітики», ми як дослідники беремо до уваги різноманітні наукові погляди на організацію освітнього процесу. У ході моніторингу ми ставимо за мету вивчити вплив різноманітних факторів на показники навчання учнів. Наприклад, ми враховуємо думку новозеландського вченого, котрий розглядає питання ефективності та оцінювання освітніх результатів, професора Джона Хетті (John Hattie), який у своїх метадослідженнях зазначає, що будь-які методики навчання й будь-які вкладені в це кошти не впливають на результат [8]. На його думку, наразі

школи дуже активно експериментують із упровадженням у освітній процес сучасних технологій навчання, зменшуючи при цьому наповнюваність класів. Але фактичних доказів впливу таких заходів на результати навчання учнів немає. Спробуємо спростувати чи підтвердити цю тезу, аналізуючи фактор наповнюваності класів і вплив показника чисельності учнів на розвиток різних сфер учнів початкової школи. Окрему увагу буде приділено питанню сформованості в учнів початкової школи м'яких (гнучких) і твердих навичок.

Складаючи анкети учасників освітнього процесу (вчителів, батьків учнів), ми опосередковано досліджуємо рівень розвитку учнів початкових класів за певними сферами, зазначеними в Державному стандарті початкової освіти й у освітніх програмах, а саме: логічного мислення, фізичного розвитку, творчих здібностей, мови та мовлення, ціннісно-мотиваційної, когнітивної, соціально-емоційної тощо.

Під час моніторингових досліджень використано метод онлайн-опитування із застосуванням Google-форм. У цій статті ми представимо результати дослідження, виконаного у 2021 р. серед 2217 учителів третіх класів закладів ЗСО, які увійшли до репрезентативної вибірки. Головними параметрами відбору для дослідження стали: область розташування, тип населеного пункту й тип закладу ЗСО. З огляду на ці параметри було сформовано стратифікований випадковий відбір. До сформованих страт увійшло 1 % міських і 2 % сільських шкіл. Після обрахування необхідної кількості одиниць відбору з кожної страти, проводився відбір за-

кладів ЗСО з бази даних ДНУ «Інститут освітньої аналітики» за допомогою статистичних програм R і SPSS.

Зважаючи на воєнний стан в Україні, при аналізі відповідей учителів третіх класів особливу увагу було приділено соціально-емоційній сфері розвитку учнів. Ця сфера охоплює групу ментальних здібностей, що беруть участь в усвідомленні та розумінні як власних емоцій, так і емоцій оточуючих.

За теорією Р. Бар-Она, емоційний інтелект, що слугує основою соціально-емоційної сфери, є сукупністю певних здібностей, як-от:

- саморозуміння (усвідомлення власних емоцій, впевненість у собі, самоповага, самоактуалізація);
- комунікативний потенціал (емпатія, соціальна відповідальність);
- власне адаптаційні здібності (уміння розв'язувати проблеми, долати труднощі, емоційна лабільність);
- антистресовий потенціал (стійкість до стресів, самоконтроль);
- загальний настрій (оптимістичність) [9].

Результати нашого дослідження засвідчили, що в дев'ятьох із десяти третьокласників (89,1 %), на думку вчителів, за час навчання відбулися позитивні зміни в розвитку соціально-емоційної сфери. Це означає, що в школярів добре розвинені певні навички, зокрема усвідомлення власних емоцій, соціальна відповідальність, уміння визначати й розв'язувати проблеми, долати труднощі, стійкість до стресів, самоконтроль. Сподіваємося, що ці та інші навички допоможуть психо-емоційній дитячій сфері впоратися з негативними наслідками військової агресії російської федерації в Україні.

Найбільш розвинена в третьокласників (91,5 %), на думку вчителів, сфера мови й мовлення, а найменш розвинена (69,5 %) – когнітивна (пізнавальна) сфера, яка є важливою складовою інтелектуального розвитку особистості учня (рис. 3). Більшість психологів пояснюють це тим, що дітям молодшого шкільного віку притаманна нерозвиненість довільної сфери внаслідок ще недостатньо сформованих внутрішніх засобів саморегуляції. З огляду на наведені результати, думку психологів та з урахуванням воєнного стану набуває актуальності організація психологічного супроводу учнів початкової школи.

Досліджуючи кореляцію віку вчителя і стану сформованості сфер розвитку третьокласників, зауважимо, що вік учителя істотно не впливає на ці сфери. Зокрема, серед учителів 51–60 років найбільше таких (29,9 %), хто виділяє значні успіхи своїх учнів у розвитку соціально-емоційної

сфери, серед 41–50-річних майже третина (30,1 %) помічають у своїх учнів прогрес у розвитку когнітивної сфери (рис. 4). Можна припустити, що життєвий і професійний досвід учителя позитивно впливає на формування в учнів «підготовленості до життя», їхню здатність реагувати на виклики й розв'язувати проблеми.

Порівнюючи сфери розвитку третьокласників у закладах ЗСО міст і сільської місцевості, можна зазначити, що істотної різниці між ними немає. Разом із тим у міських поселеннях майже половина вчителів помічають прогрес у розвитку когнітивної (51,5 %) й соціально-емоційної (50,5 %) сфер учнів, які сприяють формуванню стресостійкості та здатності вирішувати проблемні питання. У сільській місцевості більшість учителів (52,3 %) вважають, що в їхніх учнів відбулися позитивні зміни у сфері фізичного розвитку. А за розвитком когнітивної й соціально-емоційної сфер учні сільської місцевості дещо від-

Рис. 3. Розподіл відповідей учителів третіх класів щодо сфер розвитку учнів, у яких у них відбулися позитивні зміни (2020/2021 н. р.), %

Побудовано авторами за даними Загальнодержавного моніторингового дослідження впровадження реформи НУШ, проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у 2021 р. (URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/ZVIT_VPROVADZHENNYA_NUSH_21_dlya-sajtu.pdf).

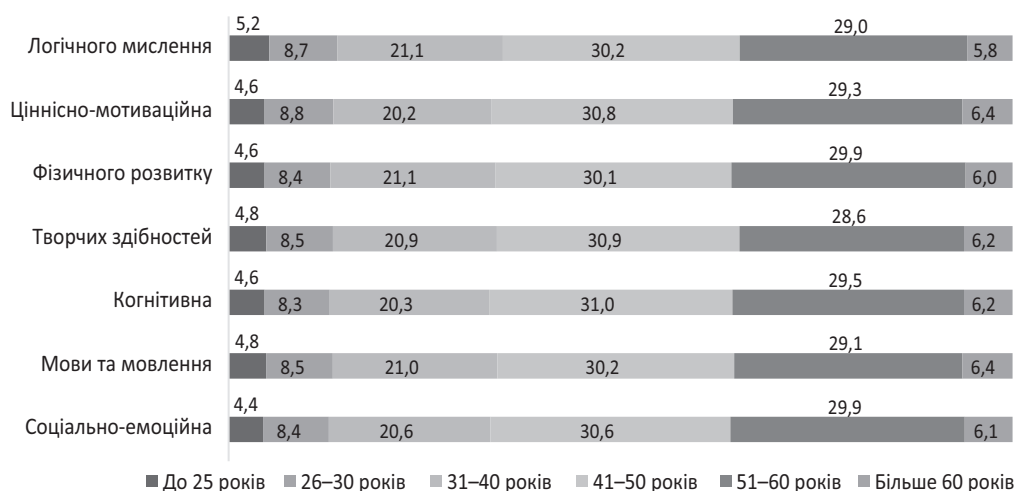

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів щодо сфер розвитку учнів, у яких у них відбулися позитивні зміни, за віком учителів (2020/2021 н. р.), %
 Побудовано авторами за даними Загальнодержавного моніторингового дослідження впровадження реформи НУШ, проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у 2021 р. (URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/ZVIT_VPROVADZHENNYA_NUSH_21_dlya-sajtu.pdf).

стають від однолітків із міських шкіл (рис. 5). Отже, можна стверджувати, що в містах учні третіх класів краще підготовлені до подолання проблем і стресових ситуацій, натомість у їх-

ніх однолітків із сільської місцевості навички стресостійкості та здатність вирішувати проблемні питання дещо нижчі. Тому в умовах воєнного стану й при плануванні організації освіт-

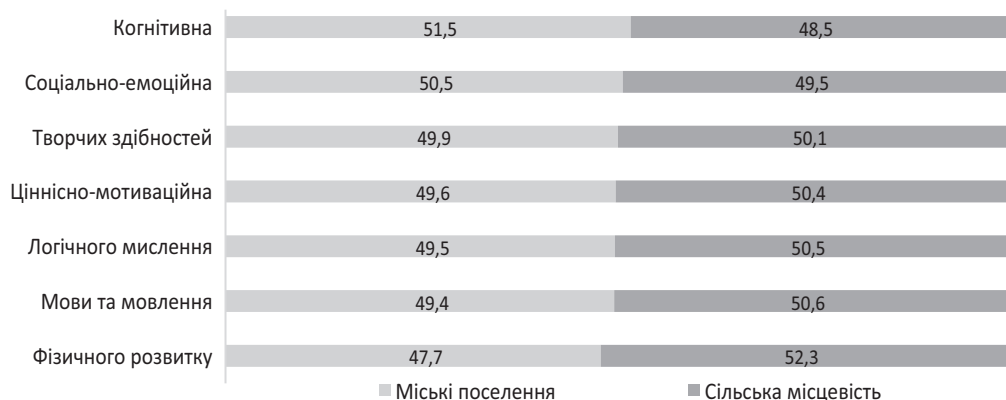

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів щодо сфер розвитку учнів, у яких у них відбулися позитивні зміни, за типом місцевості, де розташований заклад ЗСО (2020/2021 н. р.), %

Побудовано авторами за даними Загальнодержавного моніторингового дослідження впровадження реформи НУШ, проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у 2021 р. (URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/ZVIT_VPROVADZHENNYA_NUSH_21_dlya-sajtu.pdf).

нього процесу після закінчення війни особливу увагу слід приділити задоволенню потреб учнів у психологічному супроводі, особливо тих, хто проживає та навчається в сільській місцевості. Крім того, плануючи психологічний супровід учнів, необхідно враховувати регіональну складову, тобто, чи розташовувався заклад освіти в регіонах, де відбувалися активні бойові дії або спостерігалися постійні повітряні тривоги.

Хочемо наголосити, що за ініціативи Міністерства освіти і науки України вже організовано онлайн-вебінари та інші заходи з питань зниження стресостійкості дітей. На сайтах структурних підрозділів МОН, Національної академії педагогічних наук України, обласних навчально-методичних центрів психологічної служби в системі освіти, НМЦ практичної психології і соціальної роботи ІПО Університету Грінченка запропоновано різноманітні ресурси психологічного супроводу для учнів, батьків і вчителів [10].

Особливо МОН України виокремлює учнів початкової школи, наголошуючи в методичних рекомендаціях щодо організації освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного стану, що психологічний супровід набуває певної специфіки, та пропонує використовувати різноманітні матеріали, розміщені у Всеукраїнському єдиному розкладі [11].

У межах дослідження проаналізовано зв'язок між чисельністю учнів у класі та їхньою психоемоційною сферою. З'ясовано, що в класі, який налічує менш ніж 25 учнів, істотних позитивних змін у різних сферах розвитку третьокласників не спостерігається. Якщо ж число учнів перевищує 25, це справляє позитивний вплив на формування їхньої когнітивної (41 %) й соціально-емоційної (39,6 %) сфер, а також сфери творчих здібностей (39,9 %) порівняно з учнями класу з меншою наповнюваністю (рис. 6). З огляду на отримані дані можна припустити, що більша кількість уч-

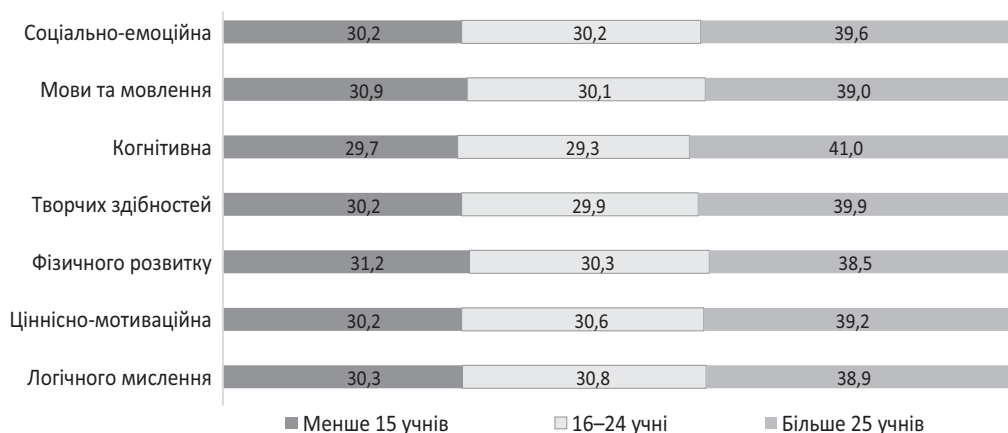

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів щодо сфер розвитку учнів, у яких у них відбулися позитивні зміни, за чисельністю учнів у класі (2020/2021 н. р.), %
 Побудовано авторами за даними Загальнодержавного моніторингового дослідження впровадження реформи НУШ, проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у 2021 р. (URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/ZVIT_VPROVADZHENNYA_NUSH_21_dlya-sajtu.pdf).

нів у класі сприяє формуванню в них здатності адаптуватися та знаходити спільну мову з кожним членом колективу для розв'язання проблем. Таким чином, отримані нами дані корелюють із думкою професора Джона Хетті, що скорочення чисельності учнів у класі помітно не впливає на освітні результати.

Аналіз впливу стажу роботи вчителя в початкових класах на розвиток учнів показав: найістотніший прогрес у розвитку когнітивної сфери учнів (56,5 %) спостерігається, якщо вчитель має досвід роботи з третьокласниками п'ять і більше навчальних циклів (рис. 7). Це може бути пов'язано з тим, що професійні навички вчителя поєднуються із фаховим і життєвим досвідом особистості. Коли ж учитель уперше працює в початкових класах, в його учнів буде розвиненіша сфера логічного мислення (17,2 %).

Таке явище можна пояснити впливом молодих учителів на розвиток учнів, виявленим у ході дослідження «Training Assessment Project», проведеного у 2021 р. у межах глобальної програми Світового банку в галузі освіти «Systems Approach for Better Education Results (SABER)» за підтримки МОН України. Дослідження охоплювало питання щодо забезпечення підготовки педагогічних працівників та засвідчило, що молоді вчителі вносять позитивні зміни в життя учнів і колективу школи [12]. У його межах директори закладів ЗСО зазначили, що молодий учитель має сучасні й новаторські підходи до викладання, є відкритим та дружнім до учнів, вирізняється завзятістю й енергійністю. Як результат, у дітей зростає інтерес до навчання, вони демонструють відкритість і готовність до співпраці в різних форматах.

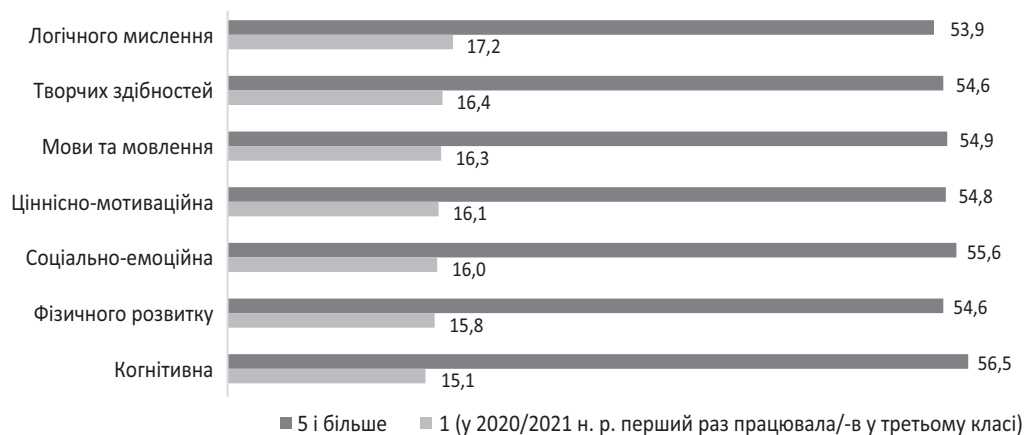

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів щодо сфер розвитку учнів, у яких у них відбулися позитивні зміни, за стажем педагогічної роботи в початкових класах (2020/2021 н. р.), %

Побудовано авторами за даними Загальнодержавного моніторингового дослідження впровадження реформи НУШ, проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у 2021 р. (URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/ZVIT_VPROVADZHENNYA_NUSH_21_dlya-sajtu.pdf).

Аналіз фактора впливу форм організації навчальної діяльності на уроках на сфери розвитку третьокласників виявив низку тенденцій: групові форми роботи найкраще вплинули на сферу логічного мислення учнів (м'які навички); загальнокласні форми роботи – на сферу мови та мовлення (тверді навички); індивідуальні – на сферу фізичного розвитку (тверді навички); комбіновані – на когнітивну сферу (м'які навички); власний підхід вчителя – на соціально-емоційну, ціннісно-мотиваційну та сферу творчих здібностей (м'які навички) (рис. 8).

Таким чином, спостерігається суттєвий зв'язок між формами організації навчальної діяльності й формуванням сфер розвитку третьокласників, а саме форми роботи, які не передбачають співпрацю в команді, сприяють набуттю переважно предметних навичок (належать до твердих). Натомість робота в групі або комбінування

різних форм веде до різностороннього розвитку учнів, а отже, й формування надпредметних компетентностей (належать до м'яких навичок). Отже, дослідники встановили, що для формування компетентної особистості, здатної адекватно реагувати на виклики та розв'язувати проблеми в команді, необхідно під час організації освітньої діяльності частіше використовувати інноваційні форми роботи.

Аналіз різноманітних аспектів організації освітньої діяльності на засадах НУШ та їх кореляції з розвитком учнів у різних сферах дає підстави для висновку, що найбільш ефективно будь-які аспекти НУШ впливають на розвиток сфери мови й мовлення, найменш ефективно – на розвиток когнітивної сфери (рис. 9). Детальний аналіз впливу аспектів НУШ на розвиток когнітивної сфери учня допоміг виявити ще один важливий факт: найістотніші позитивні зміни в

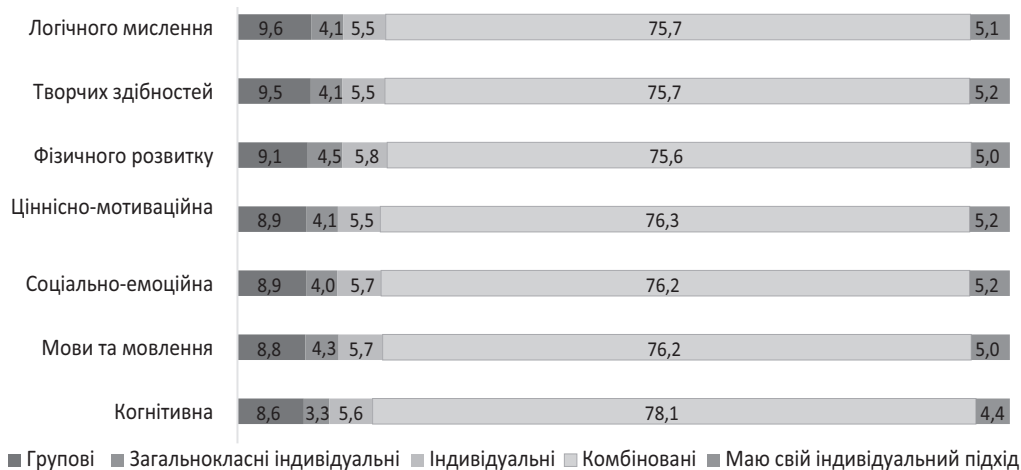

Рис. 8. Розподіл відповідей респондентів щодо сфер розвитку учнів, у яких у них відбулися позитивні зміни, за формами організації роботи учнів під час уроків (2020/2021 н. р.), %

Побудовано авторами за даними Загальнодержавного моніторингового дослідження впровадження реформи НУШ, проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у 2021 р. (URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/ZVIT_VPROVADZHENNYA_NUSH_21_dlya-sajtu.pdf).

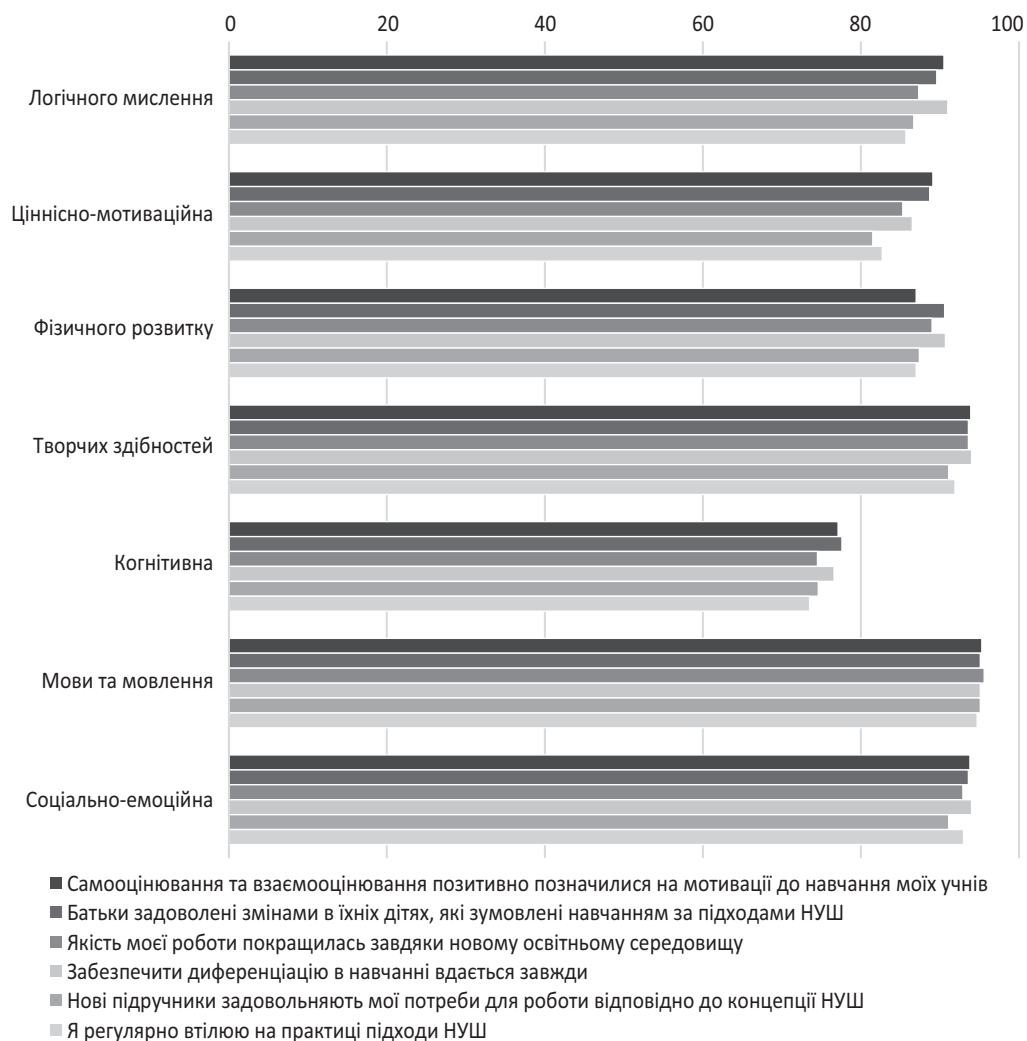

Рис. 9. Розподіл відповідей респондентів щодо сфер розвитку учнів, у яких у них відбулися позитивні зміни, за використовуваними аспектами організації освітньої діяльності на засадах НУШ (2020/2021 н. р.), %

Побудовано авторами за даними Загальнодержавного моніторингового дослідження впровадження реформи НУШ, проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у 2021 р. (URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/ZVIT_VPROVADZHENNYA_NUSH_21_dlya-sajtu.pdf).

розвитку цієї сфери третьокласників відбуваються в разі, якщо батьки учнів задоволені змінами в їхніх дітях як результатом навчання на засадах НУШ. Таким чином, зацікавленість батьків у результатах навчання дитини стимулює її до подальшого

успішного засвоєння нових знань та формування вмінь. Також для розвитку в учнів когнітивної сфери досить корисним виявилось застосування вчителем прийомів само- та взаємооцінювання. Вони мотивують учнів до навчання й загалом показу-

ють високу ефективність. Отже, можна стверджувати, що учень, мотивований батьками і вчителем, досягає більших успіхів у навчанні.

Як зазначалося вище, найменш розвиненою в процесі впровадження НУШ є когнітивна сфера, незалежно від тематики спілкування вчителя з батьками учнів. Разом із тим результати дослідження свідчать, що найбільший вплив на розвиток когнітивної й соціально-емоційної сфер справляє бажання батьків учнів долучатися до організації дозвілля їхніх дітей або іншої допомоги вчителю з організації освітньої діяльності. Така

співпраця дорослих учасників освітнього процесу, на нашу думку, є стимулом і прикладом для учнів теж організовувати співробітництво в межах класного колективу для розв'язання проблем. При цьому вони набувають компетентностей саморегулювання, упевненості в собі, відповідальності, уміння працювати в команді.

Крім того, істотний вплив на розвиток обох зазначених сфер має бажання батьків додатково розвивати своїх дітей, консультуючись при цьому з учителем (рис. 10). Отже, активна співпраця батьків учнів і вчителя в питаннях розвитку дітей

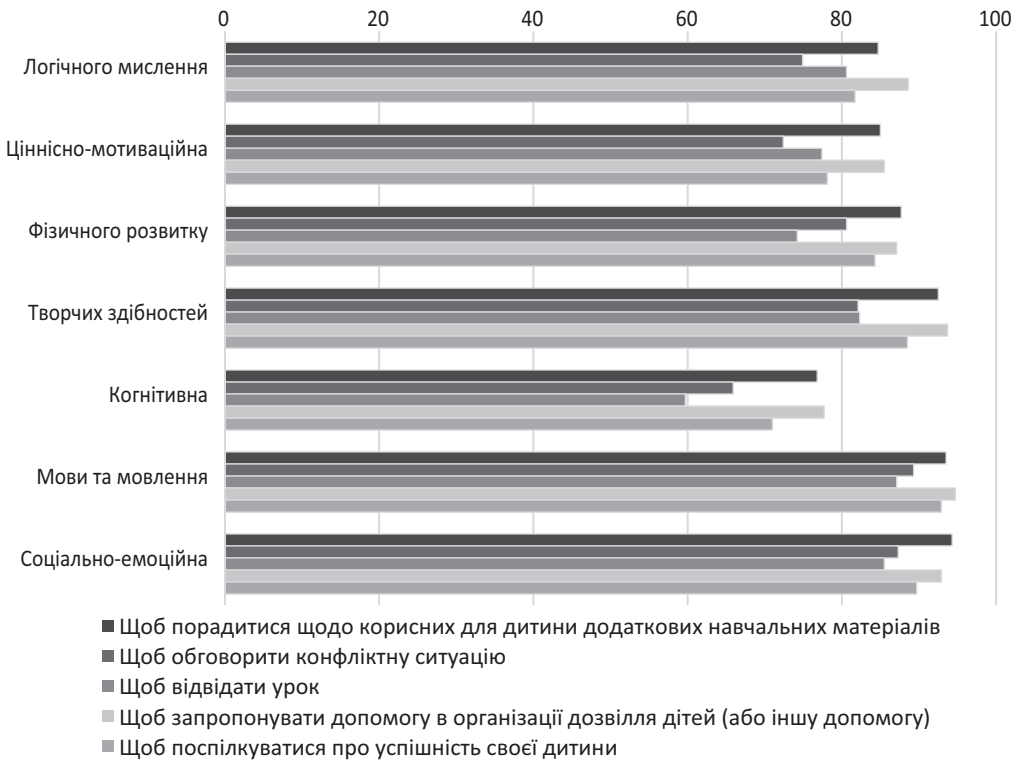

Рис. 10. Розподіл відповідей респондентів щодо сфер розвитку учнів, у яких у них відбулися позитивні зміни, за тематикою спілкування вчителів із батьками учнів (2020/2021 н. р.), %

Побудовано авторами за даними Загальнодержавного моніторингового дослідження впровадження реформи НУШ, проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у 2021 р. (URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/ZVIT_VPROVADZHENNYA_NUSH_21_dlya-sajtu.pdf).

та єднання учнівського колективу впливають на розвиток саме м'яких навичок.

Аналіз останньої діаграми підтверджує дані попередніх діаграм. Предметні компетентності (тверді навички) найбільше вплинули на розвиток сфери мови та мовлення; надпредметні (м'які навички) – на розвиток когнітивної й соціально-емоційної сфер (рис. 11). Якщо ж у третьокласників спостерігається однаковий прогрес у набутті обох видів навичок, це розвиває також когнітивну та ціннісно-емоційну сфери. Отже, предметні компетентності впливають на розвиток вузькопредметної сфери, а надпредметні сприяють загальному розвитку особистості.

На підставі викладеного доходимо таких висновків. У повсякденному житті, а особливо в умовах військової агресії, важливими для людини, тим більше для дитини, є навички стресостійкості та здатність реагувати на виклики й розв'язу-

вати проблеми. Найістотніше на розвитку когнітивної та соціально-емоційної сфер третьокласників позначилися такі чинники: певний стаж педагогічної діяльності (чим він більший, тим результативнішим є вплив педагога на формування сфер розвитку дитини); чисельність учнів у класі понад 25 осіб; застосування групових або комбінованих форм організації освітньої діяльності учнів на уроках; формування в них само- та взаємооцінювання як мотиваційного чинника до навчання; залучення батьків до організації освітньої діяльності їхніх дітей. І найвагомішим чинником, на нашу думку, є сприяння набуттю учнями надпредметних компетентностей, котрі є підґрунтям для формування всіх сфер розвитку особистості.

Насамкінець висловимо припущення, що сформовані в учнів початкової школи в процесі впровадження НУШ м'які навички (soft skills) сприятимуть послабленню

Рис. 11. Розподіл відповідей респондентів щодо сфер розвитку учнів, у яких у них відбулися позитивні зміни, за навичками різного когнітивного рівня (2020/2021 н. р.), %

Побудовано авторами за даними Загальнодержавного моніторингового дослідження впровадження реформи НУШ, проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у 2021 р. (URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/ZVIT_VPROVADZHENNYA_NUSH_21_dlya-sajtu.pdf).

негативних наслідків для дитячої психіки, спричинених агресією росії проти України.

Перспективним напрямом подальших досліджень, на наш погляд,

є виявлення потреб і запитів власне педагогічних працівників для подальшої організації освітньої діяльності в умовах воєнного стану та в повоєнний час.

Список використаних джерел

1. The Future of Jobs Report. *World Economic Forum*. 2020. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf.
2. OECD Future of Education and Skills 2030. OECD Learning Compass 2030. A Series of Concept Notes. URL: https://www.oecd.org/education/2030-project/teaching-and-learning/learning/learning-compass-2030/OECD_Learning_Compass_2030_Concept_Note_Series.pdf.
3. Зайцева-Чінак Н. О., Сапрукіна М. А., Гондюл О. Д. Дослідження «Futute of Work 2030: як підготуватись до змін в Україні». URL: <https://cutt.ly/UOk6PCE>.
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87 (зі змінами від 30.09.2020 № 898). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>.
6. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX (дата оновлення: 01.05.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/463-20>.
7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів 1–4 класів закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2021 № 813. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-ocinyuvannya-rezultativ-navchannya-uchniv-1-4-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>.
8. Hattie Ranking: 252 Influences and Effect Sizes Related to Student Achievement. URL: <https://visible-learning.org/hattie-ranking-influences-effect-sizes-learning-achievement/>.
9. Медвідь Л. П. Розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи. URL: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/87-natsionalno-patriotychne-vykhovannia-ditei-ta-uchnivskoi-molodi-v-umovakh-modernizatsiinykh-suspilnykh-zmin-15-travnia-2018>.
10. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : лист Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022 № 1/3737-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psiho-logichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini>.
11. Про організацію освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного часу : лист Міністерства освіт і науки України від 29.03.2022 № 1/3725-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-v-pochatkovij-shkoli-v-umovah-voyennogo-chasu>.
12. Результати дослідження щодо забезпечення підготовки педагогічних працівників Training Assessment Project. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/spivpracya-z-mizhnarodnimi-organizaciyami/svitovij-bank/proyekt-z-ocinyuvannya-pidgotovki-pedagogichnih-pracivnikiv-training-assessment-project>.

Oksana Denysiuk

SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, denysiuk.oksana@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8584-0647>

Nataliia Tytarenko

SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, nataliitytarenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5837-393X>

FORMATION OF A COMPETENT PERSONALITY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS AS AN OPPORTUNITY TO OVERCOME CHALLENGES

Abstract. *At the present stage of the development of society, knowledge becomes the means of formation of a competent person, possessing the skills to achieve a common or personal goal, as well as to solve problems. The Ministry of Education and Science of Ukraine has launched monitoring studies to document the process of developing competencies in primary school students who are studying within the framework of the reform of the New Ukrainian School. The analytical materials presented in the article use statistical data collected in the course of one of the monitoring studies conducted by the SSI "Institute of Educational Analytics" in 2021. Analyzing the answers of third-grade teachers and taking into account the martial law situation in Ukraine, we focused on the social and emotional sphere of development of students. This sphere includes a group of mental abilities, allowing to form students communicative and anti-stress potentials, adaptive abilities and general mood. The results of the study showed that nine out of ten third-graders (89,1 %) experienced positive changes in their social and emotional development during the three years of study. This gives rise to a certain optimism since the military aggression of the Russian Federation in Ukraine has a significant effect on the emotional aspect of the child and if the children have already developed certain skills of stress resistance, it will allow them to react better in a stressful situation. The least developed (69,5 %) among the third-graders was the cognitive sphere, which is also an important characteristic of the intellectual development of the individual and contributes to the formation of internal self-regulation. Given the results obtained, the organization of psychological support for primary school students becomes relevant during the military situation. In addition, certain patterns were discovered and presented in the article. For example, the greatest influence on the cognitive and socio-emotional development of students is the desire of their parents to engage in leisure activities for their children or other assistance to teachers in organizing educational activities.*

Keywords: *sphere of development, general secondary education institution, monitoring, competent personality, highly specialized competencies, hard skills, soft skills.*

References

1. World Economic Forum. (2020). *The Future of Jobs Report*. Retrieved from https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf.
2. OECD. (2019). *OECD Future of Education and Skills 2030. OECD Learning Compass 2030. A Series of Concept Notes*. Retrieved from https://www.oecd.org/education/2030-project/teaching-and-learning/learning/learning-compass-2030/OECD_Learning_Compass_2030_Concept_Note_Series.pdf.
3. Zaitseva-Chipak, N. O., Saprykina, M. A., & Hondiul, O. D. (n. d.). *Research "Future of Work 2030: how to prepare for change in Ukraine"*. Retrieved from <https://cutt.ly/UOk6PCE> [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *On education* (Act No. 2145-VIII, September 5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
5. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018). *On approval of the State standard of primary education* (Resolution No. 87, February 21). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). *On general secondary education* (Act No. 463-IX, January 16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> [in Ukrainian].
7. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2021). *On the approval of the Methodological recommendations on the assessment of the results of the education of pupils in 1-4 grades of general secondary schools* (Order No. 813, July 13). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-ocinyuvannya-rezultativ-navchannya-uchniv-1-4-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti> [in Ukrainian].
8. Visible Learning. (n. d.). *Hattie Ranking: 252 Influences and Effect Sizes Related to Student Achievement*. Retrieved from <https://visible-learning.org/hattie-ranking-influences-effect-sizes-learning-achievement/>.
9. Medvid, L. P. (n. d.). *Development of emotional intelligence of primary school students*. Retrieved from <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/87-natsionalno-patriotychne-vykhovannia-ditei-ta-uchnivskoi-molodi-v-umovakh-modernizatsiinykh-suspilnykh-zmin-15-travnia-2018> [in Ukrainian].
10. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *About providing psychological support to participants of educational process in the conditions of martial law in Ukraine*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psiologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> [in Ukrainian].
11. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *On the organization of the educational process in primary school in wartime*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-v-pochatkovij-shkoli-v-umovah-voyennogo-chasu> [in Ukrainian].
12. Ministry of Education and Science of Ukraine. (n. d.). *Results of the research on the provision of training of pedagogical workers within Training Assessment Project*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/spivpracya-z-mizhnarodnimi-organizaciyami/svitovij-bank/projekt-z-ocinyuvannya-pidgotovki-pedagogichnih-pracivnikiv-training-assessment-project> [in Ukrainian].

Гапон В. В.

кандидат педагогічних наук, начальник відділу освітнього інформаційного забезпечення ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, garon@mon.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7521-5450>

Чимбай Л. Л.

завідувачка сектору системного та телекомунікаційного забезпечення відділу освітнього інформаційного забезпечення ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, l_chimbay@mon.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4647-2471>

ОЦІНЮВАННЯ ТОЧНОСТІ РОЗРОБЛЕНОГО ПРОГНОЗУ КОНТИНГЕНТУ УЧНІВ У ДЕННИХ ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто питання оцінювання розроблених авторами прогнозів чисельності першокласників і контингенту учнів у денних закладах загальної середньої освіти в розрізі регіонів України й типу місцевості. Аналіз опрацьованих наукових джерел засвідчив, що проблема використання методів розрахунку прогнозних значень ключових показників системи загальної середньої освіти, оцінки точності прогнозу залишається актуальною та потребує подальшого вивчення. Це дослідження є продовженням наукових робіт щодо визначення потреби в педагогічних працівниках на основі прогнозування ключових показників у сфері загальної середньої освіти на 2020/2021–2024/2025 н. рр. Фактичні значення освітніх показників, отримані в результаті опрацювання статистичних даних на початок 2020/2021 н. р., дали змогу перевірити адекватність розробленої моделі прогнозування й отримати математичні характеристики точності прогнозної оцінки на основі визначення відхилення (абсолютного та відносного) між фактичним і прогнозним значеннями досліджуваних показників. Згідно з результатами аналітичного дослідження, числові значення оцінки прогнозу для більшості регіонів перебувають у межах статистичної похибки та доводять високий рівень точності прогнозування цих показників. Предметом подальшого дослідження має бути вдосконалення методології прогнозування ключових показників системи загальної середньої освіти з урахуванням викликів воєнного стану, а також побудова факторних моделей із використанням методів регресійного й кореляційного аналізу та визначення критеріїв оптимальності розроблених моделей.

Ключові слова: прогнозування, чисельність першокласників, контингент учнів, прогнозна оцінка, математичні характеристики точності прогнозування, прогностична модель, загальна середня освіта.

JEL classification: I21, I23, Y10.

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-72-87.

Актуальність прогнозування розвитку загальної середньої освіти (ЗСО) в умовах її реформування зумовлюється необхідністю визначення найважливіших показників галу-

зевого управління з метою надання якісних освітніх послуг, формування обґрунтованих обсягів бюджетного фінансування, оптимізації мережі й збільшення наповнюваності закладів

© Гапон В. В., Чимбай Л. Л., 2022

учнями, планування обсягів підготовки фахівців освітньої галузі для забезпечення закладів ЗСО педагогічними кадрами. З огляду на тенденцію розвитку ЗСО в Україні протягом останніх років, негативну демографічну ситуацію, перед органами управління галуззю та кожним закладом ЗСО постала серйозна проблема щодо визначення й реалізації стратегії розвитку.

Проблемам демографічної ситуації в Україні, факторам впливу на народжуваність, питанням розроблення методології, якості та обґрунтованості прогнозів присвячено наукові праці В. М. Гейця [1], Е. М. Лібанової [2], О. В. Макарової [3] та ін.

Так, В. М. Геєць наголошує, що зниження народжуваності, наслідком чого є скорочення чисельності населення, призводить до зменшення в його структурі частини молоді, яка розпочинає життя, стаючи до навчання та праці, а також народжує нове покоління. Тому першочерговим на майбутнє для економічного зростання держави є забезпечення інтенсивного підвищення кваліфікації тих, хто вступатиме в працездатний вік і матиме можливість активно працювати.

На думку науковця, проблема якості робочої сили та її професійної орієнтації й підготовленості є особливо важливою, і ключова роль у процесах перетворень та модернізації суспільства, в системі підготовки висококваліфікованих кадрів належить насамперед освіті. Дослідник наголошує, що основним її завданням у забезпеченні процесів нововведень повинне бути формування людини, здатної включитися в розроблення національної моделі модернізації. В. М. Геєць розкриває шляхи розв'язання проблем професійної орієнтації молоді й про-

фесійного відбору в контексті необхідних змін у наданні освітніх послуг населенню.

У свою чергу, Е. М. Лібанова у своїх працях стверджує, що демографічний прогноз є методом перспективного аналізу, а наступним кроком має стати складання цілої низки соціально-демографічних прогнозів освітнього, сімейного та етнічного складу, пропозицій робочої сили тощо. Тому старіння населення, висока смертність людей працездатного віку, відплив робочої сили за межі України можуть стати причиною фінансового занепаду. Прогнози дають змогу своєчасно передбачити суспільні загрози й запровадити запобіжні заходи. Показники чисельності населення, статеві-віковий складу слугують основою для визначення перспектив розвитку суспільної інфраструктури, планування раціонального розподілу коштів, задоволення базових потреб населення.

О. В. Макарова досліджує причини й виклики демографічної кризи в Україні, що становлять загрозу майбутньому розвитку, соціальній безпеці держави та вимагають розроблення дієвої демографічної політики, спрямованої на протидію подальшому поглибленню кризової ситуації. Зокрема, загроза депопуляції змушує приділяти більшу увагу народжуваності як ключовому чиннику, що визначає режим відтворення населення країни й потребує глибинних демографічних досліджень. Автор наголошує на необхідності ретельного вивчення детермінант демографічних процесів із метою віднайдення ефективних заходів впливу на них.

Предметом досліджень В. С. Пономаренка є питання прогнозування

динаміки кількісних показників вітчизняної системи освіти, зокрема ЗСО. На підставі аналізу демографічної ситуації в Україні він стверджує, що графік народжуваності є базовим для прогнозування всіх освітянських процесів. Залежно від кількості народжених у певному році з визначеним часовим лагом можна оцінити чисельність випускників 9-го класу, а також середньої школи з повною ЗСО. За результатами дослідження науковцем запропоновано моделі організації навчання в умовах скорочення контингенту учнів [4].

О. М. Теліженко та О. В. Мельник [5] у своїх працях розглядають окремі аспекти аналізу моделей прогнозування попиту й пропозиції кваліфікованих фахівців із урахуванням потреб економіки. Розроблені моделі дають можливість прогнозувати переважно в середньостроковій перспективі показники зайнятості населення в розрізі кваліфікацій, професій, галузей, за статтю, віком тощо. При побудові моделей науковці досить широко використовують бази даних, аналізують напрацювання зарубіжних учених з економіко-математичного моделювання та прогнозування з питань зайнятості, професійної підготовки, трудової й географічної міграції населення.

На думку І. П. Дибач [6], одним із проявів світових соціально-економічних трансформацій стало погіршення демографічної ситуації в Україні. При цьому спостерігається зниження народжуваності, скорочення чисельності населення країни. На її погляд, необхідно дослідити й визначити низку показників, що найбільше впливають на встановлення необхідної кількості науко-

во-педагогічних працівників, серед яких: загальна чисельність студентів, чисельність студентів-випускників, середній розмір заробітної плати науково-педагогічних працівників і кількість випускників закладів ЗСО. Інструментальним засобом при цьому обрано метод кореляційно-регресійного аналізу, за допомогою якого визначаються математичні характеристики точності прогнозу та встановлюються зв'язки між змінною й факторними ознаками.

Л. М. Ільч [7] у своїх працях розглядає європейську та національну практику прогнозування кваліфікованої робочої сили. Дослідниця розкриває національний досвід прогнозування потреб у такій робочій силі й окреслює проблеми та напрями реалізації вірогідного середньострокового прогнозу. Згідно з її спостереженнями, загальною особливістю ринку праці в Україні є його формування за умов зростання пропозиції робочої сили і скорочення попиту на неї за певного збільшення попиту на висококваліфіковану працю (як фахівців, так і робітників).

Сутність та завдання економічного прогнозування, основні принципи й методи його розроблення та використання висвітлюються в працях В. М. Гейця, Т. С. Клебанової, О. І. Черняка, В. В. Іванова, Н. А. Дубровіної, А. В. Ставицького [8]. На їхню думку, методологічним підґрунтям моделей і засобів розв'язання завдань прогнозування є математична статистика, теорія часових рядів, методи регресійного аналізу.

Важко переоцінити доробок вітчизняних вчених у подоланні окресленої проблеми, але питання використання методів розрахунку прогнозних

значень ключових показників системи ЗСО, оцінювання точності складеного прогнозу залишається актуальним і потребує подальшого вивчення.

В аналітичному дослідженні «Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти України: методологічні підходи до прогнозування» [9] нами здійснено прогнозування показників у сфері ЗСО для визначення потреби в педагогічних кадрах на основі даних демографічної та освітньої статистичної звітності, зокрема чисельності учнів перших класів, загального контингенту учнів у денних закладах ЗСО на 2020/2021–2024/2025 н. рр. у розрізі регіонів і типу місцевості [10].

Метою статті є визначення математичних характеристик точності проведеного прогнозування ключових показників у сегменті загальної середньої освіти на державному й регіональному рівнях та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо подальшого використання прогнозних значень показників.

Актуальність і важливість прогнозів у сфері ЗСО, особливо контингенту учнів, що навчаються та є потенційними вступниками до закладів вищої освіти, зумовлені перспективами економічного й соціального розвитку держави, формуванням його творчого та професійного потенціалу. Але події, викликані агресією російської федерації в Україні, потребують урахування додаткових факторів, пов'язаних із міграцією педагогічних працівників і здобувачів освіти як у межах держави, так і за кордон, що має надалі стати предметом удосконалення розробленої методології прогнозування.

У світовій практиці прогнозні показники визначаються на базі загальнонаціональних кількісних прогнозів, складених на основі моделювання. Тобто залежно від наявних динамічних послідовностей (рядів) прогнозування базується на екстраполяції з використанням трендових або факторних моделей.

Для прогнозування попиту на кваліфіковані кадри доцільно мати дані про загальний контингент учнів у сегменті ЗСО та щорічну кількість випускників 9-х, 11-х (12-х) класів закладів ЗСО на базі статистичної звітності й прогнозної галузевої інформації (бажано за напрямками здобуття профільної освіти), що поєднуються з величезними масивами даних про демографічну ситуацію (народжуваність, смертність, міграцію населення тощо).

Статистичне вивчення тенденцій і закономірностей розвитку ЗСО на основі якісного інформаційного забезпечення уможливорює прийняття ефективних управлінських рішень та окреслення перспектив розвитку. Сучасні реалії реформування такої освіти вимагають постійного вдосконалення методології розрахунку прогнозних значень статистичних і аналітичних показників, використання економіко-математичних моделей та математико-статистичних методів аналізу й прогнозування.

Інформаційною базою нашого дослідження стали матеріали Державної служби статистики України, Міністерства освіти і науки України, наукові праці вчених-економістів. Період вивчення та аналізу інформації – 2008–2020 рр. Численна статистична інформація висвітлює розвиток ЗСО в динаміці за роками

як загалом по Україні, так і по регіонах, за типом місцевості (міські поселення, сільська місцевість) та дає змогу визначати важливі показники на всіх рівнях управління. Дані щодо народжуваності є базовими для прогнозування низки освітянських процесів у державі, зокрема чисельності учнів перших класів, контингенту учнів, кількості учнів 9-х класів, які продовжать навчання у 10-х класах.

Для забезпечення точності й достовірності результатів прогнозування необхідно провести перевірку адекватності або верифікацію прогнозної моделі, що виконується з використанням статистичних критеріїв. На основі опрацьованих статистичних даних за 2020/2021 н. р. отримані фактичні значення цих показників, що уможливило експериментальну перевірку точності виконаного прогнозування, яке базувалося на фактографічних методах і достатньому інформаційному забезпеченні щодо системи ЗСО та її минулого розвитку.

У прогностичній літературі критеріями якісного прогнозу є точність і надійність прогнозних значень, що мають практичне підтвердження. У цьому випадку прогноз оцінюється за величиною абсолютного й відносного відхилення (похибки) між фактичною та прогнозною величинами досліджуваних показників [11]. Такий підхід до оцінки точності можливий у тому разі, коли період попередження вже закінчився й наявні фактичні значення показника.

Відносна похибка прогнозу $\varepsilon_{\text{пр}}$ може бути виражена у відсотках від фактичних значень показника та розрахована за формулою:

$$\varepsilon_{\text{пр}} = \frac{Y_{\text{ф}} - Y_{\text{пр}}}{Y_{\text{ф}}} 100,$$

де $\varepsilon_{\text{пр}}$ – відносна помилка прогнозу; $Y_{\text{ф}}$ – фактичне значення показника, $Y_{\text{пр}}$ – прогнозне значення показника.

Чим менша відносна похибка прогнозу, тим вища його оцінка. У статистичній теорії значення $\varepsilon_{\text{пр}} \leq 10$ вважається високою точністю, у межах $10 \% < \varepsilon_{\text{пр}} \leq 20 \%$ – доброю, $20 \% < \varepsilon_{\text{пр}} \leq 40 \%$ – задовільною, $40 \% < \varepsilon_{\text{пр}} \leq 50 \%$ – поганою, $\varepsilon_{\text{пр}} > 50 \%$ – незадовільною.

Вихідними даними для прогнозування показників денних закладів ЗСО слугувала інформація Державної служби статистики України про народжуваність за 2008–2015 рр. [12] та статистичної форми звітності № 76-РВК «Зведений звіт денних закладів загальної середньої освіти» за період 2014/2015–2020/2021 н. рр.

Згідно зі статистичною звітністю, на початок 2020/2021 н. р. мережа денних закладів ЗСО всіх форм власності та підпорядкування охоплювала 14 815 закладів (у т. ч. 319 спеціальних), у яких навчалося 4 191 538 учнів, зокрема 42 305 учнів з особливими освітніми потребами.

У структурі мережі денних закладів ЗСО налічувалося 10 державних закладів, де навчалося 6009 учнів, а також 28 закладів (4876 учнів), підпорядкованих іншим міністерствам і відомствам, а саме: Міністерству охорони здоров'я (9), Державній пенітенціарній службі (2), Міністерству молоді та спорту (2), Міністерству оборони (2), Міністерству культури та інформаційної політики (8), Міністерству внутрішніх справ (1), Державній службі з надзвичайних ситуацій (1), Міністерству економіки (3).

Також функціонувало 354 приватних заклади ЗСО з чисельністю учнів 49 033 особи.

Найбільше учнів навчалося в закладах ЗСО I–III ступенів (3 015 740 осіб, 71,9 %); ліцейх (476 983 особи, 11,4 %); гімназіях (321 899 осіб, 7,7 %), а найменше – у закладах ЗСО II–III ступенів (19 015 осіб, 0,5 %); спеціальних закладах (42 305 учнів, 1 %); закладах ЗСО I ступеня (69 685 осіб, 1,7 %); I–II ступенів (245 911 осіб, 5,8 %).

Найбільша чисельність учнів перших класів закладів ЗСО (без учнів спеціальних закладів) на початок 2020/2021 н. р. спостерігалась у Дніпропетровській області, м. Києві, Львівській, Одеській, Київській і Харківській областях, найменша – у Луганській, Чернігівській, Сумській та Кіровоградській областях (рис. 1).

У міських поселеннях найбільшою кількістю першокласників була в м. Києві, Дніпропетровській, Харківській, Львівській, Одеській областях; найменшою – у Луганській, Чернівецькій, Тернопільській, Чернігівській областях. У сільській місцевості за чисельністю учнів, прийнятих до першого класу, лідирують Закарпатська, Львівська, Київська, Одеська, Рівненська, Івано-Франківська області. Найменший контингент учнів першого класу зафіксовано в Луганській, Донецькій, Сумській областях (табл. 1).

Як свідчать дані, наведені в табл. 1 і 2, загалом по Україні на початок 2020/2021 н. р. фактична чисельність учнів перших класів становила 419 400 осіб, прогнозна – 430 261 (відхилення: -10 861 особа, -2,59 %). Зокрема, у міських поселеннях їх фактична кількість дорівнювала 297 401 особа, прогнозна – 300 326 (відхилення: -2925 осіб, -0,98 %). У

сільській місцевості фактична чисельність становила 121 999 осіб, прогнозна – 129 935 (відхилення: -7936 осіб, -6,5 %). Такі відхилення прогнозної оцінки свідчать про перевищення прогнозної чисельності першокласників над фактичною як загалом по Україні, так і в сільській місцевості й у міських поселеннях. Усі числові значення оцінки прогнозу перебувають у межах статистичної похибки та доводять високий рівень точності прогнозування цього показника. Стосовно отриманих оцінок точності прогнозу чисельності першокласників у розрізі регіонів (див. табл. 2) варто зауважити, що 65 прогнозних значень (86,7 %) перебувають у зоні високої точності, решта 10 (13,3 %) – доброї.

У трьох регіонах України фактичне значення чисельності учнів перших класів перевищувало прогнозне, а саме в Донецькій (10,93 %), Луганській (6,85 %), Київській (3,17 %) областях. У 22 регіонах фактичне значення їх чисельності було меншим від прогнозного, при цьому найбільше відносне відхилення зафіксовано в Запорізькій (-7,12 %), Харківській (-6,4 %), Херсонській (-4,14 %) областях, а найменше – у Рівненській (-0,63 %), Волинській (-0,89 %) і Закарпатській (-1,96 %) областях (рис. 2).

На основі даних щодо розподілу контингенту учнів за класами (1–11(12)-х класів) на початок 2019/2020 н. р. і розрахованої прогнозної чисельності учнів перших класів на початок 2020/2021 н. р. відповідно до розробленої методики було проведено прогнозне оцінювання контингенту учнів (без учнів спеціальних закладів) загалом по

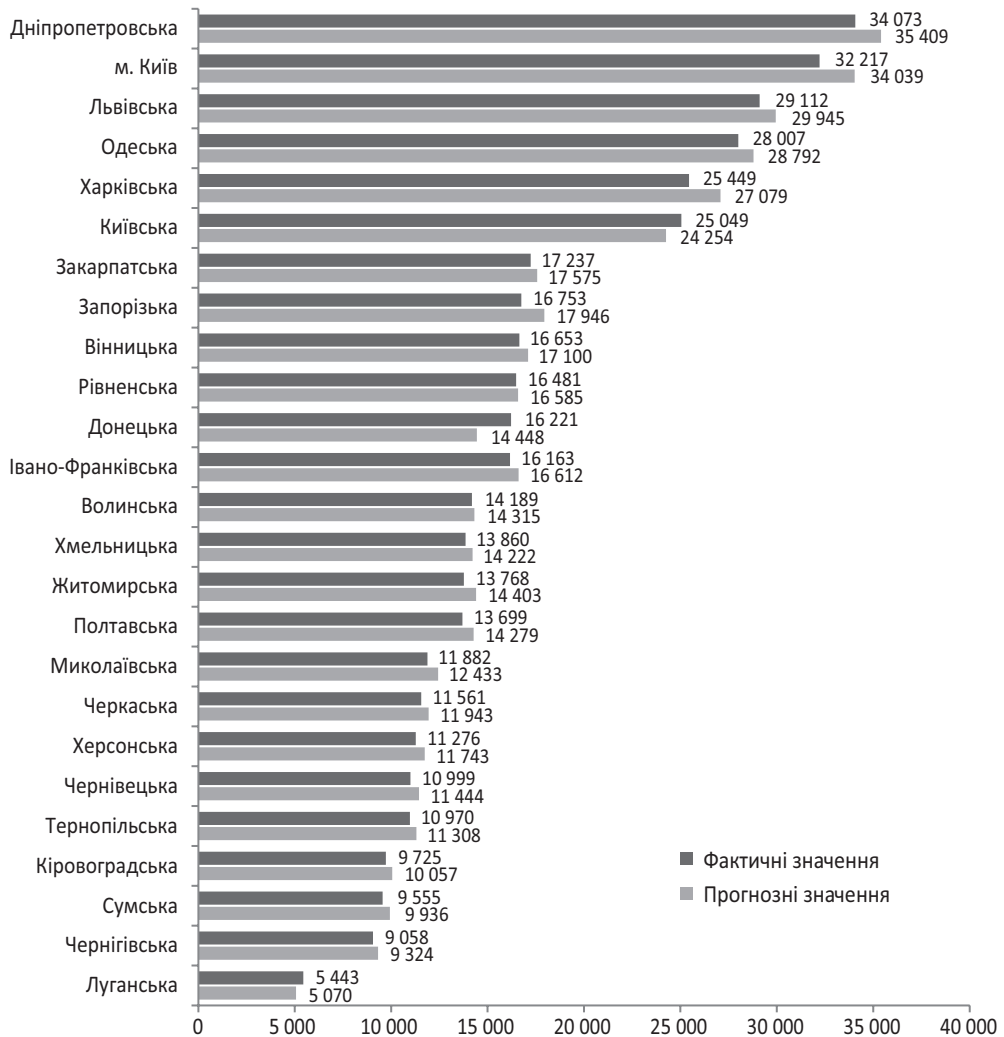

Рис. 1. Фактична та прогнозна чисельність учнів перших класів денних ЗЗСО (за винятком спеціальних закладів) у міських поселеннях і сільській місцевості за регіонами на початок 2020/2021 н. р., осіб

Побудовано авторами на основі статистичних даних форми № 76-РВК [13] і прогнозних розрахунків.

Таблиця 1

Фактична та прогнозна чисельність учнів перших класів денних ЗЗСО (за винятком спеціальних закладів) за регіонами й типом місцевості на початок 2020/2021 н. р., осіб

Регіон	Фактична чисельність			Прогнозна чисельність		
	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість
Вінницька обл.	16 653	10 540	6113	17 100	10 364	6736
Волинська обл.	14 189	7724	6465	14 315	7650	6665
Дніпропетровська обл.	34 073	29 667	4406	35 409	30 737	4672

Закінчення табл. 1

Регіон	Фактична чисельність			Прогнозна чисельність		
	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість
Донецька обл.	16 221	14 491	1730	14 448	12 691	1757
Житомирська обл.	13 768	9260	4508	14 403	9557	4846
Закарпатська обл.	17 237	7174	10 063	17 575	6980	10 595
Запорізька обл.	16 753	13 386	3367	17 946	14 228	3718
Івано-Франківська обл.	16 163	8110	8053	16 612	8130	8482
Київська обл.	25 049	16 222	8827	24 254	15 951	8303
Кіровоградська обл.	9725	6990	2735	10 057	6966	3091
Луганська обл.	5443	4337	1106	5070	3927	1143
Львівська обл.	29 112	19 498	9614	29 945	19 528	10 417
Миколаївська обл.	11 882	8519	3363	12 433	8715	3718
Одеська обл.	28 007	19 212	8795	28 792	19 431	9361
Полтавська обл.	13 699	9698	4001	14 279	9943	4336
Рівненська обл.	16 481	7820	8661	16 585	7625	8960
Сумська обл.	9555	7564	1991	9936	7714	2222
Тернопільська обл.	10 970	6159	4811	11 308	6122	5186
Харківська обл.	25 449	22 036	3413	27 079	23 242	3837
Херсонська обл.	11 276	7406	3870	11 743	7556	4187
Хмельницька обл.	13 860	9862	3998	14 222	9688	4534
Черкаська обл.	11 561	7750	3811	11 943	7599	4344
Чернівецька обл.	10 999	4925	6074	11 444	5031	6413
Чернігівська обл.	9058	6834	2224	9324	6912	2412
м. Київ	32 217	32 217	–	34 039	34 039	–
Україна	419 400	297 401	121 999	430 261	300 326	129 935

Складено авторами на основі статистичних даних форми № 76-РВК [13] та прогнозних розрахунків.

Таблиця 2

Абсолютні та відносні відхилення між фактичною й прогножною чисельністю першокласників денних ЗЗСО (за винятком спеціальних закладів) за регіонами й типом місцевості на початок 2020/2021 н. р.

Регіон	Абсолютне відхилення, осіб			Відносне відхилення, %		
	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість
Вінницька обл.	-447	176	-623	-2,68	1,67	-10,19
Волинська обл.	-126	74	-200	-0,89	0,96	-3,09
Дніпропетровська обл.	-1336	-1070	-266	-3,92	-3,61	-6,04
Донецька обл.	1773	1800	-27	10,93	12,42	-1,56
Житомирська обл.	-635	-297	-338	-4,61	-3,21	-7,50
Закарпатська обл.	-338	194	-532	-1,96	2,70	-5,29
Запорізька обл.	-1193	-842	-351	-7,12	-6,29	-10,42
Івано-Франківська обл.	-449	-20	-429	-2,78	-0,25	-5,33
Київська обл.	795	271	524	3,17	1,67	5,94
Кіровоградська обл.	-332	24	-356	-3,41	0,34	-13,02
Луганська обл.	373	410	-37	6,85	9,45	-3,35

Закінчення табл. 2

Регіон	Абсолютне відхилення, осіб			Відносне відхилення, %		
	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість
Львівська обл.	-833	-30	-803	-2,86	-0,15	-8,35
Миколаївська обл.	-551	-196	-355	-4,64	-2,30	-10,56
Одеська обл.	-785	-219	-566	-2,80	-1,14	-6,44
Полтавська обл.	-580	-245	-335	-4,23	-2,53	-8,37
Рівненська обл.	-104	195	-299	-0,63	2,49	-3,45
Сумська обл.	-381	-150	-231	-3,99	-1,98	-11,60
Тернопільська обл.	-338	37	-375	-3,08	0,60	-7,79
Харківська обл.	-1630	-1206	-424	-6,40	-5,47	-12,42
Херсонська обл.	-467	-150	-317	-4,14	-2,03	-8,19
Хмельницька обл.	-362	174	-536	-2,61	1,76	-13,41
Черкаська обл.	-382	151	-533	-3,30	1,95	-13,99
Чернівецька обл.	-445	-106	-339	-4,05	-2,15	-5,58
Чернігівська обл.	-266	-78	-188	-2,94	-1,14	-8,45
м. Київ	-1822	-1822	-	-5,66	-5,66	-
Україна	-10 861	-2925	-7936	-2,59	-0,98	-6,50

Складено авторами на основі розрахунків.

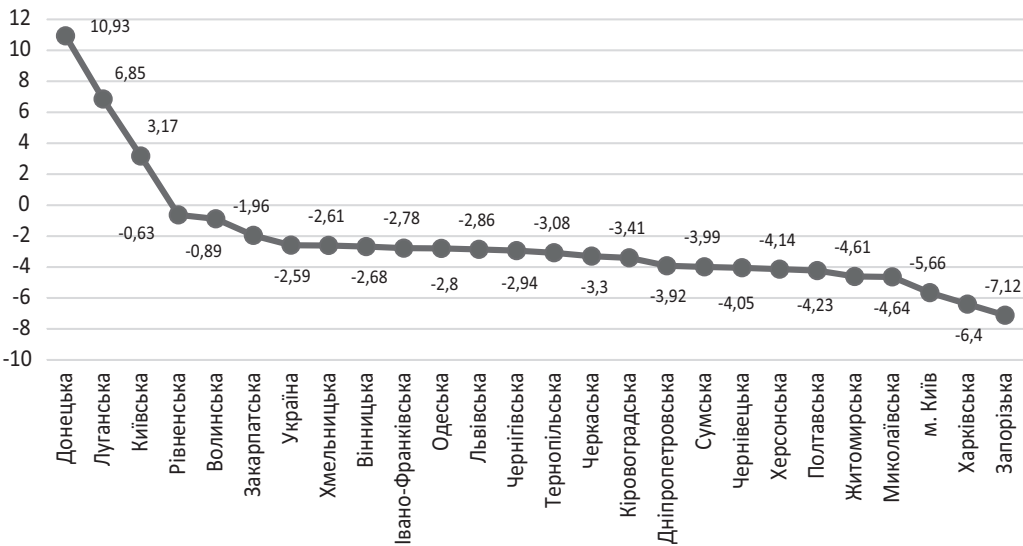

Рис. 2. Розподіл відносних відхилень між фактичною та прогнозованою чисельністю учнів перших класів денних ЗЗСО (за винятком спеціальних закладів) у міських поселеннях і сільській місцевості за регіонами на початок 2020/2021 н. р., %

Побудовано авторами.

Україні та в розрізі регіонів і типу місцевості на період 2020/2021–2024/2025 н. рр. Відповідно до ранжування, найбільший контингент

учнів спостерігався в Дніпропетровській області, м. Києві та Львівській, Одеській, Харківській, Київській областях; найменший – у Луганській,

Кіровоградській, Чернігівській, Сумській, Чернівецькій і Тернопільській областях (рис. 3).

Серед міських поселень за чисельністю учнів у ЗЗСО (без учнів спеціальних закладів) лідирують м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Львівська області. Найменше учнів зафіксовано в містах Луган-

ської, Чернівецької, Тернопільської областей. У сільській місцевості найбільше учнів налічувалося в Закарпатській, Львівській, Рівненській, Одеській областях; найменше – у Луганській, Донецькій, Сумській областях (табл. 3).

Дані, наведені в табл. 3 і 4, показують, що загалом по Україні на початок

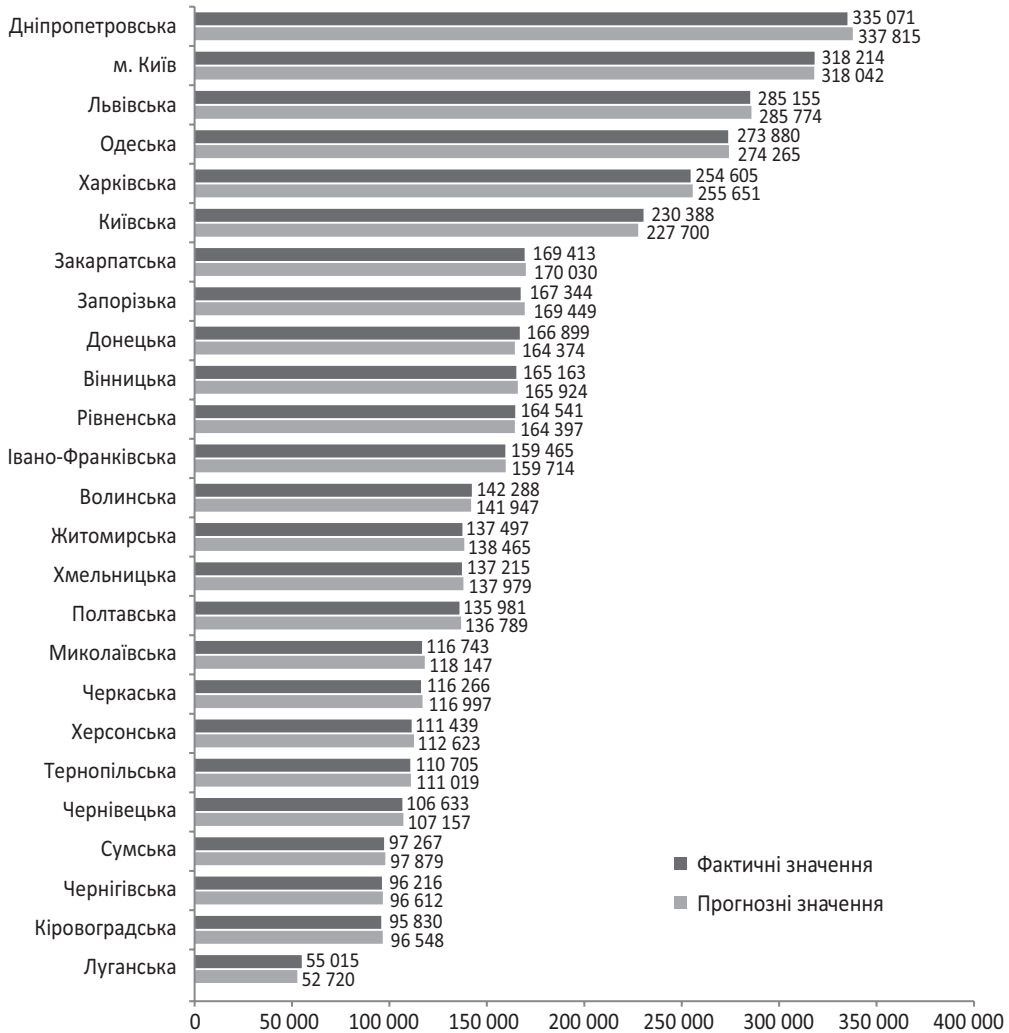

Рис. 3. Фактичний і прогнозний контингент учнів денних ЗЗСО (за винятком спеціальних закладів) у міських поселеннях і сільській місцевості за регіонами на початок 2020/2021 н. р., осіб

Побудовано авторами на основі статистичних даних форми № 76-РВК [13] та прогнозних розрахунків.

Таблиця 3

**Фактичний та прогнозний контингент учнів денних ЗЗСО
(за винятком спеціальних закладів) за регіонами й типом місцевості
на початок 2020/2021 н. р., осіб**

Регіон	Фактичний контингент учнів			Прогнозний контингент учнів		
	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість
Вінницька обл.	165 163	103 817	61 346	165 924	102 991	62 933
Волинська обл.	142 288	77 608	64 680	141 947	77 270	64 677
Дніпропетровська обл.	335 071	291 894	43 177	337 815	293 956	43 859
Донецька обл.	166 899	147 576	19 323	164 374	145 067	19 307
Житомирська обл.	137 497	93 580	43 917	138 465	94 250	44 215
Закарпатська обл.	169 413	72 290	97 123	170 030	71 390	98 640
Запорізька обл.	167 344	133 736	33 608	169 449	135 284	34 165
Івано-Франківська обл.	159 465	79 885	79 580	159 714	79 372	80 342
Київська обл.	230 388	152 834	77 554	227 700	150 821	76 879
Кіровоградська обл.	95 830	69 596	26 234	96 548	69 468	27 080
Луганська обл.	55 015	43 379	11 636	52 720	41 366	11 354
Львівська обл.	285 155	191 328	93 827	285 774	191 230	94 544
Миколаївська обл.	116 743	83 064	33 679	118 147	83 959	34 188
Одеська обл.	273 880	189 743	84 137	274 265	189 212	85 053
Полтавська обл.	135 981	95 792	40 189	136 789	95 961	40 828
Рівненська обл.	164 541	77 908	86 633	164 397	77 266	87 131
Сумська обл.	97 267	76 559	20 708	97 879	76 758	21 121
Тернопільська обл.	110 705	61 478	49 227	111 019	61 376	49 643
Харківська обл.	254 605	219 850	34 755	255 651	220 349	35 302
Херсонська обл.	111 439	74 375	37 064	112 623	74 832	37 791
Хмельницька обл.	137 215	95 617	41 598	137 979	95 559	42 420
Черкаська обл.	116 266	76 648	39 618	116 997	76 209	40 788
Чернівецька обл.	106 633	47 695	58 938	107 157	47 829	59 328
Чернігівська обл.	96 216	72 228	23 988	96 612	72 128	24 484
м. Київ	318 214	318 214	–	318 042	318 042	–
Україна	4 149 233	2 946 694	1 202 539	4 158 017	2 941 945	1 216 072

Складено авторами на основі статистичних даних форми № 76-РВК [13] та прогнозних розрахунків.

Таблиця 4

**Абсолютні та відносні відхилення між фактичним і прогнозним контингентом
учнів денних ЗЗСО (за винятком спеціальних закладів) за регіонами й типом
місцевості на початок 2020/2021 н. р.**

Регіон	Абсолютне відхилення, осіб			Відносне відхилення, %		
	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість
Вінницька обл.	-761	826	-1587	-0,46	0,80	-2,59
Волинська обл.	341	338	3	0,24	0,44	0
Дніпропетровська обл.	-2744	-2062	-682	-0,82	-0,71	-1,58
Донецька обл.	2525	2509	16	1,51	1,70	0,08
Житомирська обл.	-968	-670	-298	-0,70	-0,72	-0,68

Закінчення табл. 4

Регіон	Абсолютне відхилення, осіб			Відносне відхилення, %		
	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість	Усього	Міські поселення	Сільська місцевість
Закарпатська обл.	-617	900	-1517	-0,36	1,24	-1,56
Запорізька обл.	-2105	-1548	-557	-1,26	-1,16	-1,66
Івано-Франківська обл.	-249	513	-762	-0,16	0,64	-0,96
Київська обл.	2688	2013	675	1,17	1,32	0,87
Кіровоградська обл.	-718	128	-846	-0,75	0,18	-3,22
Луганська обл.	2295	2013	282	4,17	4,64	2,42
Львівська обл.	-619	98	-717	-0,22	0,05	-0,76
Миколаївська обл.	-1404	-895	-509	-1,20	-1,08	-1,51
Одеська обл.	-385	531	-916	-0,14	0,28	-1,09
Полтавська обл.	-808	-169	-639	-0,59	-0,18	-1,59
Рівненська обл.	144	642	-498	0,09	0,82	-0,57
Сумська обл.	-612	-199	-413	-0,63	-0,26	-1,99
Тернопільська обл.	-314	102	-416	-0,28	0,17	-0,85
Харківська обл.	-1046	-499	-547	-0,41	-0,23	-1,57
Херсонська обл.	-1184	-457	-727	-1,06	-0,61	-1,96
Хмельницька обл.	-764	58	-822	-0,56	0,06	-1,98
Черкаська обл.	-731	439	-1170	-0,63	0,57	-2,95
Чернівецька обл.	-524	-134	-390	-0,49	-0,28	-0,66
Чернігівська обл.	-396	100	-496	-0,41	0,14	-2,07
м. Київ	172	172	-	0,05	0,05	-
Україна	-8784	4749	-13 533	-0,21	0,16	-1,13

Складено авторами.

2020/2021 н. р. фактичний контингент учнів (без учнів спеціальних закладів) становив 4 149 233 особи, прогнозний – 4 158 017 (відхилення: -8784 особи, -0,21 %). Зокрема, у міських поселеннях фактичний контингент налічував 2 982 196 осіб, прогнозний – 2 941 945 (відхилення: 4749 осіб, 0,16 %); у сільській місцевості їх фактичний контингент дорівнював 1 202 539 осіб, прогнозний – 1 216 072 (відхилення: -13 533 особи, -1,13 %). Такі відносні відхилення прогнозної оцінки очікуваної чисельності учнів у 2020/2021 н. р. свідчать про перевищення прогнозної чисельності над фактичною загалом по Україні й у сільській місцевості; між тим у міських поселеннях, навпаки, спостеріга-

ється перевищення фактичної кількості учнів над прогнозною. Отримані числові значення оцінки для всіх регіонів і загалом по Україні доводять високий рівень точності прогнозування контингенту учнів.

Згідно з розподілом відносних відхилень між значеннями фактичного й прогнозного контингенту учнів (без учнів спеціальних закладів) на початок 2020/2021 н. р. за регіонами (рис. 4), у шести регіонах фактичне значення контингенту учнів перевищувало прогнозне, серед яких найбільше відносне відхилення спостерігалось в Луганській (4,17 %), Донецькій (1,51 %), Київській (1,17 %) областях; найменше – у м. Києві (0,05 %), Рівненській (0,09 %) та Во-

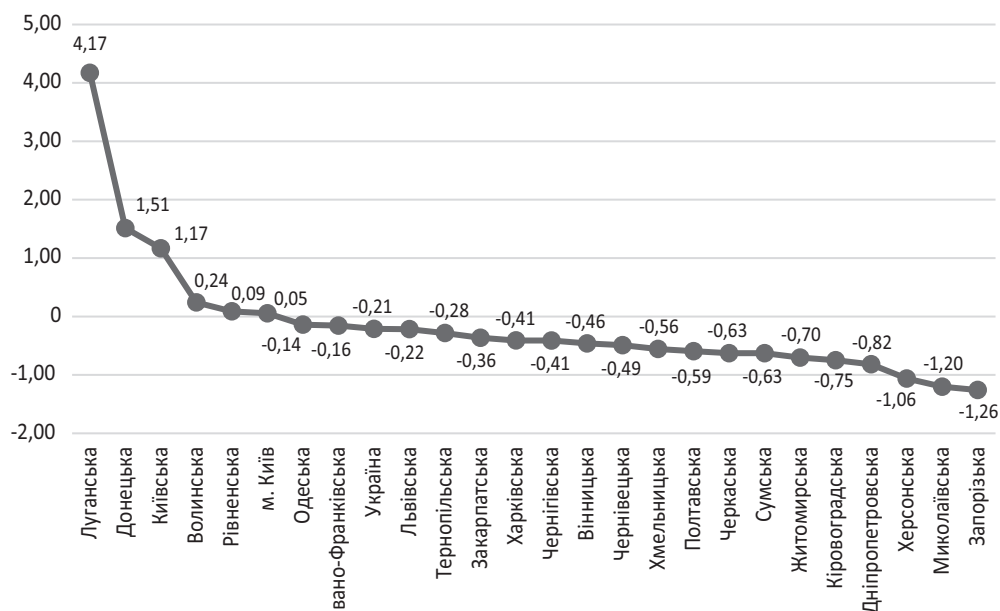

Рис. 4. Розподіл відносних відхилень фактичного та прогнозного контингенту учнів денних ЗЗСО (за винятком спеціальних закладів) у міських поселеннях і сільській місцевості за регіонами на початок 2020/2021 н. р., %

Побудовано авторами.

линській (0,24 %) областях. У 19 регіонах фактичне значення контингенту учнів було меншим від прогнозного, при цьому найбільше відносне відхилення зафіксовано в Запорізькій (-1,26 %), Херсонській (-1,06 %) областях, найменше – в Одеській (-0,14 %), Івано-Франківській (-0,16 %), Львівській (-0,22 %) областях.

За результатами дослідження, проведеного з використанням статистичних методів і на базі динамічних послідовностей (рядів) чисельності учнів перших класів та контингенту учнів за період 2014/2015–2020/2021 н. рр., а також народжуваності дітей за період 2008–2015 рр. у розрізі регіонів і загалом по Україні, доходимо таких висновків.

Наведені математичні характеристики прогнозової оцінки для більшості регіонів перебувають у межах ста-

тистичної похибки та свідчать про високий ступінь точності складених прогнозів чисельності першокласників і контингенту учнів. Окрім того, вони підтверджують адекватність запропонованої моделі для прогнозування цих показників.

Створена база фактографічної інформації уможлиблює на наступних етапах дослідження розроблення моделі прогнозування на основі економіко-математичних методів, зокрема методу регресійного й кореляційного аналізу для визначення тенденцій розвитку зазначених показників та обчислення додаткових математичних критеріїв оптимальності складених прогнозів (математичне сподівання, коефіцієнт детермінації, коефіцієнт кореляції, середньоквадратичне відхилення, дисперсія та ін.). На нашу думку, також потребує вдо-

сконалення методологія прогнозування ключових показників системи загальної середньої освіти з урахуванням викликів воєнного стану й

наслідків агресії російської федерації в Україні (знищені та пошкоджені заклади ЗСО, вимушена міграція учнів і педагогічних працівників тощо).

Список використаних джерел

1. Геєць В. М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. № 1 (15). С. 3–23. URL: <http://www.dse.org.ua/arhcrive/15/1.pdf>.
2. Лібанова Е. М. Прогноз демографічного розвитку України на період до 2050 року. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 2. С. 260–268. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9895/34-Libanova.pdf>.
3. Макарова О. В. Демографічна політика: сучасні реалії та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 1. С. 3–11. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11688/01-Makarova.pdf?sequence=1>.
4. Пономаренко В. С. Проблеми підготовки компетентних економістів і менеджерів в Україні. *Офіційний вебсайт ХНЕУ*. 2012. 27 лют. URL: <http://competence.in.ua/1-1-forecasting-quantitative-indices-dynamics-education-system-ukraine>.
5. Теліженко О. М., Мельник О. В. Світовий досвід прогнозування потреби національної економіки у кваліфікованих кадрах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : державне управління*. 2016. Т. 281. Вип. 269. С. 103–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2016_281_269_18.
6. Дибач І. П. Визначення необхідної кількості науково-педагогічних працівників вітчизняних закладів вищої освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : економічні науки*. 2020. Вип. 37. С. 50–55. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2020-37-9>.
7. Ільч Л. М. Методичні підходи до прогнозування кваліфікованої робочої сили: досвід ЄС та України. *Україна: аспекти праці*. 2016. Вип. 5–6. С. 3–10.
8. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник / В. М. Геєць, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2005. 396 с.
9. Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти: методологічні підходи до прогнозування / С. Л. Лондар, Г. М. Терещенко, В. В. Гапон та ін. ; ДНУ «Ін-т освітньої аналітики». Київ, 2020. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/1-na_sajt_AZ_Monitoring_potrebi_ZO_u_pedpratsivnikah-final.pdf.
10. Гапон В. В., Барабаш О. А., Чимбай Л. Л. Аналіз демографічної ситуації та прогнозне оцінювання чисельності учнів перших класів. *Освітня аналітика України*. 2021. № 2. С. 101–116. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2021-2-101-116>.
11. Грабовецький Б. Є. Основи економічного прогнозування : навч. посіб. Вінниця : ВФ ТАНГ, 2000. URL: <https://buklib.net/books/21986/>.
12. Чисельність наявного населення України на 1 січня : стат. зб. (2008–2018 pp.) / Державна служба статистики України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/index.asp.
13. Інформаційний бюлетень «Заклади загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватні заклади (2019/2020 н. р. та 2020/2021 н. р.)». URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/BYULETEN-76-RVK-19-20_-20-21.pdf.

Valentyna Gapon

Ph. D. (Pedagogy), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, gapon@mon.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7521-5450>

Liudmyla Chymbay

SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, l_chimbay@mon.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4647-2471>

ASSESSMENT OF THE ACCURACY OF THE DEVELOPED FORECAST OF THE STUDENT POPULATION IN FULL-TIME GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. *In recent years, the development trends of the general secondary education in Ukraine formed under the influence of the negative demographic situation, have particularly highlighted the problem of defining and implementing a strategy for further reform and development faced by the education management authorities. Solving issues is impossible without planning for the future and forecasting calculations of statistical and analytical indicators requiring continuous improvement of economic and mathematical models, as well as mathematical and statistical methods of analysis. As the initial data for forecasting, the information from the State Statistics Service on the birth rate of children in Ukraine for the years 2008-2015, the information from the statistical reporting form № 76-RVK "Consolidated Report of General Secondary Education Institutions" for the period of 2014/2015-2020/2021 academic years was used. The article presents the results of calculating the accuracy of forecast estimation of the number of first-graders and the contingent of students in full-time general secondary education institutions (excluding special institutions) for the 2020/2021 academic year. In the course of the research, the analysis of scientific publications was carried out, which proved the relevance of developing methods for calculating forecast values of key indicators of the general secondary education, assessing the accuracy of the forecast and the need for further study. Actual values of indicators obtained as a result of processing statistical data for the beginning of the 2020/2021 academic year made it possible to verify the adequacy of the developed forecasting model and calculate mathematical features of the accuracy of forecasting (absolute and relative deviation between the actual and projected values of the studied indicators). The obtained results show that the numerical values of the forecast estimate for most regions are within the statistical error and prove a high level of accuracy of the forecast of these indicators. In our opinion, a promising area of further research is to improve the methodology for forecasting key indicators of the general secondary education system, taking into account the challenges of martial law and the aggression of the Russian Federation in Ukraine (destroyed and damaged secondary schools, forced migration of students and teachers, etc.). To do this, it is necessary to develop economic and mathematical models taking into account a number of factors and define additional criteria for optimal models.*

Keywords: *forecasting, number of first-graders, contingent of students, forecast assessment, mathematical features of forecasting accuracy, prognostic model, general secondary education.*

References

1. Heiets, V. M. (2011). Consequences of demographic challenges for economic growth in Ukraine. *Demography and social economy*, 1(15), 3-23. Retrieved from <http://www.dse.org.ua/arhive/15/1.pdf> [in Ukrainian].

2. Libanova, E. M. (2007). Forecast of demographic development of Ukraine for the period up to 2050. *Demography and social economy*, 2, 260-268. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9895/34-Libanova.pdf> [in Ukrainian].
3. Makarova, O. V. (2007). Demographic policy: current realities and prospects. *Demography and social economy*, 1, 3-11. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11688/01-Makarova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
4. Ponomarenko, V. S. (2012). *Problems of training competent economists and managers in Ukraine*. Retrieved from <http://competence.in.ua/1-1-forecasting-quantitative-indices-dynamics-education-system-ukraine> [in Ukrainian].
5. Telizhenko, O. M., & Melnyk, O. V. (2016). World experience in forecasting the needs of the national economy in qualified personnel. *Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Series: governance*, 281(269), 103-111. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2016_281_269_18 [in Ukrainian].
6. Dybach, I. P. (2020). Determining the required number of research and teaching staff of domestic higher education institutions. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: economic sciences*, 37, 50-55. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2020-37-9> [in Ukrainian].
7. Ilich, L. M. (2016). Methodical approaches to forecasting a skilled workforce: the experience of the EU and Ukraine. *Ukraine: aspects of work*, 5-6, 3-10 [in Ukrainian].
8. Heiets, V. M., Klebanova, T. S., & Cherniak, O. I. (2005). *Models and methods of socio-economic forecasting*. Kharkiv: VD "INZhEK" [in Ukrainian].
9. Londar, S. L., Tereshchenko, H. M., Gapon, V. V., Melnyk, S. V., Barabash, O. A., Chimbay, L. L. ...& Shevchenko, N. A. (2020). *Monitoring the provision of pedagogical staff of educational institutions: methodological approaches to forecasting*. Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/1-na_sajt_AZ_Monitoring_potrebi_ZO_u_pedpratsivnikah-final.pdf [in Ukrainian].
10. Gapon, V. V., Barabash, O. A., & Chimbay, L. L. (2021). Analysis of the demographic situation and forecast estimation of the number of first grade students. *Educational Analytics of Ukraine*, 2, 101-116. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2021-2-101-116> [in Ukrainian].
11. Hrabovetskyi, B. Ie. (2000). *Fundamentals of economic forecasting*. Vinnytsya: VF TANH. Retrieved from <https://buklib.net/books/21986/> [in Ukrainian].
12. State Statistics Service of Ukraine. (n. d.). *The current population of Ukraine on January 1*. Retrieved from http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/index.asp [in Ukrainian].
13. SSI "Institute of Educational Analytics". (2021). *Information bulletin "General secondary education institutions of the Ministry of Education and Science of Ukraine, other ministries and departments and private institutions (2019/2020 academic year and 2020/2021 academic year)"*. Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/BYULETEN-76-RVK-19-20_-20-21.pdf [in Ukrainian].

Ясінська Т. В.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка», Львів, Україна, tetiana.v.yasinska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6558-8376>

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті обґрунтовано важливість людського розвитку для забезпечення соціально-економічного відновлення України в сучасних умовах цифрової трансформації низки сфер суспільного життя, а також із урахуванням пандемії та російсько-української війни. Оцінено місце України у світовому співтоваристві держав за значенням і динамікою Індексу людського розвитку. Побудовано кореляційно-регресійну модель залежності величини валового національного доходу на одну особу від Індексу людського розвитку, сформульовано й обґрунтовано взаємний характер залежності між цими показниками. Зроблено висновок про провідну роль у досліджуваній взаємозалежності фактора людського розвитку, який лежить в основі тривалого та стабільного соціально-економічного процвітання країни. Побудовано модель взаємозв'язку людського розвитку й економічного зростання. Підкреслено вирішальну роль у людському розвитку чинника забезпечення умов для рівного та всеохоплюючого доступу до освіти всіх верств населення в кожному куточку світу. Висвітлено цільові показники у сфері освіти, досягнення яких є орієнтиром діяльності світової спільноти до 2030 р. відповідно до Цілей сталого розвитку. Оцінено досягнення України на ниві реалізації Цілі 4 «Якісна освіта». Проаналізовано низку показників динаміки розвитку вітчизняної системи освіти, що засвідчили позитивний вплив на якість освіти в нашій державі реформаційних заходів останніх років на різних освітніх рівнях. Визначено наслідки пандемії коронавірусу та російсько-української війни для освітнього процесу в Україні, на основі чого сформульовано відповідні рекомендації.

Ключові слова: людський капітал, Індекс людського розвитку, Цілі сталого розвитку, реформування освіти в Україні, якість освіти, європейський інтелектуальний та інформаційний простір.

JEL classification: D24, D31, D60, E22, F29, I20, I30, J24.

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-88-98.

Сучасні умови цифрової трансформації економіки висувають нові вимоги до якості людського капіталу. Активна автоматизація низки виробничих і управлінських процесів призводить до того, що окремі професійні навички стають неактуальними та з'являються нові професії. Промисловий розвиток світу трансформується в напрямі застосування

технологій робототехніки, штучного інтелекту, інтернету речей. Такий новий етап розвитку світової економіки, що передбачає застосування передових цифрових технологій, дістав назву «Індустрія 4.0». Розвиток автоматизованого виробництва мінімізує втручання людини, породжуючи тим самим нові запити щодо освіти, професійності, творчих здібностей, осо-

© Ясінська Т. В., 2022

бистих рис учасників виробничого процесу.

Крім цих перманентних процесів у світовій спільноті, на розвиток людського капіталу вплинула пандемія коронавірусу COVID-19, котра негативно позначилася на таких складових людського розвитку, як здоров'я населення, якість освітнього процесу та макроекономічні показники розвитку країн. В Україні до фактора пандемії додався нищівний вплив російської військової агресії на нашої території. У таких умовах актуалізуються питання збереження й розвитку людського капіталу України, котрий є ключовим чинником її післяпандемічного та повоєнного відродження.

Проблематика розвитку людського капіталу та його впливу на соціально-економічний поступ України висвітлюється в наукових працях ряду вітчизняних авторів, таких як О. Клепанчук [1], Ю. Радіонов [2], О. Пищуліна, Т. Юрочко, М. Міщенко, Я. Жаліло [3], О. Кузьмін, А. Шахно [4] та ін. У працях згаданих авторів людський капітал охарактеризовано як один із визначальних чинників соціально-економічного розвитку України, розкриваються особливості його формування й розвитку, пропонуються методи оцінки людського розвитку тощо.

Разом із тим недостатньо вивченими залишаються питання, пов'язані з роллю, значенням і особливостями формування й розвитку людського капіталу в умовах пандемії коронавірусу та російсько-української війни. Зазначене обумовило актуальність цього дослідження, присвяченого обґрунтуванню тези про вирішальний вплив людського розвитку

на процеси відновлення нашої держави після економічного спаду, спричиненого пандемією й війною.

Останнім часом для оцінки розвитку країн міжнародними організаціями дедалі частіше досліджуються не лише показники економічного зростання, а й люди та їхні здібності. Так, ООН проводить щорічні розрахунки Індексу людського розвитку (ІЛР) із метою оцінювання людського капіталу й відстеження його динаміки в країнах світу.

ІЛР є підсумковим показником середніх досягнень країни в ключових вимірах людського розвитку, таких як довге та здорове життя, знання й гідний рівень життя. Параметр довгого та здорового життя оцінюється за очікуваною тривалістю життя при народженні. Рівень знань (освіченості) вимірюється середнім числом років навчання для дорослих у віці 25 років і старше та очікуваними роками навчання для дітей шкільного віку, рівень життя – валовим національним доходом на одну особу. ІЛР використовує логарифм доходу, щоб відобразити зменшення важливості доходу з його збільшенням. Значення індексу обчислюється як середнє геометричне нормованих індексів для кожного із трьох вказаних параметрів [5].

У таблиці відображено наведені в Доповіді про людський розвиток 2020, що підготовлена Програмою розвитку ООН, значення ІЛР, а також валовий національний дохід на одну особу для окремих країн світу за 2019 р.

Дореєтингу держав за ІЛР включено 189 країн і територій. ІЛР України за 2019 р. – 0,779, що є вищим від середньосвітового значення (0,737), а

**Фрагмент рейтингу країн за Індексом людського розвитку
згідно з Доповіддю ПРООН про людський розвиток 2020**

Країна	Місце країни в рейтингу	Індекс людського розвитку	Валовий національний дохід на одну особу, дол. США
Норвегія	1	0,957	66 494
Ірландія	2	0,955	68 371
Швейцарія	3	0,955	69 394
Гонконг (Китай)	4	0,949	62 985
Ісландія	5	0,949	54 682
Німеччина	6	0,947	55 314
Швеція	7	0,945	54 508
Австралія	8	0,944	48 085
Нідерланди	9	0,944	57 707
Данія	10	0,940	58 662
...
Шрі-Ланка	72	0,782	12 707
Боснія і Герцеговина	73	0,780	14 872
Гренада	74	0,779	15 641
Мексика	74	0,779	19 160
Сент-Кітс і Невіс	74	0,779	25 038
Україна	74	0,779	13 216
Антигуа і Барбуда	78	0,778	20 895
Перу	79	0,777	12 252
Таїланд	79	0,777	17 781
Вірменія	81	0,776	13 894
...
Нігер	189	0,394	1 201
Середнє значення для світу	–	0,737	16 734

Складено автором за даними ПРООН [6].

отже, дає змогу віднести її до країн високого рівня людського розвитку. Близькими до України за рейтингом є Боснія і Герцеговина, Шрі-Ланка, Гренада, Мексика, Сент-Кітс і Невіс, Антигуа і Барбуда, Перу, Таїланд, Вірменія. Слід зауважити, що за період 1990–2019 рр. ІЛР України зріс на 7,4 %, з 0,725 до 0,779 [7].

Аналіз величин ІЛР і валового національного доходу (ВНД) на одну особу досліджуваних країн виявляє наявність кореляції між цими показниками (рис. 1). Позиції країн демонструють досить упорядкований тренд, що вказує на наявність чітко вираженого взаємозв'язку рівня людського розвитку й економічного процвітання країни. Це підтверджується високим значенням коефіцієнта детермінації побудованої кореля-

ційної моделі (0,9151), що засвідчує її адекватність. До речі, методика обчислення ІЛР передбачає врахування величини ВНД при визначенні ІЛР, що робить досліджувані нами фактори мультиколінеарними. Однак вага ВНД у ІЛР є не настільки суттєвою, щоб лише нею можна було обґрунтувати виявлену високу кореляційну залежність між факторами.

Водночас постає досить спірне питання щодо залежної й незалежної змінної в досліджуваному взаємозв'язку факторів. У побудованій нами моделі (див. рис. 1) незалежною змінною виступає ІЛР, а залежною – ВНД на одну особу. Тож можна зробити висновок про істотний вплив параметрів людського капіталу на рівень доходів країни. Очевидним є і зворотний вплив, адже населення з високим

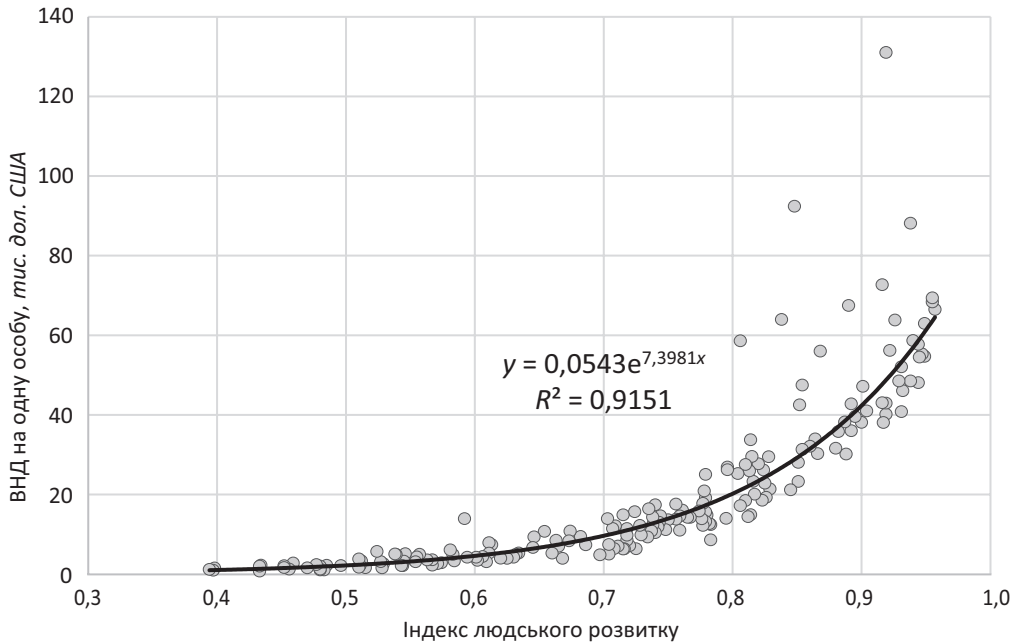

Рис. 1. Зв'язок Індексу людського розвитку та валового національного доходу на одну особу за даними 189 країн світу, включених у Звіт ПРООН про людський розвиток 2020, експоненційна лінія тренду

Побудовано автором за даними ПРООН [6].

рівнем доходу має значно ширші можливості щодо забезпечення власного здоров'я, здобуття якісної освіти та розвитку особистісних рис. Так, у Доповіді ПРООН про стан людського розвитку за 2019 р. [8] наводиться умовний приклад про двох дітей, які народились у 2000 р. у країнах із різним рівнем доходу. По кожній дитині складено прогноз на 2020 р. виходячи зі статистичних даних: для дитини з розвинутої країни ймовірність померти до досягнення нею 20-річного віку становить 1 % (для дитини зі слаборозвинутої країни – 17 %), навчатися в закладі вищої освіти – 55 % (3 %).

Отже, підвищення ІЛР сприяє збільшенню ВНД на одну особу, що, у свою чергу, стимулює подальше зростання ІЛР і т. д. А проте, в умовах країни з низьким рівнем показників

людського розвитку й національного доходу для розкручування описаного нами «колеса» взаємозалежності починати варто із зусиль, спрямованих на людський розвиток, як це показано на рис. 2.

Таким чином, відправним пунктом до добробуту має стати людський розвиток. Тому й допомогу, яка надається високорозвинутими країнами для слаборозвинутих, доцільно скеровувати першочергово на створення умов для людського розвитку, що допоможе країні-реципієнту сформува-ти всередині власної держави джерело та підґрунтя для подальшого економічного зростання й процвітання. І ця підстава не може бути легко втрачена внаслідок економічної чи політичної кризи, вона має залишатися в країні та сприяти її відновленню.

Рис. 2. Ітераційна модель впливу рівня людського розвитку в країні на її економічне зростання

Побудовано автором.

Сформульований висновок підтверджується світовою практикою. Так, у Доповіді ПРООН про стан людського розвитку за 2019 р. наголошується: «Нерівність у стані людського розвитку зберігається, незважаючи на досягнення щодо скорочення масштабів крайньої бідності. У перших два десятиліття XXI ст. спостерігається помітний прогрес у зменшенні крайніх нестатків, але прогалини залишаються неприпустимо великими для широкого діапазону можливостей – свободи людей бути тими, ким вони хочуть, робити те, що вони хочуть, наприклад ходити до школи, влаштовуватися на роботу...» [8]. Отже, нерівність у стані людського розвитку зберігається.

Ключовим внеском у людський розвиток має стати забезпечення умов для рівного та всеохоплюючого

доступу до освіти всіх верств населення в кожному куточку світу. Якісна освіта посіла чільне місце серед орієнтирів сучасного розвитку світової спільноти, що були окреслені на Саміті ООН у рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку у 2015 р. Результатом саміту стало затвердження 17 Цілей сталого розвитку, які є пріоритетними напрямками діяльності до 2030 р. для країн, що приєдналися до процесу забезпечення сталого розвитку, зокрема нашої держави. Ціль 4 «Якісна освіта» покликана забезпечити рівні умови доступу населення до всеохоплюючої якісної освіти та створити можливості для навчання протягом усього життя.

Досягнення Цілі 4 передбачає реалізацію таких цільових показників у сфері освіти [9]:

- забезпечення всіх дівчаток і хлопчиків можливістю здобувати безкоштовну якісну початкову й середню освіту для досягнення ефективних результатів навчання; пройти якісну підготовку до отримання початкової освіти (доступ до дошкільної освіти, програм дошкільного розвитку);

- забезпечення всеохоплюючого й рівного доступу жінок і чоловіків до фінансово доступної та якісної технічної, професійної й вищої освіти;

- досягнення збільшення чисельності населення, що володіє технічними та професійними знаннями й навичками, підвищення рівня зайнятості, зростання підприємницької активності та кількості робочих місць;

- позбавлення освіти ознак гендерної нерівності, а також забезпечення рівного доступу до дошкільної, початкової, середньої, технічної, професійної освіти для дітей з особливими потребами, людей з обмеженими можливостями, представників корінних народів;

- досягнення вміння читати й рахувати всією молоддю та переважною більшістю дорослого населення;

- забезпечення набуття всіма учнями знань і навичок, що сприятимуть сталому розвитку, завдяки засвоєнню питань сталого способу життя, гендерної рівності, культури миру й ненасильства, культурної різноманітності, внеску культури в сталий розвиток;

- гарантування безпечного, ненасильницького, інклюзивного та ефективного середовища для навчання у створених і модернізованих навчальних закладах, де враховуватимуться потреби інвалідів та гендерні аспекти;

- збільшення кількості стипендій для людей зі слаборозвинутих країн на здобуття освіти в закладах вищої

освіти й професійно-технічної підготовки;

- досягнення зростання чисельності кваліфікованих учителів, зокрема завдяки налагодженню міжнародної співпраці у сфері їх підготовки в слаборозвинутих країнах.

Ефективність роботи в рамках досягнення Цілі 4 тісно пов'язана з результатами діяльності в напрямку досягнення таких суміжних цілей, як подолання бідності (Ціль 1); міцне здоров'я та благополуччя (Ціль 3); гідна праця й економічне зростання (Ціль 8); промисловість, інновації та інфраструктура (Ціль 9); сталий розвиток міст і громад (Ціль 11); мир, справедливість та сильні інститути (Ціль 16), партнерство заради сталого розвитку (Ціль 17).

Як засвідчує позитивна динаміка ІЛР України, за період незалежності наша держава зробила низку кроків на шляху формування конкурентоспроможного людського капіталу. Так, середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні в 1990 р. сягала 65,7 року для чоловіків та 75 років для жінок, однак станом на 2021 р. цей показник дорівнював 68 років і 77,1 року відповідно [10].

Чималий шлях за цей період пройдено також у сфері освіти. Зокрема, відбулися перехід на нові зміст, структуру й тривалість повної загальної середньої освіти; інформатизація та комп'ютеризація закладів освіти; приєднання до Болонського процесу; модернізація освітнього законодавства в контексті закріпленого курсу на європейську інтеграцію; ухвалення Концепції розвитку STEM-освіти; зміна підходів до здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами та ін. Напрацю-

вання у освітній сфері підтверджуються статистичними даними. Спостерігаються позитивні тенденції на всіх рівнях освіти – від дошкільної до вищої.

Так, охоплення дітей закладами дошкільної освіти України в 1995 р. становило 44 %, а в 2019 р. цей показник зріс до 63 % (унаслідок пандемії у 2020 р. він знизився до 58 %) [11, с. 36]. Для порівняння: відсоток охоплення дошкільною освітою в країнах ЄС у 2019 р. сягав 95,7 % [11, с. 46]. Окрім того, якщо у 2014 р. черга на влаштування дітей у заклади дошкільної освіти налічувала 95,9 тис. осіб, то до 2020 р. вона скоротилася до 22,3 тис. осіб [11, с. 40]. Важливою віхою у вітчизняній дошкільній освіті стало наближення її змісту до ідей концепції «Нова українська школа» (НУШ) – ключової реформи Міністерства освіти і науки, метою якої є створення школи, де буде приємно навчатися та котра даватиме учням не тільки знання, а й уміння їх застосовувати в повсякденному житті.

Саме з ухваленням Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року розпочався новий етап трансформації та модернізації загальної середньої освіти, націлений на перехід від школи, що надавала теоретичні знання, до школи компетентностей, які необхідні здобувачам освіти для успішної самореалізації, формування цінностей, що сприяють обранню професії в дорослому житті, віднайденню свого покликання, втіленню творчого потенціалу, становленню як громадянина [12]. У 2019 р. фінансування для НУШ було надане в обсязі

1 020 654,1 тис. грн і було спрямоване на придбання дидактичних матеріалів (23 %), сучасних меблів (37 %), музичних інструментів, комп'ютерного обладнання й відповідного мультимедійного контенту (32 %), на підготовку тренерів-педагогів, супервізорів, проведення супервізії та підвищення кваліфікації педагогічних працівників (8 %). У 2020 р. обсяг фінансування зріс до 1 556 858 тис. грн. Утім, пандемія COVID-19 внесла свої корективи: 34 % цих коштів було витрачено на засоби захисту під час карантину [11, с. 83–90].

Позитивний вплив на якість освіти в Україні мали заходи щодо забезпечення можливостей і стимулювання вчителів до перманентного підвищення кваліфікації. Так, протягом 2020 р. не підвищували свою кваліфікацію на жодній освітній платформі лише 5,52 % вчителів у третьому класі [11, с. 100].

Покажемо те, що у 2020/2021 н. р. частка закладів загальної середньої освіти, підключених до Інтернету, становила 99,8 %. Адже ще у 2008/2009 н. р. цей показник дорівнював 52,1 % [11, с. 109].

У сфері професійно-технічної освіти реалізуються заходи з реорганізації та реструктуризації закладів із урахуванням попиту на робітничі кадри на ринку праці, активізується міжнародне співробітництво й поглиблюється інтеграція в європейський освітній простір. Участь у низці міжнародних проєктів разом із розширенням академічної мобільності наразі стала візитною карткою також розвитку вітчизняних закладів вищої освіти. Важливо, що впродовж останніх років збільшилася чисельність як українських

студентів, котрі навчаються за межами країни на постійній основі, так і студентів-іноземців, що здобувають освіту в Україні. Наприклад, станом на 2020 р. у нас навчалось 76 548 іноземних студентів зі 155 країн світу [11, с. 258]. Це вказує на присутність вітчизняної освітньої галузі на глобальному ринку освітніх послуг, сприяє поліпшенню якості їх надання та залученню в національну економіку додаткових інвестицій.

Як бачимо, запроваджені зміни й нововведення принесли позитивні результати. Однак важливо й далі докладати зусиль щодо забезпечення всеохоплюючої та якісної освіти в Україні. Особливу увагу слід приділити, зокрема, активізації цифровізації освітнього процесу, модернізації змісту освіти, удосконаленню матеріально-технічної бази закладів освіти шляхом покращення їх ресурсного забезпечення, професійному розвитку та самовдосконаленню вчителів і викладачів, оптимізації мережі закладів освіти, розвитку державно-приватного партнерства (йдеться про створення інноваційних структур – кластерів, технопарків, хабів тощо), урахуванню вимог роботодавців при підготовці фахівців.

На сьогодні виокремлення першочергових завдань у сфері освіти великою мірою визначає російсько-українська війна. Військова агресія східного сусіда як ніколи актуалізувала для нашої держави розвиток всебічних відносин із Європейським Союзом, входження в європейський інтелектуальний та інформаційний простір. Орієнтиром у подальшому реформуванні вітчизняної системи освіти має стати саме досвід європейських країн. Важливо докласти

зусиль для виконання зобов'язань України, зафіксованих в Угоді про асоціацію з ЄС [13], щодо сприяння розвитку європейського співробітництва в галузі освіти, навчання й молодіжної політики з метою поліпшення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу та поглиблення знань щодо відповідних культур із урахуванням культурного й мовного розмаїття.

Заклади освіти та науки повинні використовувати всі можливості, зокрема брати активну участь у реалізації спільних науково-дослідницьких проєктів із європейськими партнерами. Це дасть змогу отримати цінний досвід, знання й навички, що стануть у пригоді під час повоєнного відновлення національної економіки.

Отже, людський капітал є вагомим чинником соціально-економічного розвитку країни. Здоров'я, знання та професійні навички населення забезпечують підприємницькі структури важливим ресурсом для розвитку й підвищення ефективності їхньої діяльності, роблять їх гнучкішими та готовими до інновацій. Це набуває дедалі більшого значення в умовах глобалізованого й конкурентного світового господарства.

Вочевидь, події 2020–2022 рр. у нашій державі не сприяють розвитку людського капіталу. Пандемія COVID-19 і повномасштабне російське військове вторгнення на територію України негативно позначаються на всіх складових поняття людського розвитку. Ці чинники згубно впливають на здоров'я населення країни, якість освітнього процесу. Якщо пандемія призвела до переходу на дистанційне навчання, якість котрого в перехідний період поступалась

очному навчанню, то російсько-українська війна унеможливила навчальний процес у багатьох регіонах країни взагалі на тривалий період. Адже необхідно буде відновити зруйновану інфраструктуру, зокрема будівлі закладів освіти, тимчасово змінити форму навчання для здобувачів освіти з найбільш постраждалих регіонів. Окрім того, через карантинні обмеження та значно більшою мірою внаслідок війни постраждав і далі погіршується добробут населення. Згідно з прогнозом Світового банку,

ВВП України за підсумками 2022 р. може скоротитися на 45,1 % порівняно з попереднім роком [14]. Зрозуміло, що все це погіршить місце нашої держави в рейтингу країн за Індексом людського розвитку. Така ситуація вимагає віднайдення нових ефективних рішень стосовно виходу із кризової ситуації, що обумовлює перспективи подальших досліджень автора, які полягають у розробленні заходів щодо відновлення людського капіталу в післяпандемічний і повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Клепанчук О. Ю. Управління знаннями в системі розвитку людського капіталу на ринку праці. *Освітня аналітика України*. 2022. № 1. С. 80–90. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-1-80-90>.
2. Радіонов Ю. Д. Видатки зведеного бюджету України на розвиток людського капіталу. *Освітня аналітика України*. 2021. № 5. С. 18–31. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2021-5-18-31>.
3. Пищуліна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Київ : Заповіт, 2018. 368 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf.
4. Кузьмін О. Є., Шахно А. Ю. Оцінка рівня розвитку людського капіталу України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 7–11. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2018/4.pdf.
5. Human Development Index (HDI). *United Nations Development Programme*. URL: <https://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (дата звернення: 07.04.2022).
6. Human Development Report 2020. The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene. *United Nations Development Programme*. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents//hdr2020pdf.pdf> (дата звернення: 07.04.2022).
7. Україна продовжує крокувати вперед до кращого розвитку людського потенціалу. *Програма розвитку ООН в Україні*. 15 груд. 2020 р. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2020/Ukraine-inches-forward-in-human-development.html> (дата звернення: 08.04.2022).
8. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. *United Nations Development Programme*. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents//hdr2019pdf.pdf> (дата звернення: 08.04.2022).
9. 4 Quality education. *The Global Goals*. URL: <https://www.globalgoals.org/goals/4-quality-education/> (дата звернення: 09.04.2022).
10. Скільки живуть і коли виходять на пенсію громадяни різних країн. *Слово і діло* : вебсайт. 2021. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2021/08/28/infografika/suspilstvo/skilky-zhyvut-koly-vykhodyat-pensiyu-hromadyany-riznykh-krayin> (дата звернення: 09.04.2022).

11. Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність : інф.-аналіт. зб. / М-во освіти і науки України. Київ, 2021. 450 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2021/19.08/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhnii.Ukrayini/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhnii.Ukrayini.17.08-1.pdf>.

12. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249613934> (дата звернення: 19.04.2022).

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнар. док. від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 19.04.2022).

14. Світовий банк прогнозує падіння ВВП України на 45 %. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/11/685540/> (дата звернення: 19.04.2022).

Tetyana Yasinska

Ph. D. (Economics), Associate Professor, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine, tetiana.yasinska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6558-8376>

DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL AS A BASIS FOR SOCIO-ECONOMIC RECOVERY OF UKRAINE

Abstract. *The current stage of development of the world economy, based on advanced digital technologies, increases the relevance of education, professionalism, and creative abilities of participants in the production process. The article is aimed at substantiating the determining role of human capital development in the economic recovery of Ukraine in the post-pandemic and post-war periods. One of the comprehensive indicators for assessing the quality of human capital is the Human Development Index. This indicator measures the country's average achievements in the following aspects of human development: long and healthy life, knowledge and a decent standard of living. A review of the values of the Human Development Index and gross national income per capita of the world revealed a correlation between the two indicators. This is confirmed in the article by a graphical representation of positions of countries in the coordinate system "HDI-GNI per capita", as well as the high value of the coefficient of determination of the constructed correlation model. The mutual nature of the dependence between these indicators is formulated and substantiated. A schematic model of the relationship between human development and the economic growth of the country is proposed. The crucial role in human development of the factor of providing conditions for equal access to quality education for all segments of the population in all corners of the world is described. The article highlights targets in the field of education, the achievement of which is a benchmark of activities of the world community until 2030 according to the Sustainable Development Goals. The achievements of Ukraine in the sphere of education over the years of independence are assessed, and gaps and main directions of further work on providing the population with access to quality education are identified. The conclusion about the exceptional importance of human capital in the process of reconstruction of Ukraine is formulated.*

Keywords: *human capital, Human Development Index, Sustainable Development Goals, education reform in Ukraine, quality of education, European intellectual and information space.*

References

1. Klepanchuk, O. Yu. (2022). Knowledge management in the human capital development system at the labor market. *Educational Analytics of Ukraine*, 1, 80-90. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-1-80-90> [in Ukrainian].
2. Radionov, Yu. D. (2021). Expenditures of the consolidated budget of Ukraine for human capital development. *Educational Analytics of Ukraine*, 5, 18-31. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2021-5-18-31>.
3. Pyshchulina, O., Yurochko, T., Mishchenko, M., & Zhalilo, Ya. (2018). *Human capital development: on the way to quality reforms*. Kyiv: Zapovit. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf [in Ukrainian].
4. Kuzmin, O. Ye., & Shakhno, A. Yu. (2018). Assessment of the level of human capital development in Ukraine in the context of globalization. *Economy and state*, 4, 7-11. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/4_2018/4.pdf [in Ukrainian].
5. United Nations Development Programme. (n. d.). *Human Development Index (HDI)*. Retrieved from <https://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
6. United Nations Development Programme. (2020). *Human Development Report 2020. The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene*. Retrieved from <https://hdr.undp.org/system/files/documents//hdr2020pdf.pdf>.
7. United Nations Development Programme. (2020). *Ukraine inches forward in human development*. Retrieved from <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2020/Ukraine-inches-forward-in-human-development.html> [in Ukrainian].
8. United Nations Development Programme. (2019). *Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. Retrieved from <https://hdr.undp.org/system/files/documents//hdr2019pdf.pdf>.
9. The Global Goals. (n. d.). *4 Quality education*. Retrieved from <https://www.globalgoals.org/goals/4-quality-education/>.
10. Slovo i dilo. (2021). *How long do citizens of different countries live and when do they retire?* Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/28/infografika/suspilstvo/skilky-zhyvut-koly-vyxydyat-pensiyu-hromadyany-riznyx-krayin> [in Ukrainian].
11. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2021). *Education in independent Ukraine: development and competitiveness*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2021/19.08/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhniy.Ukrayini/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhniy.Ukrayini.17.08-1.pdf> [in Ukrainian].
12. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2016). *On approval of the Concept for the implementation of the state policy in the reform of general secondary education "New Ukrainian School" for the period up to 2029* (Decree No. 988-p, December 14). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934> [in Ukrainian].
13. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part* (International document on June 27). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
14. Economic truth. (2022). *World Bank forecasts 45% drop in Ukraine's GDP*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/11/685540/> [in Ukrainian].

Городянська Л. В.

кандидат економічних наук, доцент, чл.-кор. АЕН України, провідний науковий співробітник Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна, gorod_lv@knu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4482-1690>

СТРУКТУРА ВІДТВОРЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЮДИНИ: ІННОВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Відтворення інтелектуального потенціалу людини як безперервне відновлення його кількісних і якісних характеристик та показників у сучасних умовах інноваційного суспільства має першорядне значення. У статті відповідно до мети обґрунтовано й запропоновано нові підходи до структурування напрямів, способів і показників відтворення інтелектуального потенціалу, які поділяються за екстенсивним та інтенсивним типами. Стверджується, що такі підходи до відтворення інтелектуального потенціалу людини сприятимуть організації ефективного впровадження інновацій у господарську діяльність підприємств. Розроблено модель зворотного зв'язку між показниками й способами інноваційного відтворення інтелектуального потенціалу людини. Встановлено, що показниками інтенсивного типу відтворення інтелектуального потенціалу людини є ключові компетентності. Визначено основні ключові компетентності людини та їхню сутність. Це лідерство, комунікативність, креативність, критичне мислення. Запропонована модель зворотного зв'язку дає можливість оцінити приріст бажаних ключових компетентностей та зробити раціональний вибір способу інноваційного відтворення. Доведено, що зазначені ключові компетентності можуть слугувати показниками інтенсивного типу відтворення інтелектуального потенціалу людини. Встановлено, що ефективне використання інтелектуального потенціалу людини сприятиме інтенсифікації процесу реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства.

Ключові слова: відтворення, інтелектуальний потенціал людини, інновація, модель, структура відтворення, показники інноваційного відтворення, ключові компетентності.

JEL classification: O15.

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-99-111.

В умовах цифровізації й розвитку інноваційного суспільства, що відбувається на тлі пандемії та збройної агресії з боку Російської Федерації, більш конкурентною, успішною є високоосвічена й винахідлива людина. Така людина повинна мати креативні здібності, вміння та бажання навчатись і розвивати власний інтелект протягом усього життя.

Цей безперервний рух на шляху до самовдосконалення й наполегливого набуття відповідних фахових компетентностей є досить важливим процесом відтворення власного інтелектуального потенціалу, особливо в сучасних умовах. Адже від рівня відтворення інтелектуального потенціалу людини залежать якість та можливість організації

© Городянська Л. В., 2022

виробництва інноваційного суспільного продукту. Створення нового суспільного продукту забезпечує не лише функціонування господарства на рівні держави, галузі, підприємства, а й послідовне перетворення суспільного капіталу. Відтворення останнього являє собою циклічний процес його перетворення з однієї форми на іншу та повернення до вихідної точки з приростом. Тому дослідження структури інноваційного відтворення інтелектуального потенціалу людини в контексті поживавлення інноваційного розвитку на всіх рівнях економічної системи є актуальною науковою проблемою.

Процес організації досліджень, створення й упровадження інновацій передбачає використання науковим співтовариством сукупності засобів, ресурсів і пов'язаних із ними послуг. У сучасних умовах поживавлення інноваційної діяльності залежить від фінансової політики держави та організації ефективного відтворення підприємствами власних економічних ресурсів. На підставі прогнозів і розрахунків провідних наукових інституцій [1–5] та вчених (таких як Дж. Шумпетер [6], П. Друкер [7], Н. Брюховецька, І. Булеєв [8], В. Ковтунець, С. Лондар, С. Мельник, Е. Кастель-Бранко [9] та ін.), сформулюємо головний напрям дослідження – інноваційне відтворення інтелектуального потенціалу людини в контексті забезпечення інноваційного розвитку держави.

Визначальну роль у відтворенні відіграє виробництво, під час якого відбувається тісна взаємодія основних складових продуктивних сил – інтелектуального потенціалу людини та об'єктів необоротних мате-

ріальних і нематеріальних ресурсів. Відтепер вимоги до трудової діяльності людини, особливо до якості її інтелектуального потенціалу, істотно посилюються разом із вимогами до якості економічних ресурсів підприємства в процесі впровадження інновацій [10, с. 100]. Отже, розвиток інноваційної діяльності підприємств висуває додаткові вимоги до переліку ключових компетентностей фахівців. Задоволення сучасних потреб інноваційних підприємств потребує вдосконалення традиційної системи вищої освіти в Україні.

Огляд аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень [1], вебсайту Українського Інституту майбутнього [2], урядових порталів [3–4], доповіді Національної академії педагогічних наук України [5] і досліджень науковців [5–8; 10; 11] засвідчив необхідність пошуку можливостей зростання вітчизняної економіки та недовикористаного ресурсу у вигляді інноваційного відтворення інтелектуального потенціалу людини.

Тому головною метою цього дослідження є уточнення структури й показників інноваційного відтворення інтелектуального потенціалу людини в контексті розвитку інноваційної діяльності підприємства.

Досягнення окресленої мети передбачає:

- формування структури відтворення інтелектуального потенціалу людини та уточнення інноваційних засад відтворення;
- визначення факторів, способів і показників інноваційного відтворення такого потенціалу.

Організація відтворення інтелектуального потенціалу людини пов'я-

зана з освітніми інноваціями в контексті вдосконалення процесу навчання в закладах вищої освіти, підвищення якості засвоєння навчальної інформації та рівня підготовки конкурентоспроможних у сучасному світі фахівців і затребуваністю їх на підприємствах України.

Освітні інновації – це вперше створені, удосконалені або застосовані освітні, дидактичні, виховні, управлінські системи, які здатні істотно підвищити ефективність і результативність навчально-виховного процесу. Інноваційні форми організації навчального процесу нерозривно пов'язані із формуванням у закладі вищої освіти інноваційного середовища, застосуванням різноманітних інноваційних педагогічних методик для забезпечення розвитку творчого потенціалу особи, що навчається. Вітчизняні науковці, а саме В. Г. Кремень [11], В. І. Калін [12], О. В. Мельникова [13], Ю. М. Рашкевич [14], В. Б. Рогова, С. Л. Лондар [15], Б. Г. Чижевський [16] та ін., протягом останніх 10 років досліджували можливості впровадження якісних змін у сферу освіти в рамках реформування її системи.

Зокрема, В. І. Калін зауважує, що в умовах інноваційних змін у різних сферах суспільного життя особливої актуальності набуває нова парадигма ХХІ ст. – інноваційна, котра не протиставляє, а об'єднує, синергетизує з різними підходами й системами освіти [12]. Найперспективніші її тренди трактують освіту як формування наукової картини світу, культури, розумової діяльності; безперервне навчання; підготовку компетентного фахівця; утвердження «нового педагогічного мислення»; утілення суб'єкт-суб'єктного особистісно-орі-

єнтованого, людино-вимірного навчання; запровадження педагогіки співробітництва, педагогічної синергетики, толерантності тощо. Варто зазначити, що саме застосування суб'єктно-діяльнісного підходу в організації навчального процесу є досить важливим, оскільки такий підхід сприятиме активному залученню особистості до процесу навчання та перетворенню її з пасивного учасника на активного суб'єкта навчання [17].

О. В. Мельникова тлумачить інновації в системі вищої освіти як новостворені або вдосконалені конкурентні спроможності людини [13].

Загальносвітова тенденція інноваційного розвитку економіки вимагає від людини здатності продовжувати навчання й у процесі професійної діяльності, постійного якісного зростання власного інтелектуального потенціалу відповідно до концепції навчання впродовж усього життя (*life-long learning*) [18].

В Україні в рамках реалізації концепції безперервної освіти впродовж життя останніми роками набуває актуальності розвиток освіти дорослих як складової цілісної системи національної освіти. У Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні підкреслюється важливість усвідомлення «в українському суспільстві цінності освіти дорослих, її потенційних можливостей для особистісного й професійного зростання кожної людини» [5, с. 9, 13]. Саме тому було створено Концепцію освіти дорослих та розробляється законопроект «Про освіту дорослих».

З огляду на цей напрям реформування сфери науки і освіти в Україні та необхідність розвитку інноваційної діяльності, метою якої є забез-

печення підвищення конкурентоспроможності підприємств, постає нагальна потреба в набутті людиною низки професійно важливих рис. Відтепер посилюються вимоги до м'яких навичок (*soft skills*) у контексті володіння людиною соціальним і емоційним інтелектом. Разом із тим зростає попит на професійні риси людини, які пов'язані з її «цифровою спритністю» (*digital dexterity*), тобто навичками й бажаннями використовувати нові технології з метою покращення бізнес-результатів [19]. Отже, актуальними є прогнозування бажаного рівня відтворення інтелектуального потенціалу на підприємстві, оцінка впливу факторів та сукупності важливих фахових компетентностей людини.

Відтворення інтелектуального потенціалу може відбуватись екстенсивним чи інтенсивним шляхом (рис. 1).

Екстенсивний тип відтворення інтелектуального потенціалу людини є соціальним фактором природної зміни чисельності населення внаслідок народжуваності. Інтенсивний тип відтворення є сукупністю факторів,

що впливають на якість інтелектуального потенціалу, таких як соціальний, економічний, психологічний.

У цьому дослідженні екстенсивний тип відтворення інтелектуального потенціалу людини не береться до уваги, тому що відтворення за цим типом є досить довгим процесом. Воно триває понад 20 років і охоплює період від народження дитини, її дорослішання й становлення особистості. Цей процес включає вибір людиною власного життєвого шляху, час навчання та професійного зростання.

Згідно зі структурою (див. рис. 1), інноваційний напрям відтворення інтелектуального потенціалу є складовою інтенсивного типу відтворення й комплексним завданням, яке полягає в пошуку способів якісного збільшення такого потенціалу з метою підвищення рівня освіти, кваліфікації людини та відновлення її розумових і фізичних здібностей. Інноваційний напрям відтворення пов'язаний із інноваційною трансформацією підприємства й вимагає, крім іншого, залучення до виробничого процесу нових технологій, навичок і вмінь

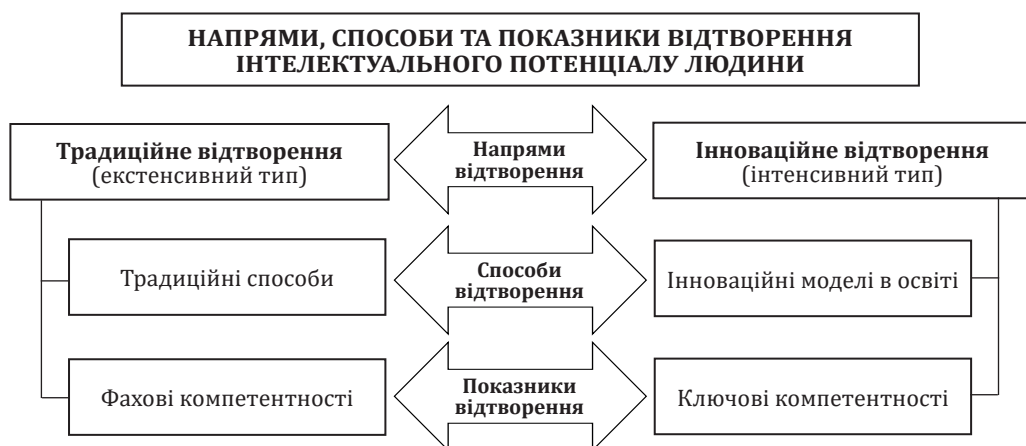

Рис. 1. Структура відтворення інтелектуального потенціалу людини
Побудовано автором за: [10; 20].

людини щодо їх засвоєння. Інтенсивний тип відтворення інтелектуального потенціалу персоналу доцільно здійснювати за трьома напрямками: у межах суб'єкта господарювання, поза його межами та завдяки заходам, що сприятимуть відновленню працездатності. Організація інноваційного відтворення пов'язана з господарською діяльністю підприємства й набуттям людиною ключових компетентностей у процесі підвищення її професійно важливих рис.

Основним товаром ринку нововведень (новацій) є результат наукової та науково-технічної діяльності людини, продукт інтелектуальної діяльності, на який поширюються авторські й аналогічні права, оформлені відповідно до вимог чинних міжнародних, державних, корпоративних та інших законодавчих і нормативних актів. Ринок нововведень формують наукові організації, заклади вищої освіти, тимчасові наукові колективи, науково-дослідні центри, самостійні лабораторії й управління, вітчизняні та зарубіжні новатори. Реформування системи освіти і науки в Україні відбувається з урахуванням філософії Європейського простору вищої освіти, яку визначено в комюніке Болонського процесу, та компетентнісного підходу.

Доречним є тлумачення дефініції «інновація» в освіті, наведене у праці Д. О. Барабася, Д. Джафарова та І. В. Шпака [21]. На думку авторів, інноваціями в освіті є «впровадження нових (в даний період часу і для даної території) методів, форм і підходів до передачі знань, формування вмінь і навичок у студентів» [21, с. 38]. Розвиток інноваційної діяльності в Україні в контексті забезпе-

чення підвищення конкурентоспроможності підприємств зумовлює загальну потребу в набутті людиною низки професійно-важливих рис. Так, Ю. М. Рашкевич поділяє компетентності на загальні й фахові. У рамках фахових (предметно-специфічних) і загальних компетентностей він виокремлює знання, розуміння, вміння та навички, здатності й цінності [14, с. 24–25].

За висновками аналітиків World Economic Forum, у 2020 р. до чільної десятки ключових компетентностей увійшли: уміння комплексно розв'язувати проблеми, критичне мислення, креативність, управління людськими ресурсами, навички ефективної взаємодії, емоційний інтелект, здатність приймати рішення, орієнтація на клієнта, уміння вести переговори, когнітивна гнучкість [22]. Зважаючи на їхні висновки, а також на вимоги до інтеграції України в Європейський дослідницький простір (ERA-UA) та розвитку в країні дослідницьких інфраструктур разом із потребою в поглибленні інноваційної діяльності на підприємствах, пропонується:

1. Організувати відтворення інтелектуального потенціалу людини з урахуванням інноваційної парадигми XXI ст., яка об'єднує п'ять інноваційних моделей в освіті: освіта як формування наукової картини світу, освіта як професіоналізація, освіта як формування культури розумової діяльності, освіта як підготовка до життя, концепція безперервної освіти.

2. Визначити й уточнити способи та показники інноваційного відтворення інтелектуального потенціалу персоналу.

3. Метою організації відтворення інтелектуального потенціалу людини

доцільно розробити модель, що дасть змогу оцінити приріст бажаних ключових компетентностей як сукупності показників його відтворення.

Модель зворотного зв'язку між способами й показниками інноваційного відтворення інтелектуального потенціалу людини в контексті розвитку інноваційної діяльності на підприємстві (мікрорівень) зображено на рис. 2. Відповідно до цієї моделі відбувається раціональний вибір способу інноваційного відтворення такого потенціалу.

Модель демонструє зворотний зв'язок між елементами системи, що допомагає оцінити якість відтворення інтелектуального потенціалу людини, тобто приріст бажаних ключових компетентностей, які формують сукупність показників його відтворення. Таким чином керівництво підприємства отримує схему вимірювання якості відтворення інтелектуального потенціалу людини після проходження нею професійної підготовки за обраною низкою клю-

чових компетентностей (показників інноваційного відтворення інтелектуального потенціалу) з використанням алгоритму системи прогностичного аналізу відтворюваних економічних ресурсів [20, с. 225–229]. Ключові компетентності людини є найбільш загальними здібностями та вміннями, котрі вона може набутися під час професійної діяльності й реалізувати в процесі розвитку інноваційної діяльності підприємства. Успішна організація інноваційних засад відтворення інтелектуального потенціалу людини на підприємстві, на нашу думку, пов'язана з такими ключовими та професійно важливими рисами, як лідерство, комунікативність, креативність, критичне мислення та ін. (рис. 3).

Визначимо сутність обраних як приклад ключових компетентностей.

Лідерство. Провідну роль в інноваційній діяльності відіграє лідерство, тобто становлення особистості, що є здатною до активної діяльності, відповідальності, самоосвіти, само-

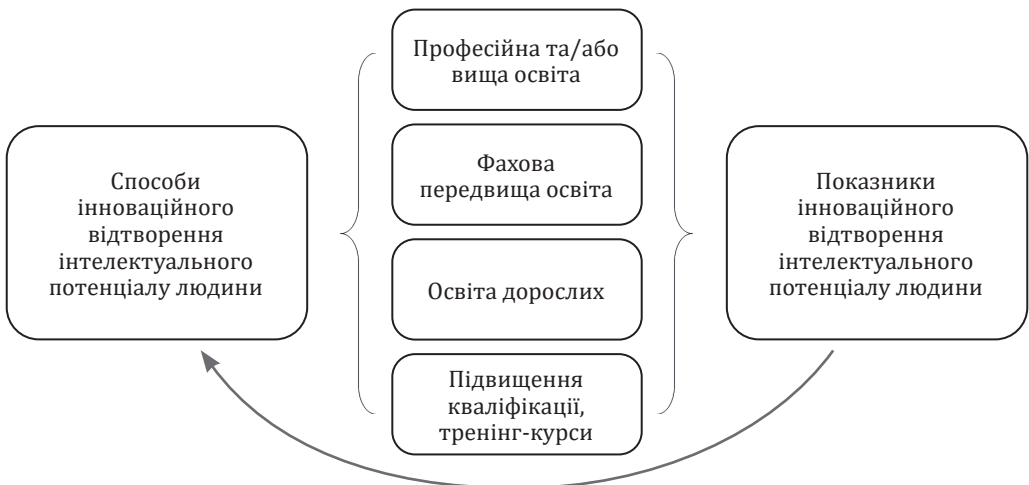

Рис. 2. Модель зворотного зв'язку між способами й показниками інноваційного відтворення інтелектуального потенціалу людини

Побудовано автором за: [20, с. 225–229].

Рис. 3. Основні ключові компетентності людини

Побудовано автором за: [23].

розвитку, самоствердження, самореалізації, а також є мобільною й конкурентоспроможною на ринку праці.

П. Друкер визначає цю компетентність як бачення [7]. На думку В. Шеклтона, ефективне лідерство часто компенсує брак матеріальних та інтелектуальних ресурсів [23, с. 14]. П. Сенге, А. Клейнер, Ш. Робертс зі співавторами зазначають: «Стратегія поведінки керівника проста – бути прикладом. Присвяти себе вдосконаленню власної особистості» [24, с. 14]. Дж. Фалоп, С. Лінстид, Р. Данфорд підкреслюють, що одноосібний стиль лідера й розв'язання ним усіх поставлених завдань мають відійти в минуле та поступитися ролі організатора розвитку колективної впевненості підлеглих у власних силах [25, с. 205].

Вважаємо, що в умовах інформаційного суспільства лідерство сприймається як вміння командної роботи, у межах котрої кожен учасник виконує вкрай важливу й необхідну роботу, а лідер є добрим виконавцем,

генератором ідей і організатором. Уміння працювати з людьми, особливо з урахуванням того, що багато з них із часом будуть ще більш високорозвинені, ніж сьогодні, залишатиметься важливим завданням.

Лідерство в освіті є суспільно-педагогічною детермінантою.

Комунікативність. Комунікація та робота в команді є необхідною умовою, особливо під час криз, які, на думку К. Маклафліна, пов'язані з ізолюваністю людей. Автор вважає, що основою для інновацій є взаємодія між людьми, що здатна інтегрувати їхню діяльність як єдиної команди. Р. Стогділ назвав комунікабельність і кооперативність (готовність до співробітництва) складовими лідерських рис [26]. Варто зазначити, що цифровізація суспільства зменшує взаємодію між людьми, котра є основою для інновацій. Комунікація й робота в команді особливо важливі в сучасному швидкоплинному світі, коли так багато різноманітних кризових явищ (політичних, економічних,

військових, соціальних), які великою мірою спричинені пандемією та ізолюваністю людей.

Креативність. Сутність креативності досить вдало визначена Я. А. Пономарьовим [27], який розглядає цю компетенцію з позиції психологічної властивості людини. Ця властивість полягає в інтелектуальній активності й чутливості (сензитивності) до побічних продуктів своєї діяльності. Загалом, це творчі здібності людини, що дають можливість створювати та втілювати в життя принципово нові ідеї.

Критичне мислення. У філософії категорія «мислення» характеризується як вищий ступінь людського пізнання, процес відображення об'єктивної дійсності. На думку С. Рубінштейна, мислення є пошуком і відкриттям нового, самостійним рухом до нових узагальнень. Вважаємо, що розвиток критичного мислення в сучасних умовах залежить від створення сприятливих педагогічних умов у закладах вищої освіти, вибору дидактичних форм (дистанційна, інтерактивна форма навчання, нелінійний процес навчання), методів, прийомів, засобів тощо.

Аналіз кривої Д. Аутора [28], яка відображає зміну зайнятості в галузях промисловості США протягом 1980–2005 рр. залежно від рівня кваліфікації працівників, дає підстави для цікавих висновків. Відповідно до цієї кривої, прогнозувалася тенденція зростання попиту з боку керівників підприємств та їх інтересу до набуття високопрофесійними працівниками низки ключових компетентностей. Динаміка розвитку інноваційної діяльності знаходить підтвердження цієї тенденції в су-

часних умовах і підкреслює важливість відтворення інтелектуального потенціалу висококваліфікованими працівниками. З огляду на це, на нашу думку, у закладі вищої освіти розвиткові критичного мислення тепер приділено замало уваги, попри те що ця компетенція за прогнозами на найближчі роки залишиться серед ключових.

Застосування нелінійного процесу навчання [29] вимагає ініціативної позиції студента, спонукаючи його діяти активно й самостійно. Тобто передбачає включення в навчальний процес суб'єктно-діяльнісного підходу [17], за якого особистість розглядається через категорії суб'єкта, волі, саморозвитку, цілісності, самоосвіти, самореалізації та самоактуалізації, а сам навчальний процес, його категорії (цілі, зміст, методи, форми, засоби) – як особистісно значимі, що є продуктом власного досвіду людини. Водночас діяльнісна домінанта дає змогу трактувати відтворення як процес підвищення якості інтелектуального потенціалу, що передбачає вибір напряду відтворення, тобто набуття людиною бажаних фахових компетентностей у контексті розвитку інноваційної діяльності на підприємстві.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити таке. За результатами дослідження сформовано структуру відтворення інтелектуального потенціалу людини та уточнено її інноваційні аспекти. Також уточнено способи й показники інноваційного відтворення інтелектуального потенціалу людини в контексті розвитку інноваційної діяльності підприємства. Прогнозування рівня інноваційного відтворення такого

потенціалу запропоновано здійснювати за показниками, що уособлюють ключові компетентності, серед яких лідерство, комунікативність, креативність, критичне мислення з використанням алгоритму системи прогностичного аналізу відтворюваних економічних ресурсів. Модель зворотного зв'язку між способами й показниками інноваційного відтво-

рення інтелектуального потенціалу людини уможливило передбачення бажаного рівня відтворення з урахуванням стратегії інноваційного розвитку підприємства.

Перспективою подальших досліджень є формування системи оцінювання показників інноваційного відтворення інтелектуального потенціалу людини.

Список використаних джерел

1. Про внутрішнє та зовнішнє становище України : аналіт. доп. Національного інституту стратегічних досліджень до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichno-go-poslannya-prezidenta-4> (дата звернення: 14.03.2022).
2. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. *Український Інститут майбутнього* : вебсайт. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата звернення: 14.03.2022).
3. Реформа освіти та науки. *Урядовий портал* : вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> (дата звернення: 14.03.2022).
4. Цілі сталого розвитку та Україна. *Урядовий портал* : вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina> (дата звернення: 14.03.2022).
5. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні : монографія / за заг. ред. В. Г. Кременя ; Нац. акад. пед. наук України. Київ : Конві Прінт, 2021. 384 с.
6. Шумпетер Дж. А. Теорія економічного розвитку (1911). 1934.
7. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения / пер. с англ. М. Котельниковой. М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. 288 с.
8. Брюховецька Н. Ю., Булеєв І. П. Ресурси і механізми інвестиційно-інноваційного розвитку промислових підприємств України. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1 (36). С. 11–25.
9. Ковтунець В. В., Лондар С. Л., Мельник С. В., Кастель-Бранко Е. Вимоги ринку праці України до освіченості працівників. *Освітня аналітика України*. 2021. № 4. С. 5–20. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2021-4-5-20>.
10. Городянська Л. В. Відтворення економічних ресурсів: інноваційний аспект. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1. С. 99–105. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).99-105](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).99-105).
11. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ : Грамота, 2005. 448 с.
12. Калинин В. И. Парадигмы образования в современной мировой педагогической практике. *Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи* : зб. матеріалів II Міжнар. наук. конф., м. Харків, 15–16 квіт. 2010 р. Харків : ХДАДМ, 2010. С. 44–46.

13. Мельникова О. В. Інновації у вищій освіті як чинник формування національної економіки знань. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер. : економіка*. 2014. Вип. 14. С. 16–27.

14. Рашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти : монографія. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2014. 168 с. URL: <https://iepor.org.ua/edu-docs/rashkevych-yu-2014.html>.

15. Рогова В. Б., Лондар С. Л. Управлінські індикатори розвитку освіти SOLID INFO як чинник підвищення ефективності державної освітньої політики. *Освітня аналітика України*. 2021. № 5. С. 5–17. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2021-5-5-17>.

16. Чижевський Б. Г. Науково обґрунтовані і відповідно профінансовані реформи сфери науки та освіти – запорука успішного розвитку держави. *Реформа освіти в Україні. Інформаційно-аналітичне забезпечення* : зб. тез III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 жовт. 2021 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2021. С. 28–31. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/Tezi_III-konf_2021-FINAL.pdf.

17. Городянська Л. В., Сизов А. І. Суб'єктно-діяльнісний підхід в організації підготовки військових фахівців у системі вищої освіти. *Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка* : тези доповідей учасників Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів, м. Київ, 24 квіт. 2020 р. Київ : Військ. ін-т КНУТІШ, 2020. С. 204–206.

18. The Oxford Handbook of Lifelong Learning / M. London (ed.). 1st ed. Oxford : Oxford University Press, 2001. 498 p.

19. Gartner (2018b). Gartner Top 10 Strategic Technology Trends for 2019 : Global Education Futures Report (2018) (дата звернення: 14.03.2022).

20. Городянська Л. В. Відтворювані економічні ресурси: теорія та методологія обліку і аналізу : монографія. Київ : КНЕУ, 2013. 259 с.

21. Барабась Д., Джафаров Д., Шпак І. Освітні інновації та їх імплементація в Україні. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. № 3. С. 35–54.

22. Ананьева Т. Десять компетенций, которые будут востребованы в 2020 году. URL: <http://tananyeva.com/desyat-kompetentsij-kotorye-budut-vostrebovany-v-2020-godu/> (дата звернення: 14.03.2022).

23. Шеклтон В. Психология лидерства в бизнесе. Спб. : Питер, 2003. 222 с.

24. Танец перемен: новые проблемы самообучающихся организаций / П. Сенге, А. Клейнер, Ш. Робертс и др. М. : Олимп-Бизнес, 2003. 624 с.

25. Fulop J., Linstead S., Dunford R. Leading and managing. *Management: a Critical Text*. South Yarra : Macmillan Business, 1999. P. 120–210.

26. Stogdill R. Handbook of Leadership: a survey of theory and reserch. N. Y. : Free Press, 1974. 613 p.

27. Пономарев Я. А. Психология творчества. *Тенденции развития психологической науки*. М., 1988. С. 21–25.

28. Коптелов А. К. Кривая Аутора – результаты цифровой трансформации. URL: <https://koptelov.info/krivaya-autora/> (дата звернення: 18.02.2022).

29. Гончаренко С. У. Формування нелінійного (синергетичного) мислення учнів. *Дидактика професійної школи*. 2012. № 2. С. 3–7.

Larysa Gorodianska

Ph. D. (Economics), Associate Professor, Corresponding Member of Academy of Economic Sciences of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, gorod_lv@knu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4482-1690>

STRUCTURE OF RECONSTITUTION OF THE HUMAN INTELLECTUAL POTENTIAL: INNOVATIVE ASPECT

Abstract. *The article proposes innovative approaches to the search for opportunities for the growth of human intellectual potential with a view to the effective implementation of innovations into the economic activities of enterprises. The structure of the reconstitution of the intellectual potential of a person has been formed in terms of directions, methods and indicators of reconstitution. The features of the development of the intellectual potential of a person by reconstitution of professionally important qualities in an extensive and intensive way are determined. It is argued that the intensive type of human reconstitution is an innovative approach related to the reconstitution of its intellectual potential. Such an approach to reconstituting the intellectual potential of a person will contribute to the organization of effective implementation of innovations in the economic activity of enterprises. It is substantiated that due to the reconstitution of the intellectual potential of a person, there is a revival of innovative development at all levels of the economic system. The expediency of choosing key competencies as indicators of an intensive type of reconstituting the intellectual potential of a person is substantiated. The article analyses a set of key human competencies, the main among which in terms of innovative development of the economic system are leadership, communication, creativity, and critical thinking. The acquisition of such competencies by a person, as an important component of the productive forces of the economic activity of an enterprise, gives it certain advantages. The article also offers a model of feedback between methods and indicators of innovative reconstitution of human intellectual potential. The model is based on the innovation paradigm of the 21st century. It proposes that the management of the enterprise has a choice within the framework of the innovative model in education among one of four areas: vocational and/or higher education; professional pre-higher education; adult education; advanced training based on the predictive quality of reconstituting the intellectual potential of a person. The feedback model makes it possible to evaluate the growth of the desired key competencies as a set of indicators for reconstituting the intellectual potential of a person and to make a rational choice of the method of innovative reconstitution. This will contribute to the effective use of human potential in order to actively involve it in the process of implementing the strategy of innovative development of the enterprise.*

Keywords: *reconstitution, human intellectual potential, innovation, model, structure of reconstitution, indicators of innovative reconstitution, key competencies.*

References

1. National Institute for Strategic Studies. (2020). *On the internal and external situation of Ukraine*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4> [in Ukrainian].
2. Ukrainian Institute of the Future. (2018). *Ukraine 2030E – a country with a developed digital economy*. Retrieved from <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> [in Ukrainian].

3. Government portal. (2022). *Reform of education and science*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> [in Ukrainian].
4. Government portal. (2022). *Goals of sustainable development and Ukraine*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina> [in Ukrainian].
5. Kremen, V. (Ed.). (2021). *National report on the state and prospects for the development of education in Ukraine*. Kyiv: Konvi Print [in Ukrainian].
6. Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development (1911)*.
7. Drucker, P. (2003). *Effective management. Economic tasks and optimal solutions*. Moscow: FAIR-PRESS [in Russian].
8. Bryukhovetska, N. & Buleev, I. (2019). Resources and mechanisms of investment and innovation development of industrial enterprises in Ukraine. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1 (36), 11-25 [in Ukrainian].
9. Kovtunets, V., Londar, S., Melnyk, S. & Castel-Branko, E. (2021). Requirements of the Ukrainian labor market to the level of education of employees. *Educational Analytics of Ukraine*, 4, 5-20. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2021-4-5-20>. [in Ukrainian].
10. Gorodianska, L. (2021). Reconstitution of the Economic Resources: Innovative Basis. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1(40), 99-105. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).99-105](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).99-105) [in Ukrainian].
11. Kremen, V. (2005). *Education and science in Ukraine – Innovative Basis. Strategy. Implementation. Results*. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
12. Kalin, V. (2010). Education paradigms in modern world pedagogical practice. *Social and Humanitarian Vectors of Pedagogy of Higher Education*, Proceedings of the 2nd International Scientific Conference. Kharkiv: KhDADM [in Russian].
13. Melnikova, O. (2014). Innovations in higher education as a factor in the formation of the national knowledge economy. *Collection of scientific works of the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Series: Economics*, 14, 16-27 [in Ukrainian].
14. Rashkevych, Yu. (2014). *The Bologna process and the new paradigm of higher education*. Lviv: Publishing House of Lvov Polytechnic. Retrieved from <https://iepor.org.ua/edu-docs/rashkevych-yu-2014.html> [in Ukrainian].
15. Rogova, V. & Londar, S. (2021). Prospects for the establishment of a system of educational management indicators (SOLID INFO) as a factor for improving the effectiveness of state education policy. *Educational Analytics of Ukraine*, 5, 5-17. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2021-5-5-17> [in Ukrainian].
16. Chizhevsky, B. (2021). Scientifically substantiated and accordingly funded reforms in the field of science and education are the key to successful development of the state. *Education Reform in Ukraine. Information and analytical support*, Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference. Kyiv: SSI "Institute of Educational Analytics". Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/Tezi_III-konf_2021-FINAL.pdf [in Ukrainian].
17. Gorodyanskaya, L. & Sizov, A. (2020, April 24). Subjective-activity approach to the organization of military specialists' training in the system of higher education. *Youth Military Science at Taras Shevchenko National University of Kyiv*, Abstracts of Papers of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of young scientists, adjuncts, listeners, cadets and students. Kyiv [in Ukrainian].
18. London, M. (Ed.). (2001). *The Oxford Handbook of Lifelong Learning*. Oxford: University Press.
19. Gartner (2018). *Gartner Top 10 Strategic Technology Trends for 2019 : Global Education Futures Report (2018)*.

20. Gorodianska, L. (2013). *Reconstitution the Economic Resources: theory and methodology of accounting and analysis*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
21. Barabas, D., Dzhafarov, D., & Shpak I. (2016). Educational innovations and their implementation in Ukraine. *Scientific Bulletin of Odessa National Economic University*, 3, 35-54 [in Ukrainian].
22. Ananyeva, T. (2020). *Ten competencies that will be in demand in 2020*. Retrieved from <http://tananyeva.com/desyat-kompetentsij-kotorye-budut-vostrebovany-v-2020-godu/> [in Russian].
23. Shackleton, V. (2003). *Psychology of Leadership in Business*. St. Petersburg: Peter [in Russian].
24. Senge, P. et al. (2003). *Dance of Change: New Challenges for Learning Organizations*. Moscow: Olimp-Bizness [in Russian].
25. Fulop, J., Linstead, S. & Dunford, R. (1999). Leading and managing. *Management: a Critical Text*, 120-210. South Yarra: Macmillan Business.
26. Stogdill, R. (1974). *Handbook of Leadership: a survey of theory and reserch*. New York: Free Press.
27. Ponomarev, Ya. (1988). Psychology of creativity. *Trends in the development of psychological science*, 21-25 [in Russian].
28. Koptelov, A. (2022). *Autor's Curve - Results of Digital Transformation*. Retrieved from <https://koptelov.info/krivaya-autora/> [in Russian].
29. Goncharenko, S. (2012). Formation of non-linear (synergetic) thinking of students. *Didactics of the professional school*, 2, 3-7 [in Ukrainian].

Горна М. О.

кандидат економічних наук, науковий співробітник сектору організації автоматизованого збору статистики відділу адміністрування освітніх інформаційних систем ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, gornamarinaoleks@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6011-5753>

Пронь Н. Б.

кандидат економічних наук, учений секретар ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, n_gnativ@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9413-8793>

НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ ТА ЗА ЇЇ МЕЖАМИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей організації освітнього процесу в Україні та за її межами у зв'язку з неспровокованим і невиправданим, широкомасштабним військовим вторгненням російської федерації на територію України. Розглянуто основні виклики та нагальні потреби, які постали перед вітчизняною освітою в умовах запровадження правового режиму воєнного стану. У результаті аналізу сучасного стану функціонування мережі закладів освіти в Україні з'ясовано, що понад 1500 із них зазнали руйнувань унаслідок зазначеного вторгнення. Окреслено масштаби вимушено переміщених осіб і біженців, котрі, рятуючись від війни, змушені були залишати домівки й шукати притулок за кордоном. Розглянуто можливості реалізації права на освіту як в Україні, так і в країнах, що приймають біженців із неї. Зроблено акцент на діях Уряду України, команди Міністерства освіти і науки України, європейських країн та партнерських організацій, спрямованих на створення безпечних умов для забезпечення безперервності освітнього процесу, використання методів дистанційного навчання, надання психосоціальної підтримки та ін. Встановлено, що вимушено переміщені школярі й студенти в країнах ЄС мають можливість долучитися до навчання в місцевих школах, у деяких країнах діють спрощені умови вступу для українських абітурієнтів до закладів вищої освіти, функціонують безкоштовні курси вивчення іноземної мови для дітей і дорослих тощо.

Ключові слова: безперервність освітнього процесу, інформаційно-цифрова компетентність, освіта за кордоном, російсько-українська війна, інтеграція в європейський освітній простір.

JEL classification: I20, I28

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-112-127.

У 2020 р. перед освітянською спільнотою всіх без винятку країн світу постали безпрецедентні виклики щодо організації освітнього процесу, пов'язані з поширенням гострої респіраторної хвороби, спричиненої

коронавірусом SARS-CoV-2. Пандемія COVID-19 і необхідність організації освітнього процесу в умовах карантинних обмежень прискорили процеси цифрових трансформацій, а перехід на дистанційне навчання став

© Горна М. О., Пронь Н. Б., 2022

каталізатором покращення цифрових навичок та цифрової грамотності практично всіх учасників навчального процесу.

Здавалося, коронавірусна інфекція – найбільший виклик для людства на початку XXI ст. через високий рівень смертності й значний негативний вплив на економіку, однак для українського суспільства справжнім шоком виявилось неспровоковане та невинуватене, широкомасштабне військове вторгнення російської федерації (далі – рф) на територію нашої країни 24 лютого 2022 р., що стало кульмінацією гібридної війни, яку росія розв'язала проти України ще у 2014 р. Російські загарбники жорстко вбивають українське населення (зокрема, на початок травня 2022 р. від їхніх рук загинуло щонайменше 220 дітей, понад 400 зазнали поранень), цілеспрямовано знищують українську державність і мову, історичну й культурну спадщину, важливі інфраструктурні об'єкти тощо.

За таких складних і безпрецедентних обставин усі структурні елементи суспільства, чільне місце серед яких посідає система освіти й науки України, змушені були адаптуватися до життя в умовах правового режиму воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX. Серед першочергових кроків, передбачених вітчизняною освітньою політикою, – забезпечення організації навчального процесу, а отже, надання освітніх послуг здобувачам освіти в Україні, а також вимушено переміщеним дітям за кордоном. Окреслена проблематика потребує комплексного аналізу функціонування системи

освіти в умовах воєнного стану, що зумовлює актуальність цієї статті.

Низка вітчизняних та іноземних науковців досліджують проблему військової агресії рф в Україні ще від її початку у 2014 р., зокрема А. Барбашин, Х. Тоберн [1], Дж. Берзінш [2], Ю. Офіцинський [3], В. Мороко [4]. Питанням підтримки економіки й безпеки країн світу у зв'язку з російським військовим вторгненням присвячено праці Д. Клоуза, Дж. Бірсака, С. О'Ліра та Й. Йоханнесона [5–7]. Різні аспекти організації освітнього процесу в умовах війни вивчались як у XX ст. [8; 9], так і тепер, зокрема проблеми внутрішньо переміщених осіб, біженців та особливості їх навчання [10–15].

Повномасштабне вторгнення рф в Україну грубо порушує міжнародне право та Статут ООН, таким чином, підриваючи європейську й глобальну стабільність і безпеку. На сьогодні 114 країн підписали Декларацію про безпеку шкіл (*Safe Schools Declaration*), до якої Україна офіційно приєдналася у 2019 р., ставши 100-ою країною-підписантом [16]. Вказаний документ – це міжурядове політичне зобов'язання щодо захисту учнів, студентів, викладачів, шкіл і університетів під час збройного конфлікту та підтримки продовження освіти під час війни. Схвалюючи Декларацію, держави-підписанти зобов'язуються відновити доступ до безпечної освіти й розвивати освітні системи, що є чутливими до конфліктів. Так, до пріоритетних завдань реалізації Декларації належать: відновлення освітньої інфраструктури, психологічна реабілітація учнів, батьків і вчителів, проведення тренінгів з безпеки й охорони здоров'я

та ін. З огляду на це 4 серпня 2021 р. Кабінет Міністрів України затвердив план заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл, у межах якого створено відповідні умови для забезпечення реалізації права на освіту та формування безпечного освітнього середовища в період збройного конфлікту на Сході України [17]. На рис. 1 наведено шість ключових компонентів для реалізації плану заходів Декларації про безпеку шкіл в Україні. Зауважимо, що через широкомасштабне вторгнення РФ зазначений план заходів потребує актуалізації й імплементації в межах усієї території нашої країни на офіційному рівні. Варто також врахувати той факт, що для відновлення зруйнованої чи пошкодженої освітньої інфраструктури необхідно залучити зовнішні фінансові ресурси.

Мережа закладів освіти в Україні є досить розгалуженою та налічує:

15 456 закладів дошкільної освіти (станом на 01.01.2022); 13 991 заклад загальної середньої освіти (на 05.09.2021); 1351 заклад позашкільної освіти (на 01.01.2022); 695 закладів професійної (професійно-технічної) освіти (на 01.09.2021); 252 заклади фахової передвищої освіти і 432 заклади вищої освіти (на 10.02.2022). Упродовж останніх років на основі передової практики освітніх трансформацій у країнах ЄС проведено низку освітніх реформ щодо оптимізації вітчизняних закладів освіти, спрямованих насамперед на підвищення їх спроможності й поліпшення якості надання освітніх послуг. Однак освітня інфраструктура стала мішенню російських окупантів, адже протягом 70 днів вторгнення агресора в Україну понад 1500 закладів освіти зазнали руйнувань, зокрема 1420 закладів було пошкоджено, а 102 заклади – повністю зруйновано

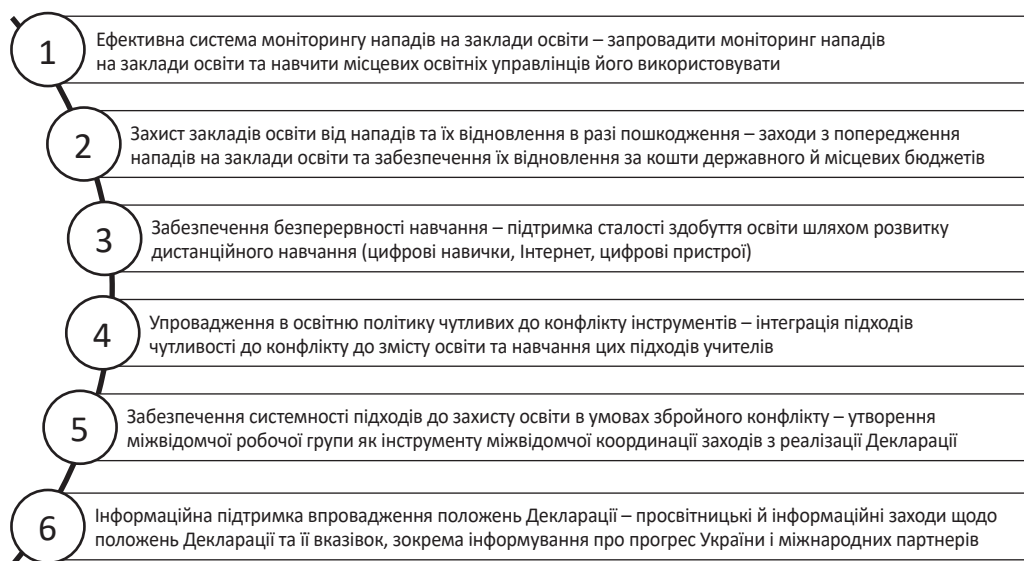

Рис. 1. Ключові компоненти плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл в Україні

Складено авторами за: [17].

(станом на 04.05.2022). У розрізі освітніх рівнів найбільша частка руйнувань освітньої інфраструктури припадає на заклади загальної середньої (загалом 707 шкіл) і дошкільної освіти (592 дитячих садки), що перевищує 85 % загальної кількості пошкоджених та зруйнованих закладів освіти (табл. 1).

У регіональному розрізі наймасштабніші руйнування освітньої інфраструктури (84,5 %) зафіксовано на територіях, на яких ведуться (велися) активні бойові дії, а саме в Харківській і Донецькій областях, а також у Луганській, Миколаївській, Чернігівській та Київській областях (табл. 2).

Таблиця 1

Кількість пошкоджених і зруйнованих закладів освіти в Україні у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України (станом на 04.05.2022), од.

Заклади освіти	Пошкоджено	Зруйновано	Загалом
Дошкільної	526	66	592
Загальної середньої	683	24	707
Спеціалізованої	16	3	19
Позашкільної	19	1	20
Професійної (професійно-технічної)	89	6	95
Фахової передвищої	53	1	54
Вищої	34	1	35
Разом	1420	102	1522

Складено авторами за: [18].

Таблиця 2

Кількість пошкоджених і зруйнованих закладів освіти в Україні у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України в регіональному розрізі (станом на 04.05.2022), од.

Регіон	Пошкоджено	Зруйновано	Загалом
АР Крим	0	0	0
Вінницька обл.	13	0	13
Волинська обл.	0	0	0
Дніпропетровська обл.	13	0	13
Донецька обл.	329	1	330
Житомирська обл.	77	1	78
Закарпатська обл.	0	0	0
Запорізька обл.	9	18	27
Івано-Франківська обл.	0	0	0
Київська обл.	113	3	116
Кіровоградська обл.	1	0	1
Луганська обл.	128	6	134
Львівська обл.	1	0	1
Миколаївська обл.	123	7	130
Одеська обл.	6	0	6
Полтавська обл.	0	0	0
Рівненська обл.	2	0	2
Сумська обл.	45	1	46
Тернопільська обл.	0	0	0
Харківська обл.	320	51	371

Регіон	Пошкоджено	Зруйновано	Загалом
Херсонська обл.	63	4	67
Хмельницька обл.	1	0	1
Черкаська обл.	14	0	14
Чернівецька обл.	0	0	0
Чернігівська обл.	120	10	130
м. Київ	76	0	76

Примітка. АР Крим, окремі регіони Донецької та Луганської областей мають статус тимчасово окупованих територій з 2014 р.

Складено авторами за: [18].

На тлі повномасштабного російського вторгнення багатьом українцям довелося залишити свої домівки та евакуюватись у більш безпечні регіони України або виїхати за кордон. У Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб¹ на початку травня 2022 р. було зареєстровано 3,4 млн українських переселенців, зокрема понад 2 млн осіб вимушено перемістилися після впровадження воєнного стану 24 лютого 2022 р., решта – ще у 2014 р. унаслідок тимчасової окупації АР Крим, окремих регіонів Донецької й Луганської областей. І це лише офіційна статистика, реальна чисельність переселенців значно більша. Так, за оперативною інформацією Міжнародної організації з міграції, тільки впродовж першого місяця війни майже 6,5 млн українців залишили своє постійне місце

проживання та переїхали до інших регіонів країни; на сьогодні ця цифра зросла до 7,7 млн осіб [19], серед яких щонайменше 2,5 млн дітей. У регіональному розрізі найбільша частка внутрішньо переміщених осіб (ВПО) переїхала до західних областей України: лідерами за чисельністю ВПО, за даними облдержадміністрацій, є Львівська, Івано-Франківська та Закарпатська області.

Разом із тим зафіксовано масштабну хвилю міграції українського населення за кордон. Згідно з інформацією Управління верховного комісара ООН у справах біженців, унаслідок широкомасштабної збройної агресії рф понад 5,8 млн українських громадян перетнули державний кордон (90 % біженців² становлять

¹ Внутрішньо переміщена особа – це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII).

² Біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань (Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 № 3671-VI).

жінки та діти), однак понад чверть українців (1,5 млн осіб) уже повернулися. На рис. 2 зображено динаміку чисельності біженців, що виїхали за межі України від початку російського вторгнення. Як бачимо, у перший день війни, 24 лютого, Україну залишили 30 869 осіб і з кожним днем ця цифра зростала, перетнувши позначку 100 тис. осіб на 9-й день війни (4 березня), після чого зафіксовано найвищий показник перетину кордону біженцями (140 877 осіб на 11-й день війни, тобто 6 березня). Після цього міграційні потоки стали поступово спадати, але із хвилюваними коливаннями, й на початку травня число біженців перебувало в межах 26–16 тис. осіб. Заважимо, що такі масштабні переміщення українських громадян можуть мати довгострокові негативні наслідки для соціально-економічного розвитку суспільства [20].

Сусідні країни прийняли досить багато біженців: найбільша частка вимушено переміщених українців у розрізі країн-сусідів прибула до Польщі й Румунії, найменша – до

Словаччини та Білорусі (рис. 3). Слід звернути увагу, що, за інформацією Міністерства закордонних справ України, російські окупанти примусово вивозять українських громадян за кордон. Так, станом на 9 травня 2022 р. примусово депортовано з тимчасово окупованих територій України до РФ понад 1 млн українців, у т. ч. майже 250 тис. дітей [22].

Війна має руйнівний вплив на 7,5 млн дітей України. У зв'язку з повномасштабним вторгненням країни-агресора Міністерство освіти і науки України рекомендувало всім закладам освіти припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні (з 28 лютого по 11 березня 2022 р.). З 14 березня навчальний процес відновлено в дистанційному форматі (крім дошкільних закладів), однак тільки в тих регіонах України, де це було безпечно. За оперативною інформацією МОН, станом на 9 травня 2022 р. у 14 областях освітній процес у закладах загальної середньої освіти відбувається в дистанційному режимі; у 5 областях – у дистанційній формі, частково канікули або призупинено.

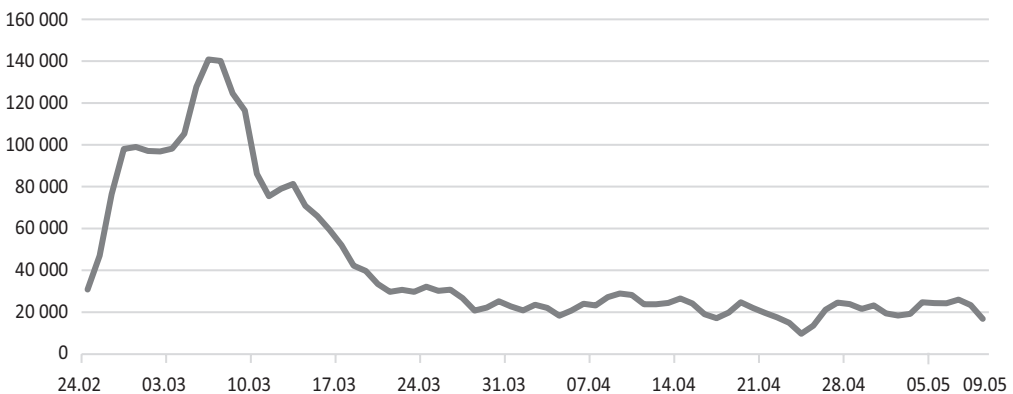

Рис. 2. Динаміка чисельності біженців із України за період з 24 лютого по 9 травня 2022 р., осіб

Побудовано авторами за: [21].

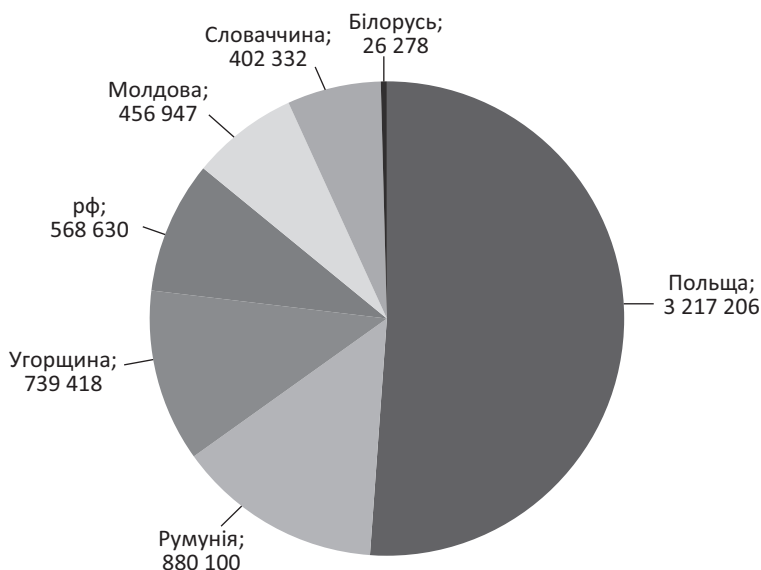

Рис. 3. Чисельність біженців із України до сусідніх країн
(станом на 08.05.2022), осіб

Побудовано авторами за: [21].

пинено; у 4 областях – дистанційно, частково змішано та очно; у 2 областях – у дистанційному форматі, частково змішано чи канікули, частково призупинено навчання. Так, станом на 4 травня 2022 р. дистанційне навчання організовано у 12 500 ЗЗСО, а чисельність здобувачів, залучених до цієї форми навчання, становить 3,7 млн осіб (майже 90 % українських школярів).

У зв'язку з введенням в Україні воєнного стану Офіс Президента України, профільні державні структури, команда МОН у співпраці з громадськими організаціями й міжнародними партнерами запустили цілу низку корисних ресурсів як для дорослих, так і для дітей, наприклад дистанційні платформи для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й достовірної інформації. Зокрема, функціонує дитячий онлайн-садок НУМО з відеозаняттями для дітей ві-

ком від 3 до 6 років, випуски доступні до перегляду на YouTube-каналах МОН і ЮНІСЕФ; реалізується освітній проєкт «Навчання без меж» на українських телеканалах та платформах онлайн-телебачення; дистанційні школи надають безкоштовний доступ до навчання, видавництва – доступ до книг, у т. ч. у мобільних додатках, на ТБ-платформах доступні відео-уроки; створено Всеукраїнський онлайн-розклад для учнів 1–11-го класів і платформу «Всеукраїнська школа онлайн», яка містить відео-уроки, конспекти, тестові завдання; також розроблено мобільний застосунок [23]. Цікаво, що за період функціонування Всеукраїнського онлайн-розкладу, а саме з 14 березня 2022 р., ним скористалися понад 80 тис. разів (станом на початок травня 2022 р.), а найбільше користувачів було з України (понад 60 тис. кліків), Польщі (понад 4 тис. кліків)

та Німеччини (понад 1 тис. кліків). Загалом платформа «Всеукраїнська школа онлайн» використовується в більш ніж 120 країнах світу.

Не менш важливу роль під час війни відіграє підтримка психічного здоров'я та психосоціальний супровід усіх без винятку учасників освітнього процесу. З огляду на це в межах співпраці МОН із партнерами організовано щоденні онлайн-зустрічі із сертифікованими психологами Асоціації інноваційної та цифрової освіти; за підтримки МОН дитячі психологи підготували серію інформаційних матеріалів «Психологічна турбота від Світлани Ройз»; ініційовано проєкт психологічної підтримки «ПОРУЧ»; розроблено й запущено телеграм-канали «Підтримай дитину» та «Подбай про себе», а також чат-бот «Дитина не сама» тощо. На вебсайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» розміщено відповідні матеріали для використання в роботі під час військових дій, де постійно оновлюється інформація про найкращі практики психолого-педагогічного супроводу та підтримки учасників освітнього процесу в умовах військових дій і збройних конфліктів, особливості надання соціально-психологічної допомоги постраждалим від насильства тощо [24]. Крім того, ЮНІСЕФ співпрацює з Україною й державами, що схвалили Декларацію про безпеку шкіл, щоб повернути дітей до навчання, надаючи психосоціальну підтримку, у т. ч. можливості неформального навчання [25].

Успішними проєктами команди МОН виявилися Телеграм-бот Info Science Bot та освітній чат-бот EducationUaBot. Info Science Bot був запущений 19 березня 2022 р. із

метою оперативного інформування про актуальні можливості й новини для науковців, інноваторів, стартапів та за майже два місяці свого функціонування об'єднав понад 3 тис. осіб. EducationUaBot, презентація якого відбулася 17 квітня 2022 р., розроблено в межах Швейцарсько-українського проєкту DECIDE задля надання інформації щодо специфіки онлайн-навчання в Україні, пошуку закладів освіти за кордоном, відновлення документів про освіту тощо (станом на 6 травня 2022 р. у чат-боті авторизовано близько 25 тис. користувачів).

Українські діти та молодь, котрі рятуються від війни за кордоном, також мають змогу продовжувати навчання з використанням цифрових технологій, а отже, отримати психологічну підтримку онлайн. Так, на тлі російського вторгнення було ініційовано й запущено Міжнародну українську школу (МУШ) МОН, у якій можуть отримувати освітні послуги всі діти, що перебувають за кордоном, а також ті, котрі мешкають на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополя. У межах цього проєкту здобувачі освіти можуть продовжити навчання екстерном та отримати документ про освіту державного зразка, після чого продовжити навчання в закладах вищої освіти України або за кордоном [26].

У зв'язку з введенням в Україні правового режиму воєнного стану та враховуючи факт агресивності російських військових і терористичних угруповань до національної системи освіти й науки, Верховна Рада України 24 березня 2022 р. ухвалила законопроєкт № 7132 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України в сфері освіти», який скасовує проведення державної підсумкової атестації, зовнішнього незалежного оцінювання, єдиного вступного іспиту, єдиного фахового вступного випробування як конкурсного критерію доступу до освітніх послуг виключно у 2022 р. Забезпечення максимальної безпеки учасників освітнього процесу, збереження студентського контингенту, національного інтелектуального потенціалу, стимулювання до навчання в Україні – ключові аргументи внесених змін у цьогорічний вступний кампанії [23]. З огляду на зазначене прийом на навчання для здобуття вищої освіти у 2022 р. буде здійснюватися на основі складання Національного мультипредметного тесту (НМТ) із використанням комп'ютерних технологій (НМТ містить три блоки завдань з української мови, математики та історії України). Важливо, що для вступників, які через війну змушені були виїхати за межі України, створюються відповідні умови для організації й проведення НМТ, магістерського тесту навчальної компетентності та магістерського комплексного тесту у відповідних країнах-реципієнтах.

Багато країн, що приймають українських біженців, поряд із наданням гуманітарної допомоги та прихистку створюють умови для інтеграції дітей і молоді з України до місцевих закладів освіти. Наприклад, у Польщі в межах програми «Solidarni z Ukrainą» («Солідарні з Україною») Варшавський університет спільно з міжвузівським Центром інформатизації в Польщі розробили й запустили вебплатформу, за допомогою якої українці можуть розпочати чи продовжити навчання або роботу в

польських ЗВО; університети Німеччини пропонують українським абітурієнтам спрощену систему вступу, за якої наявність документів про освіту є необов'язковою.

Зауважимо, що з метою підтримки українських біженців і пришвидшення мовної інтеграції Європейський центр сучасних мов при Раді Європи розробив сайт для переселенців із України. Зокрема, на цьому сайті розміщено спеціально розроблені матеріали, що сприятимуть адаптації дітей до нового середовища та шкіл. Разом із тим на цій платформі дорослі люди теж можуть знайти корисні ресурси, розроблені в межах проєкту Ради Європи Linguistic Integration of Adult Migrants (LIAM) («Лінгвістична інтеграція дорослих мігрантів»).

Окрім того, діють ресурси PAESIC для вчителів і керівників шкіл. PAESIC (акронім від Pedagogical Approaches for Enhanced Social Inclusive in the Classroom) – це проєкт Erasmus+, призначений для підтримки вчителів початкової школи щодо покращення соціальної інтеграції в класі, особливо учнів-біженців та мігрантів. Підтримка новоприбулих дітей-мігрантів у оволодінні мовою відбувається разом із подальшим збереженням володіння української мови для успішного розвитку, навчання й інтеграції. Ці процеси є частиною внутрішньоєвропейської мобільності, міжнародної міграції та глобалізації.

Так, на платформі School Education Gateway запроваджено курси підвищення кваліфікації для підтримки психічного здоров'я й благополуччя дітей-біженців у школі (квітень 2022 р.); курси підвищення кваліфікації для вчителів щодо інтеграції

новоприбулих біженців у школи (травень 2022 р.); вебінари з питань дошкільної освіти та догляду й біженців (липень 2022 р.); курс підвищення кваліфікації для вчителів щодо залучення до уроків осіб, котрі не є носіями мови (вересень 2022 р.). Функціонує онлайн-спільнота eTwinning для працівників школи (вчителів, завучів, бібліотекарів та ін.) із метою підтримки українських вчителів і учнів, зокрема за допомогою спеціальних дискусійних груп з інтеграції мігрантів та біженців у школи, а також шляхом спільної солідарності й підтримки українських вчителів і учнів. У багатьох країнах завершено роботу над змінами в законодавстві, що дають змогу приймати студентів українських ЗВО у спрощеному порядку та надавати матеріальну підтримку у вигляді допомоги й стипендій [27; 28].

Отже, держави-члени ЄС забезпечили досить швидку реакцію на існуючі виклики щодо реалізації права на освіту українських дітей-біженців завдяки скоординованим діям, можливостям міжнародних програм та доступу до освітнього онлайн-контенту. Так, 200 млн євро з бюджету програми Еразмус+ на 2027 р. перерозподілено на 2023 р. для надання підтримки українським студентам і викладачам, а 25 млн євро спрямовано на стипендії для українських дослідників через нову ініціативу за програмою імені Марії Склодовської-Кюрі MSCA4Ukraine. Це дасть змогу 200 дослідникам протягом двох років продовжувати свої дослідження в університеті держави-члена ЄС або країни, що є асоційованим членом, у програмі Horizon Europe [23; 29].

Таким чином, усі цивілізовані країни світу, провідні міжнародні (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку та ін.) і громадські організації на знак солідарності з Україною в різний спосіб надають їй підтримку й фінансову допомогу. Разом із тим міжнародні партнери наголошують на важливості та необхідності продовження навчання українських дітей, зважаючи на наслідки травматичних подій і поточних проблем у нашій країні, та акцентують на необхідності додаткової підтримки учнів. Так, задля підтримки залучення, добробуту й нових освітніх досягнень дітей ООН, ЮНЕСКО та багато інших організацій і фондів надають професійний навчальний контент на основі передової практики освіти для дітей-переселенців, а також створюють корисні вебресурси й інструменти (наприклад, на вебсайті Департаменту освіти Ради Європи створено спеціальну вебсторінку Education in time of crisis; Рада Європейської асоціації університетів схвалила комплекс заходів для допомоги українському сектору вищої освіти тощо) [20; 21; 25; 30–36].

Водночас країни світу надають допомогу українцям, а діти, котрі перебувають за кордоном, забезпечені всім необхідним для продовження навчання як в Україні (дистанційно), так і за кордоном (традиційна форма). Уряди країн, педагоги й психологи роблять усе, щоб українські діти могли продовжувати навчання та успішно розвиватись у сприятливих умовах, зустрічаючи нових друзів і звикаючи до нового життєвого досвіду. Так, залучення

українських біженців до освіти відбувається шляхом навчання в школах, функціонування безкоштовних курсів вивчення мови для дітей і дорослих, надання доступу до освітніх онлайн-ресурсів. Наразі працюють групи освітньої солідарності Євросоюзу для України, де країни-члени ЄС знаходять вчителів для учнів-біженців. Тривають консультації між Єврокомісією та представниками міністерств освіти й зацікавлених організацій щодо сприяння включення дітей і молоді з України в навчання, зокрема забезпечується інклюзивність систем освіти й навчання в ЄС та визнання кваліфікацій українських школярів для доступу до вищої освіти й ринку праці [27].

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків. Війна в Україні призвела до численних жертв серед мирного населення та руйнування цивільної інфраструктури, змушуючи людей залишати свої домівки в пошуках безпеки, захисту й допомоги. За підрахунками ООН, чисельність вимушено переміщених осіб сягнула майже 14 млн українців, щонайменше 5,8 млн із яких виїхали за кордон (переважно діти та жінки). У цей скрутний час український уряд доклав максимум зусиль для забезпечення нагальних потреб населення, серед яких реалізація права на освіту, адже без доступу до освіти українські діти й молодь, що живуть в умовах збройного конфлікту, виростуть без навичок, необхідних для того, щоб у майбутньому зробити свій внесок у відновлення країни та економіки.

Право на освіту забезпечується відкритістю для українських дітей європейського освітнього простору та освітніх можливостей у країнах ЄС, адже Україна – європейська держава, котра тримає стратегічний курс на набуття повноправного членства в ЄС. Низка міжнародних організацій уже надали вагому підтримку для функціонування системи освіти й науки України в умовах воєнного стану, наразі обговорюються та розробляються нові напрямки для поглиблення співпраці з метою надання якісних освітніх послуг не лише дітям у межах України, а й дітям-переселенцям за кордоном. Таким чином, попри активні бойові дії та агресію РФ, в Україні організовано й забезпечено безперервність освітнього процесу, створено безпечні умови для навчання та викладання за допомогою використання цифрових інструментів дистанційного навчання, розроблено спеціальні вебресурси й платформи з метою психологічної підтримки учасників освітнього процесу, надано пропозиції з організації інклюзивного навчання під час війни, розроблено методичні рекомендації для проведення бесід із учасниками освітнього процесу з питань уникнення враження мінами та вибухонебезпечними предметами, поведінки в надзвичайній ситуації тощо.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні міжнародного досвіду адаптації до освітнього процесу дітей і педагогів у країнах ЄС, а також окресленні напрямів співпраці вітчизняних і зарубіжних закладів освіти.

Список використаних джерел

1. Barbashin A., Thoburn H. Putin's brain: Alexander Dugin and the philosophy behind Putin's invasion of Crimea. *Foreign Affairs*. 2014. No. 31. P. 1-6.
2. Berzins J. Russia's new generation warfare in Ukraine: implications for Latvian defense policy. *Policy Paper*. 2014. No. 2. URL: www.naa.mil.lv/~media/NAA/AZPC/Publikacijas/PP%2002-2014.ashx.
3. Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 312 с. URL: <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/vijna2014.pdf>.
4. Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки) / за ред. В. Мороко ; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріж. нац. ун-т, Іст. ф-т, Запоріж. облдержадміністрація, Департамент культури, туризму, національностей та релігій. Вип. 1. Київ : К.І.С., 2015. 176 с.
5. Clowes D. The economic and security challenges facing NATO's EU member states : monografia, Special Series 152. Cracow University of Economics Press, 2018.
6. Biersack J., O'Leary S. The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy. *Eurasian Geography and Economics*. 2014. No. 55 (3). P. 247-269.
7. Johannesson J., Clowes D. Energy Resources and Markets – Perspectives on the Russia–Ukraine War. *European Review*. 2022. No. 30 (1). P. 4-23. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1062798720001040>.
8. Woody T. War and Education. *Bulletin of the American Association of University Professors (1915-1955)*. Vol. 31, No. 4 (Winter, 1945). P. 587-605.
9. Dent H. C. Education in Transition: A Sociological Study of the Impact of War on English Education, 1939-1943. P. XI, 244. N. Y. : Oxford University Press, 1944. P. 211-212. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271624423600170>.
10. Education, Conflict and Reconciliation: International Perspectives / ed. by Fiona Leach and Máiréad Dunne. Bern : Peter Lang Publishing, 2007. 360 p.
11. War and Education. Leiden, The Netherlands: Brill | Schöningh, 2022. DOI: <https://doi.org/10.30965/9783657791965>.
12. Manal A. A. G. The Role of Spirituality and Resilience after the War Experience among Yemeni Refugee Students in the KSA: A Qualitative Method Approach. *International Journal of Evaluation and Research in Education*. 2022. Vol. 11, No. 3, September.
13. Education at War: The Fight for Students of Color in America's Public Schools / A. I. Ali, T. L. Buenavista (eds.). Fordham University Press, 2018. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt2204ppp>.
14. The psychological and medical sequelae of war in Central American refugee mothers and children / C. J. Locke, K. Southwick, L. A. McCloskey, M. E. Fernández-Esquer. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*. 1996. No. 150 (8). P. 822-828.
15. ДНУ «Інститут освітньої аналітики» : вебсайт. URL: <https://iea.gov.ua/>.
16. The Safe Schools Declaration. URL: <https://ssd.protectingeducation.org/>.
17. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл : розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 898-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text>.
18. Освіта під загрозою. URL: <https://saveschools.in.ua/>.
19. International Organization for Migration. URL: <https://ukraine.iom.int/>.
20. War in Ukraine: Support for children and families / UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/emergencies/war-ukraine-pose-immediate-threat-children>.
21. The Operational Data Portal (ODP) UNHCR. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

22. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : вебсайт. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/>.
23. Міністерство освіти і науки України : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.
24. Матеріали для використання в роботі під час воєнних дій / ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». URL: <https://imzo.gov.ua/psychologichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voiennykh-diy/>.
25. The Safe Schools Declaration and Guidelines on Military Use. URL: <https://ssd.protectingeducation.org/safe-schools-declaration-and-guidelines-on-military-use/>.
26. Міжнародна українська школа : вебсайт. URL: <http://ukrintschool.org.ua>.
27. Europe's online platform for school education School Education Gateway. URL: <https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/latest/news/education-support-ua-refugees.htm>.
28. Pedagogical Approaches for Enhanced Social Inclusion in the Classroom (PAESIC). URL: <https://www.ucviden.dk/en/projects/pedagogical-approaches-for-enhanced-social-inclusion-in-the-class>.
29. Statement by Commissioner Mariya Gabriel on measures in support of pupils and educational staff fleeing Ukraine following the Russian invasion, Brussels, 16 March 2022. URL: https://www.ecsite.eu/sites/default/files/statement_by_commissioner_mariya_gabriel_on_measures_in_support_of_pupils_and_educational_staff_fleeing_ukraine_following_the_russian_invasion_.pdf.
30. *Davies L.* Thinkpiece on education and conflict. 2009. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000190778>.
31. Education under attack, 2010. Global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials and institutions / UNESCO, 2010. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186809>.
32. Attacks on education: the impact of conflict and grave violations on children's futures / Save the Children, 2013. URL: https://www.savethechildren.net/sites/default/files/Attacks%20on%20Education_0.pdf.
33. Children still battling to go to school. Education for All Global Monitoring Report Policy Paper 10 / UNESCO, 2013. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000221668>.
34. WDR 2011: Conflict, Security, and Development, The International Bank for Reconstruction and Development / World Bank, 2011. URL: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4389/9780821384398_overview.pdf.
35. Education Statistics (EdStats) / The World Bank. URL: <https://datatopics.worldbank.org/education/>.
36. School's in for Refugees / Foundation House. URL: <https://sifr.foundationhouse.org.au/>.

Maryna Horna

Ph. D. (Economics), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine,
 gornamarinaoleks@gmail.com
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6011-5753>

Natalia Pron

Ph. D. (Economics), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, n_gnativ@ukr.net
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9413-8793>

EDUCATION DURING WARTIME: ENSURING THE CONTINUITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINE AND ABROAD

Abstract. *The article considers the state of emergency in Ukraine in connection with the large-scale invasion of the Russian Federation, in particular, its impact on the Ukrainian education system. This issue requires a comprehensive analysis of the functioning of the education system in the context of martial law, which determines the relevance of this article. It has been established that under martial law conditions, the key objectives of Ukraine's educational policy were to ensure the organization of the learning process, and thus the provision of educational services to students in Ukraine, as well as to internally displaced and refugee children. The rights and needs for protection, including the protection of the rights of children and youth to education, were emphasized. Analysis of literary sources and legal framework confirmed that Russia's full-scale invasion of Ukraine grossly violates international law and the UN Charter, and thus undermines European and global stability and security (namely, Safe Schools Declaration). The obligations of countries of the world to protect pupils, students, teachers, schools and universities during armed conflict and to support the continuation of education throughout the war were studied. The article focuses on the actions of the Government of Ukraine, international organizations and countries hosting Ukrainian refugees to return children to school, providing psychosocial support, educational opportunities and non-formal education. It is noted that Ukrainian refugees are involved in the educational process through schooling; the organization of free language courses for children and adults; access to online educational resources, including the inclusion of education and training systems in the EU, and recognition of qualifications of Ukrainian students for access to higher education and the labor market. At the same time, the emphasis is placed on the fact that the mental health and psychosocial support of all participants in the educational process play an important role during the war. A number of initiatives and assistance programs of the international community to ensure the continuity of educational services both in Ukraine and abroad are outlined. It is substantiated the conclusion that the Ukrainian Government has made maximum efforts to ensure the urgent needs of the population, among which the right to education takes the leading place. Prospective directions of further research can be studies of the international experience of adaptation to the educational process of students and teachers in EU countries.*

Keywords: *continuity of the educational process, information and digital competence, education abroad, Russian-Ukrainian war, integration into the European educational space.*

References

1. Barbashin, A., & Thoburn, H. (2014). Putin's brain: Alexander Dugin and the philosophy behind Putin's invasion of Crimea. *Foreign Affairs*, 31, 1-6.
2. Berzins, J. (2014) Russia's new generation warfare in Ukraine: implications for Latvian defense policy. *Policy Paper*, 2. Retrieved from www.naa.mil.lv/~media/NAA/AZPC/Publikacijas/PP%2002-2014.ashx.

3. Oficins'kij, Yu. (2018). *Modern Russian-Ukrainian war*. Uzhgorod. Retrieved from <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/vijna2014.pdf> [in Ukrainian].
4. Moroko, V. (Ed.). (2015). *Oral history of the Russian-Ukrainian war (2014-2015)*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
5. Clowes, D. (2018). *The economic and security challenges facing NATO's EU member states*. Cracow University of Economics Press.
6. Biersack, J. & O'Lear, S. (2014). The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy. *Eurasian Geography and Economics*, 55(3), 247–269.
7. Johannesson, J., & Clowes, D. (2022). Energy Resources and Markets – Perspectives on the Russia–Ukraine War. *European Review*, 30(1), 4–23. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1062798720001040>.
8. Woody, T. (1945). War and Education. *Bulletin of the American Association of University Professors (1915-1955)*, 31(4), 587–605.
9. Dent, H. C. (1944). *Education in Transition: A Sociological Study of the Impact of War on English Education, 1939-1943*, 211–212. N. Y.: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271624423600170>.
10. Leach, F. & Dunne, M. (2007). *Education, Conflict and Reconciliation: International Perspectives*. Bern: Peter Lang Publishing.
11. Engelmann, S., Hemetsberger, B., & Jacob, F. (2022). *War and Education*. DOI: <https://doi.org/10.30965/9783657791965>.
12. Manal, A. A. G. (2022). The Role of Spirituality and Resilience after the War Experience among Yemeni Refugee Students in the KSA: A Qualitative Method Approach. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 11(3).
13. Ali, A. I., & Buenavista, T. L. (Eds.). (2018). *Education at War*. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt2204pqp>.
14. Locke, C. J., Southwick, K., McCloskey, L. A., & Fernández-Esquer, M. E. (1996). The psychological and medical sequelae of war in Central American refugee mothers and children. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 150(8), 822–828.
15. SSI «Institute of Educational Analytics». (n. d.). Retrieved from <https://iea.gov.ua/> [in Ukrainian].
16. The Safe Schools Declaration. (n. d.). Retrieved from <https://ssd.protectingeducation.org/>.
17. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). *On approval of the action plan for the implementation of the Declaration on School Safety* (Decree No. 898-p, August 4). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
18. Saveschools. (n. d.). *Education is under threat*. Retrieved from <https://saveschools.in.ua/> [in Ukrainian].
19. International Organization for Migration. (n. d.). Retrieved from <https://ukraine.iom.int/>.
20. UNICEF. (n. d.). *War in Ukraine: Support for children and families*. Retrieved from <https://www.unicef.org/emergencies/war-ukraine-pose-immediate-threat-children>.
21. The Operational Data Portal. (n. d.). Retrieved from <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
22. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. (n. d.). Retrieved from <https://www.ombudsman.gov.ua/> [in Ukrainian].
23. Ministry of Education and Science of Ukraine. (n. d.). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua> [in Ukrainian].
24. SSI "Institute of Educational Content Modernization". (2022). *Materials for use in work during hostilities*. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/psychologichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voiennykh-diy/> [in Ukrainian].

25. Global Coalition to Protect Education from Attack. (n. d.). *The Safe Schools Declaration and Guidelines on Military Use*. Retrieved from <https://ssd.protectingeducation.org/safe-schools-declaration-and-guidelines-on-military-use/>.
26. International Ukrainian School. (n. d.). Retrieved from <http://ukrintschool.org.ua> [in Ukrainian].
27. School Education Gateway. (n. d.). Retrieved from <https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/latest/news/education-support-ua-refugees.htm>.
28. UC Viden. (n. d.). *Pedagogical Approaches for Enhanced Social Inclusion in the Classroom (PAESIC)*. Retrieved from <https://www.ucviden.dk/en/projects/pedagogical-approaches-for-enhanced-social-inclusion-in-the-class>.
29. European Commission. (2022). *Statement by Commissioner Mariya Gabriel on measures in support of pupils and educational staff fleeing Ukraine following the Russian invasion*. Brussels. Retrieved from https://www.ecsite.eu/sites/default/files/statement_by_commissioner_mariya_gabriel_on_measures_in_support_of_pupils_and_educational_staff_fleeing_ukraine_following_the_russian_invasion_.pdf.
30. Davies, L. (2009). *Thinkpiece on education and conflict*. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000190778>.
31. O'Malley, B. (2010). *Education under attack, 2010: global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials and institutions*. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186809>.
32. Save the Children. (2013). *Attacks on education: the impact of conflict and grave violations on children's futures*. Retrieved from https://www.savethechildren.net/sites/default/files/Attacks%20on%20Education_0.pdf.
33. UNESCO. (2013). *Children still battling to go to school*. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000221668>.
34. World Bank. (2011). *Conflict, Security, and Development*. Retrieved from https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4389/9780821384398_overview.pdf.
35. The World Bank. (n. d.). *Education Statistics (EdStats)*. Retrieved from <https://datatopics.worldbank.org/education/>.
36. Foundation House. (n. d.). *School's in for Refugees*. Retrieved from <https://sifr.foundationhouse.org.au/>.

ОСВІТНЯ АНАЛІТИКА УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Відповідальний за випуск

А. Б. Нефедов

Редактор

І. А. Книш

Комп'ютерна верстка

Я. С. Уласік

Формат 70×108/16. Ум.-друк. арк. 11,2.

Наклад 100 прим. Зам. №

Видавець:

Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики»

Адреса редакції та видавця: вул. Володимира Винниченка, 5, м. Київ, 04053

Тел.: (044) 486-98-70, e-mail: info@iea.gov.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6237 від 18.06.2018

Publisher:

State Scientific Institution «Institute of Educational Analytics»

Office: 04053, Kyiv, Volodymyra Vynnychenka Str., 5

Tel.: (044) 486-98-70, E-mail: info@iea.gov.ua

Publishing license

ДК № 6237 issued 18.06.2018

Надруковано ТОВ «КОНВІ ПРІНТ»
02000, м. Київ, вул. Магнітогорська, 1

Printed by LTD «KONVI PRINT»
02000, Kyiv, Mahnitohorska Str., 1